

PIERRE VILAR

İSPANYA İÇ SAVAŞI

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 55 | 2. BASKI

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 55

D

Pierre Vilar

Aynı zamanda bir tarihçi olan Pierre Vilar, Paris I Üniversitesi'nde onursal profesördür.

Vilar, Pierre
İspanya İç Savaşı
ISBN 978-975-298-277-2 / Türkçesi: Işık Ergüden
Aralık 2019, Ankara, 157 sayfa
Kültür Kitaplığı: 55; Tarih: 15

İSPANYA İÇ SAVAŞI

Pierre Vilar

DOST

ISBN 978-975-298-277-2

La guerre d'Espagne
Pierre Vilar

Birinci baskı, Ocak 2007, Ankara
İkinci baskı, Aralık 2019, Ankara

Türkçesi, Işık Ergüden

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan

Erdal Akalın - Dost Kitabevi / *Sertifika No:* 12386
Karanfil Sokak No: 11/4, Kızılay 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 419 18 51
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti. / *Sertifika No:* 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Önsöz

30'LU YILLAR İSPANYA'SI KARŞISINDA YAZAR

19 Temmuz 1936'da, İspanya'daki askeri ayaklanmanın haberini aldığımda, önemli bir İspanya tarihi uzmanı olan Maurice Legendre'ın evinde kalıyordum. Karım ve ben, Kastilya'yı, Extremadura'yı, Marañón'un Toledo'sunu, Unamuno'nun Salamanca'sını onun unutulmaz anlatımı sayesinde tanımıştık. Katolik ve geleneksel İspanya'ya duyduğu özel tutkunun ve cumhuriyetçi dönemi içgüdüsel olarak reddedişinin farkındaydık. O sıralarda bu durum aramızda dostça takılmaların konusu oluyordu.

Ama yine de askeri ayaklanma haberini duyunca gösterdiği aşırı memnuniyet karşısında, kan döküleceğini, hatta belki de fazlasıyla kan döküleceğini belirterek bu kez ciddi bir itiraz yönelttik. "Anneniz kanser olsa ve deseler ki ameliyat gerekiyor, tereddüt eder misiniz?" karşılığını verdi bize. Burada onun cümlesini aynen aktarıyorum, çünkü ileri sürdüğü tablo ve içerdiği argüman, 1936 yılında bölünen İspanyol toplumunun zirvesinde yer alan birçok kişinin zihniye-

tini –ve birçok yazıyı– ifade ediyordu. Yaşanan demokrasi deneyimi, 1931'den itibaren, zorla koparılıp atılması gereken zararlı bir anormallik olarak görülmüştü.

Ama kim ki cerrahi müdahaleden söz eder, işin kısa sürede sonuçlanacağından da söz etmiş olur. Legendre ekledi: "Üç günlük iş bu." O sırada, hiç beklemediğimiz, oldukça küstah bir kahkaha işitince şaşırdık. Oğlumun süt annesinin birkaç adım ötemizdeki varlığını unutmuştuk. Okuması yazması olmayan Galiçyalı bir kadındı. Siyasetle hiç alakası olmayan biriydi ama yine de bizim konuşmalarımızı can kulağıyla dinlemişti. Onun tepkisi, bu olay karşısında halkın gösterdiği içgüdüsel tepkiydi: "Hıh! *Onlar* işimizi üç günde bitireceklerini mi sanıyorlar? Hadi bakalım, *görecekler*!" 1936 Temmuz'unda, İspanyol toplumunun iki ucunda, tutkular ve sınıf yanılsamaları böylesine etkiliydi.

İşin kısa sürede hallolacağı yanılsaması kalıcıydı. Kasım ayında bile, Paris'ten geçerken bize uğrayan Legendre, "Noel'de iş bitecek," demişti. Cumhuriyetçi Madrid'den ise bize şu şarkı ulaşıyordu: "Los cuatros generales – que se han alzado – para la Nochebuena – serán ahorcados."[1] Oysa İspanya bir değil, üç Noel'i bombalar altında geçirecekti. Ülkenin iç yapıları hayal edilenden daha karmaşıktı. Üstelik uluslararası konjonktür İspanya'daki bölünmeleri noktası noktasına yansıtıyordu.

Bu kısa girişe kişisel bir üslup katmamın nedeni, tarih kitabı okurlarının, okudukları "tarih" ile bu tarihin analizini yazma iddiasındaki kişi arasındaki ilişkilere dair asgari bir bilgiye hakkı olduğuna inanmamdır. Bugünün bir Fransız'ı "İspanya Savaşı"nı yabancı, uzak bir dönem ve olay olarak

1) İsyan etmiş – generaller dörtlüsünü – sallandıracağız – Noel gecesi.

kabul edebilir. 1936'da otuzlu yaşlarında olan benim kuşağım için ise "İspanya Savaşı", Hitler'in tehdidi, Mussolini'nin palavracılıkları, parlamenter demokrasilerin körlüğü, Sovyet muamması (güçlü mü güçsüz mü, umut mu cehennem mi?) anlamına geliyordu. Barselona'da mutluluk ve sevgi dolu bir ortamda altı yıl eğitim ve öğrenim görmüş, kamu yaşamını gözlemlemiş olan ben, sevdiğim bir ülkenin parçalanmasına ve çok sevgili dostlarımın ıstıraplarına kaygıyla bakıyordum.

Savaşın tanığı olduğumu söyleyemem. Devrimi yaşayan Barselona'da yalnızca iki hafta (bir taşınma süresi) geçirdim. Ama 1936'dan beri bana aktarılan şahsi bilgiler sayesinde sürekli "sözlü tarih" çalışması yaptığımı hep düşünmüşümdür. 1945'ten sonra çeşitli defalar gelip kaldığım "Franco İspanya'sı"nı da tanıdım. Şunu da söylemeliyim ki, İspanya'nın geçmişi üzerine yaptığım çalışmalarımın hiçbiri, en uzak geçmişe dönük olanları bile bana şimdiki zamanı kavramaya yabancı gelmedi.

İyi de bütün bunlar bana, bunca başka çalışma mevcutken, "İspanya Savaşı" diye bir senteze girişme hakkını veriyor mu? Konunun kaynakçası bitecek tükenecek gibi değildir. Ama galiplerin zafere dair ishal olmuşçasına konuşma hastalığı ile mağluplarda görülen karmakarışık hınç yığını, "zihniyetler tarihi"nden kaynaklanmaktadır ve bu tarih eksiksiz bir okumayı gerektirmez. Buna karşılık, yakın dönemdeki titiz çalışmalar, yanlış bilinen olgulara kimi zaman işaret etmiştir: Bunları da dikkate almaya çalıştım. Tek üzüntüm, bu dizinin referansları çoğaltmama imkân tanımaması. Gerisi için şunu söyleyebilirim ki, hep yaptığım gibi, *anlatmaya çalıştım.* "Öğretmek" benim için o kadar önemli değil. Önem taşıyan tek günah, anlamadan yargılamak olur.

Oviedo
Gijon
Santander
Bilbao
Guernica
San Sebastian
Irun
Pamplona
NAVARRA
GALİÇYA
ESKİ
Valladolid
Burgos
Huesca
KATALONYA
Zaragoza
ARAGON
Barselona
KASTİLYA
Salamanca
Madrid
Teruel
YENİ
KASTİLYA
Toledo
Valencia
Alicante
Bölgeler
Milliyetçi
Cumhuriyetçi
Sevilla
ENDÜLÜS
Malaga
Temmuz sonu 1936

I. Bölüm

İÇ SAVAŞIN NEDENİ NEDİR?

1933-1936 yıllarının İspanyol politik liderleri J. M. Gil Robles ile J. Chapaprieta 1970'li yıllarda iki kitap yayımladılar: *Barış İmkânsızdı*, *Barış Mümkündü.* Anlaşılır bir saplantı. Ama böyle ele alındığında sorun yanlış ortaya konmuş olabilir. Sonuçta, *savaş oldu.* Savaşa, bakanlar kurulu bileşiminin kötülüğünden, boşa çıkmış iyi niyetten, cumhurbaşkanının beceriksizliğinden başka kökenler bulmak gerekir. XX. yüzyıl İspanya'sı, XIX. yüzyıldan ciddi *dengesizlikler* miras almıştır. *Toplumsal dengesizlikler*: eski tarım rejiminin kalıntıları, sanayinin tutarsız, bağlantısız yapıları. *Bölgesel dengesizlikler*: eşitsiz gelişmenin sonucu olarak, eski tarihsel oluşumlar devlet içerisinde hem zihniyet bakımından hem de maddi bakımdan karşı karşıya gelirler. *Manevi dengesizlikler*: Katolik Kilisesi tahakkümünü koruma iddiasındadır ve bu iddianın karşısında duran militan ruhban-karşıtlığı, burjuvazinin belli bir kesimi içinde politik-ideolojik, anarşizan eğilimli halk kitleleri arasında ise duygusal niteliktedir. Öncelikle bu sorunların taşıdığı ağırlığı değerlendirmek gerekir.

I. – Yapısal dengesizlikler

1. Toplumsal dengesizlikler

A) *Tarımsal sorunlar.* – En bilinen sorun "latifundio" sorunu olup hem Endülüs'te hem de Yeni Kastilya ve Extremadura'da can alıcı niteliktedir. Dev mülkiyet alanları istisnai olsa da, "büyük mülkiyet" (250 hektardan fazla) bu bölgelerde, hatta zengin kentlerde (Sevilla, Jerez) egemendir. Genellikle ekstansif tarım yapılan bu mülkler, gereken imkâna sahip orta işletmeleri dışlarken, küçük parselli ve yoksul mülk sahipleriyle birlikte varlığını sürdürür. Sistem, büyük köy meydanlarında bekleyen, çok düşük ücretlerle (1931'den önce günde 3 pesetaya) çalıştırılmaya hazır bir tarım proletaryasının geçici işçi olarak (yılda 100, 150 gün) kullanımına dayanmaktadır. Bu proletaryanın kendi gelenekleri, anıları, "açlık yılları", kendince bir isyan tarzı (kundaklama, ağaç kesme, yasadışı avlanma), gizli teşkilatları ve maruz kaldığı baskılar vardır. Hıristiyanlıktan uzaklaşmış kitleler mistik bir fikir olarak, hem bireyci hem ortakçı anarşist bir FİKRİ benimsemişlerdi. "Bolşevik üç yıl" diye adlandırılan dönemin (1917-1919) "Marksist" bir yanı hiç yoktu. "Bir devrim oldu" haberine tepki gösterilmişti.

Tüm bunları hükümetler, partiler, entelektüeller bilmiyor değildi. Noter Díaz de Moral'ın Endülüs'teki çalkantıların tarihi üzerine "Toplumsal Reformlar Enstitüsü" (1902) adlı eseri, Pascual Carrión'un "latifundio" (1932) üzerine eseri, tarımın toplumsal durumu üzerine ciddi yaklaşımlar sunmaktadır. Ama, tarımdaki sorunlarla mücadele etmek için 1931'den önce hiçbir somut girişimde bulunulmamıştır. 1931 yılının 14 Nisan'ında doğmuş olan cumhuriyetin gün-

demine derhal "tarım reformu"nu aldığı doğrudur. 1932 yılında *Cortes* meclisleri üzerinde fazlasıyla düşünülmüş bir metni kabul ettiler. Belki de bu düşünme biraz fazlaydı. Anarşistler metni "bilgiçlik başyapıtı" olarak görürler. Tarım reformu, bir darbe teşebbüsüne (General Sanjurjo, Ağustos 1932) misilleme olarak, beklenmedik bir şekilde, İspanya'nın kudretli şahsiyetlerinin topraklarının kamulaştırılmasıyla başlar. Bu cezalandırıcı reform, toplumsallıkla siyasallığı tehlikeli biçimde birbirine katmaktadır. Tarım reformu milyonlarca kişiye ulaşmayı hedeflerken, 1933 sonunda, 9 bin aileyi 100 bin hektardan az toprağa yerleştirmişti yalnızca. Yine bu aynı tarihteki yasama seçimlerinde, reformu durdurmaya ve kamulaştırılanlara mülklerini iade etmeye gayet kararlı bir sağ iktidara yaklaşmaktadır.

Toplumsal yan ile siyasal yanın iç içe geçmesi karikatürvari biçimler alır. Bir mülk sahibi anılarında 1934 yılında işe aldığı işçilere şunları söylediğini anlatmaktadır: "*Siz* seçimleri kazandığınızda günde 5 peseta; şimdi *biz* kazandık, 3 peseta." 1932-1933'te, mülk sahipleri işe adam almayı sınırlandırırlar. 1934 yılında gündelikçiler hasat kaldırma grevi başlatırlar. 700 bin işsizin 400 bini ücretli tarım işçisidir. Toprakların "paylaştırılması" mitiyle harekete geçmiş geleneksel kırsal kesimde kanlı çatışmalar çıkması nasıl engellenebilirdi ki?

Daha 1932'de Castilblanco'da, Arnedo'da ve Villa de don Fadrique'de halk ile Sivil Muhafizlar arasında çatışmalar baş göstermişti... Arnedo, General Sanjurjo ile Başkan Azaña arasındaki kopuşun vesilesidir. Ama, Sivil Muhafızlara güvensizlikten dolayı kurulan "Saldırı Birliği"nin yol açtığı kopuş daha da sert olur. Ocak 1933'te, Casas Viejas'da 21

kişi öldürülür; bunlardan 12'si yargılanmadan kurşuna dizilmiştir. Azaña ile halk tabanı arasında uçurum açılmıştır. Azaña önce başkanlığını, ardından çoğunluğunu yitirir (Kasım 1933 seçimleri).

Ama, 1930 yılında İspanya ekonomisine hâlâ geniş ölçüde hâkim olan bir tarım kesiminin getirdiği tek sorun güney bölgelerindeki "latifundio"lar değildir. Galiçya'da, tersine, sefaleti yaratan şey küçük tarımsal işletmelerdir ("*minifundio*"). Daha varlıklı olan Katalonya'da da, örgütlü mülk sahipleri ("Institut agrícola català de Sant Isidre") ile toprak üzerindeki istikrarı omçaların varlığına bağlı olan "*kütükçü*" denen bağ çiftçileri arasında keskin bir sınıf çatışmasına tanık olunur.

Katalan kırsal kesiminde yüzlerce yıldır uyumun sürdüğü mitini besleyen "Enstitü", 30'lu yılların "anarşik ortam"ını cumhuriyete ve "Katalan solu"na (Macià ile Companys'in "Ezquerra"sı) bağlar. Oysa, 1932 yılında özerklik "statüsü" elde etmiş olan Katalan kırsal kesimi, 1934 yılında, tarımsal işletmelerin geri alınmasını sağlayan bir yasayı kabul etmişti. Sağcılar zafer kazandığında ise mülk sahipleri Madrid'de bu yasayı geçersiz kıldılar. 6 Ekim 1934'de Companys'in "Katalan Devleti" ilan etmesinin nedenlerinden biri bu oldu. Ama Companys başarısız kalınca mülk sahipleri görkemli bir rövanş aldılar: yüzlerce çiftçi işletmelerinden kovuldu. Bu çiftçiler ancak tüm İspanya'da solun zaferiyle sonuçlanan Şubat 1936 seçimlerinden sonra topraklarına zorla geri dönebileceklerdir.

Sınıfların zafer ve yenilgileri (keza, Katalonya'daki özerk güçler ile merkezi iktidar arasındaki güç ilişkileri de) böylelikle sürekli olarak "*siyasete atfedilir*".

Bir diğer *bölgesel* zıtlık (bu zıtlık parçalanmaya yol açan unsurlar arasında sayılır): İspanya'nın orta-kuzey kesiminin (Kastilya-Leon) kendi "tarımsal yapı"sı vardır. Bu yapının güneydekinden farkı sanılandan daha azdır; burada da büyük mülkiyet hüküm sürmektedir. Ama buradaki büyük mülkiyet etkin ve örgütlüdür; hem çiftçi kitlesini hem de kıt kanaat geçinebilen "çok yoksul mülk sahipleri"ni ekonomik ve ideolojik olarak kontrol altında tutabilmektedir. Bağımlı olan bu kesimler, şehre karşı, işçilere, sanayiye, sanayi bölgelerine karşı, "TARIM"dan yana bir propagandaya çok duyarlıdırlar.

1917-1919 yıllarında, güneyde, Endülüs'e ve işçi dünyasına yönelik başarısız kalmış bir operasyon burada başarılı olmuştur: *Katolik bir sendikacılığa katılım.* Bu sendikacılığın kendi kooperatif ve mali organları vardır ve bu organlar kısa sürede olmazsa olmaz bir hal almıştır. Örgütte en sıradan çiftçiyle en üst düzey mülk sahibinin yan yana oturuyor olması övünme gerekçesidir. Ama komuta merkezinde olanlar (Katolik hiyerarşiyle birlikte) bu mülk sahipleridir. İdeolojileri basittir: dini ve mülkiyeti "sosyalizme karşı" savunmak, çevrenin özerkliğine karşı "vatan"ın birliğini savunmak. CNCA sendikası, 1933'ün siyasal CEDA'sının hazırlığıdır.[1]

Model mi? Salazar korporatizmi. Gelecek mi? Franco'cu "dikey sendikalar". Askeri "hareket"in odakları Valladolid ve Burgos olacaktır. Buna Navarra'yı da ekleyelim. Navarra'nın fazladan bir özgünlüğü daha vardır: *Carlismo gelenek*, yani köken itibarıyla anti-kapitalist popülizm, ama son derece tutucu ve genellikle savaşçı bir gelenek.

1) CNCA: Confederación nacional católica-agraria; CEDA: Confederación española de Derechas autónomas.

İç savaşın patlamak "zorunda olduğu"nu söyleyemeyiz. Ama sınıfsal fon, siyasal mücadeleye *duygusallık ve tutku* katmaktadır. Kitleler *saldırılara inanmaya* ve *rövanş hayalleri kurmaya* teşvik edilmektedir.

B) *Şehir, sanayi ve işçi sorunları.* – 1930'ların yeterince sanayileşmemiş İspanya'sında işçiler köylü kadar önemli bir yer işgal etmemektedir. Ama getirdiği sorunlar daha yerleşik, hatta kimi zaman daha gürültü patırtı koparıcıdır. İspanya'da *büyük şehirler* vardır: Madrid ile Barselona'nın nüfusları 2'şer milyona yakındır; Valencia, Sevilla, Zaragoza ve Malaga'nın nüfusları 100 bini aşmaktadır.

Bu şehirlerin kendi yoksul mahalleleri, küçük zanaatkârları, işçileri (ulaşım, inşaat) vardır; çalışanlar düşük ücret alır. Çetin mücadelelere hazır bir ortamdır şehirler: Cumhuriyetin ilanı (1931) arifesinde ve darbe (1936) arifesinde görülen Madrid grevleri (tramvay, inşaat, otelcilik); cumhuriyetçi coşkunun ortasında (Temmuz 1931) topla tüfekle bastırılan Sevilla'daki isyan hazırlığı; Zaragoza'daki ünlü *genel* grev haftası ve siyasal gericiliğin tam ortasında (Nisan-Mayıs 1935) bütün ülkede görülen dayanışma coşkusu.

Bu hareketler geleceği çeşitli biçimlerde belirler: Sendikal bölünmeleri ortaya çıkaran, düzen yanlılarına argümanlar veren ve ustabaşıların kimi hayaller kurmasına imkân tanıyan bu hareketler, 1936 yazının bazı sürprizlerinin öngörüsü oldular: Sevilla'ya yönelik askeri harekâtın sertliği, anarşist genelkurmayın Zaragoza'ya aşırı güveni, ama tersine, Madrid ve Malaga'da, özellikle de sanayi proletaryasının zayıflığına rağmen, eyleme hazır bir şekilde saflara geçmiş halk güçlerinin varlığı.

Bu sanayi proletaryası, örgütsel bakımdan dağınık ama bölgesel olarak yoğunlaşmış biçimde varlığını sürdürmektedir.

Dağınık mıdır? Çok büyük işletmeler yoktur. Tek tek "fabrika"lar en sık rastlanan durumdur. Büyük maden ocaklarının etrafında sınai bir çevre oluşmamıştır. Ancak özellikler taşıyan *sanayi bölgeleri* olduğunu da söylemek gerekir: *Asturias* (kömür ocakları ve bunlara bağlı sanayiler), *Bilbao*'da demir-çelik kompleksi ve uzmanlaşmış büyük merkezleriyle (Terrassa, Sabadell) birlikte tüm *Katalonya* ve Avrupai bir yerleşim olan, ama bazı yanlarıyla hâlâ fazlasıyla "XIX. yüzyıl" kalmış Barselona: kasvetli banliyöler, kırdan göç edenlerin aşırı kalabalıklaştırdığı şehir mahalleleri.

Bir rakam: Bütün İspanya'da faal nüfus içinde sanayi kesiminin oranı % 25'ken, Katalonya'da bu oran % 45'tir. Bu şekilde toparlanmış bir proletarya *düşünür* ve *örgütlenir*.

Bilbao ve *Asturias* civarında *sosyalist* ideoloji görülür. Bu durumun sendikal ifadesi UGT'dir (Genel İşçi Birliği). Ama çetin yaşam koşulları işçilerin özlemlerini genellikle radikalleştirir. 1926 yılında tüm kuzeyde *komünist* bir kesim vardı. Azınlıkta kalacak olsa da faaldir. *Katalonya*'nın bilinen özgünlüğü, 1930'lara doğru Avrupa'da ender görülen merkezi bir *anarko-sendikalist* gücün –CNT (Ulusal Emek Konfederasyonu)– varlığıdır. CNT'nin ağırlığı tartışmasızdır. 1919 yılında Katalonya'da üye sayısı 300 bine ulaşmıştı. Cumhuriyet döneminde bu sayının bir buçuk milyona eriştiği söylenir.

Bir gerçek: CNT tek bir emirle Barselona'yı felç edebilir. Bu şehirde CNT'siz ya da CNT'ye karşı başlatılacak her seferberlik (Ekim 1934'te olduğu gibi) yenilgiye mahkûmdur. Çünkü Katalan anarşizminin bir tarihi vardır: Bakuninci

geçmişe sadakat, "Monjuic Davası"nın (1897), "Trajik Hafta"nın (1909), elektrik grevinin (1919) kahraman ve şehitleri, polisin anti-terör eylemlerinin kurbanları (Segui, Layret). Sayısız militan ders!

CNT'nin hem devrimci bir projesi, hem de bir toplum projesi vardır. Ama CNT'ye göre devrim tabandan başlamalı, *komünler* ve *sendikalar* üzerinde inşa edilmelidir. Devlet sorununu olumsuz açıdan ortaya koyar. CNT'ye göre, tepeden gelen her şeyden kuşku duyulmalıdır. Böylelikle devrimci inisiyatif dağıtılır.

1931 yılında, ılımlı liderler ("Otuzlar") tehlikeye işaret etmişlerdi. Nafile! Primo de Rivera dönemindeki yasadışı mücadele koşullarından bu yana (1923-1930), Konfederasyon'un (CNT) başında "saf" anarşistler ("Los Solidarios"), "İberya Anarşist Federasyonu" (FAI) bulunuyordu. Yöneticileri arasında güçlü şahsiyetler vardır: Durruti, García Oliver, Ascaso'lar.

Bu liderlerin, 1932 yılında, "burjuva cumhuriyeti"nde yer alan reformist sosyalizmin yavaşlığını, gizli uzlaşmalarını teşhir etmiş olmaları normaldir. Ama aynı zamanda, isyan yeteneklerini de sınamak istediler. Ocak 1932'de Yukarı-Llobregat'nın madenci şehirlerinde "liberter komünizm" ilan edildi. İşçilerin ilk talebi *haftalık* ücreti *15'ten 25 pesetaya* çıkarmak oldu. 30'ların ilk yıllarında işçilerin *toplumsal mücadeleciliğini* açıklamak söz konusu olduğunda bu türden rakamlar çabuk unutulur. Ama *siyasal* eylem (belediyeleri işgal etmek), "enternasyonal komplo" kuşkusu uyandırmıştı. Azaña, bu konudaki *yanlış bilgi*'sini kabul etti. Eylemde kurban verilmediğinden baskı da ılımlı oldu. Ama olayın kendisi yeterince açıklayıcıdır: iktidarın aklına tek gelen, cahil

kitleler ve esrarengiz genelkurmaylardır, başka bir şey değil. Ve CNT, dağınık eylemlere, Engels'in eleştirdiği ve birinci cumhuriyetin başarısızlığına neden olan 1873'ün "kantoncu"luğuna geri döner. Bir yıl sonra, yanlış yorumlanmış bir grev emri, güneydeki köylerin de "liberter komünizm" ilan etmesine yeterli olur.

Ve Casas Viejas yaşandı:* Trajedi. Azaña, yine *yanlış bilgilendirildiklerini* itiraf eder. İç savaşın kökenlerinde yatan temel sorun: Alışkanlık, önyargı ya da sınıfsal suç ortaklığı gereği, yönetenlerin muhbirleri toplumsal hareketlilikleri onlara daima otoriter birer komplo unsuru olarak gösterirler, asla iktidarın reformlara direnişini bu hareketliliğe yol açan etken olarak göstermezler. Aranda kontunun (1766'da!) dediği gibi, herhangi bir iktidar için toplumsal bir durumun *nedenlerindense sonuçlarına* öfkelenmek daha kolaydır!

Casas Viejas, gördüğümüz gibi, sosyalistlerin tavrının radikalleşmesine, Azaña'nın düşüşüne, genel seçim çağrısına yol açtı. CNT bu dönemde eski sloganına geri döndü: "Oy kullanmayın! Oy sandığına karşı toplumsal devrim!" Ardından, sağın zaferi karşısında, silahlı direniş çağrısı yapıldı. Böyle bir direniş öngörüldüğünden (Durruti önlem olarak tutuklandı) eylem başarısızlığa uğradı. Kurban verildi: 75 isyancı öldürüldü, 14 de "Sivil Muhafız" (Aralık 1933).

Sağ iktidara hemen gelmedi. Cumhurbaşkanı Alcalá Zamora "merkezde yönetmek" istedi. Dokuz ay boyunca süren parlamenter entrikalar, durumun nafileliğini gösterdi. Ve 4 Ekim 1934'te, resmen cumhuriyete katılmamış olan "CEDA"

* 1933 Ocağında, Casas Viejas'ta anarşistler polis güçleri tarafından katledilir. (ç.n.)

üyelerinin hükümete girmesi, siyasal çevrelerde ve işçi örgütlerinde sert tepkilere yol açtı. Bu koşullarda üç ayrı durumu saptamak gerekir.

1) Madrid'de, Bask ülkesinde ve birçok şehirde genel grevler, kimi zaman da isyan eylemleri (Madrid) görüldü. Ama düzen güçleri bu hareketleri çabuk dizginledi.

2) *Asturias'ta*, istisnai bir durum olarak, bir "İşçi İttifakı"nda sosyalistler, komünistler ve anarşistler ortak komitelerde bir araya geldi. Fabrikalar, kışlalar, garlar, Gijón, Avilés, Mieres şehirleri ve neredeyse tüm Oviedo işgal edildi. Bu bir "devrim"di; şu anlamda ki, üretim, hizmetler ve iletişim, bir savaş diktatörlüğü koşullarında işçi denetimi altında uygulandı.

Ama, 7-8 Ekim tarihlerinde diğer İspanyol hareketleri yenilince, Asturiaslı isyancılar, denizden getirilen Fas ve lejyon birlikleri karşısında geri çekilmeye mahkûm oldular. Savunmaya dayalı geri çekilme 19 Ekim'e dek sürdü. Lejyon birliklerinin başında Albay Yagüe ile General Franco bulunuyordu. *Müstakbel iç savaşın adamları*.

3) Miguel Maura'nın "bozulmuş cumhuriyet" olarak adlandırdığı yönetime yönelik üçüncü red Katalonya'da gerçekleşti. Hareket, Komünist Parti'yi (Katalonya'da zayıftı), "işçi-köylü bloğu"nu (muhalif komünist oluşum) ve "proletarya milliyetçisi" küçük bir partiyi bir araya getiren "İşçi İttifakı"nın desteğiyle gerçekleşti. Tüm bu örgütler, Katalan "Generalitat"ının [Özerk Bölge Konseyi] *federal* bir İspanyol cumhuriyetinde "Katalan Devleti" ilan etme inisiyatifini destekleme konusunda hemfikirdi. Ama hareketin sorumlu "danışmanı" Dencas, CNT'yi kasıtlı olarak bir yana bıraktı. Barselona'da böyle bir tavır, güçsüzlüğü seçmek demekti.

Ordu resmi merkezlerin ve bir sendika merkezinde mevzilenmiş grupların üstesinden kolaylıkla geldi. Bununla birlikte, diğer Katalan şehirlerinde ve kırsal kesimdeki hareket göz ardı edilebilecek gibi değildi.

2. Bölgesel dengesizlikler: periferik milliyetçilikler. – İber Yarımadası'nın periferisinde, eski tarihsel oluşumlardan güç alan ve bazı durumlarda "milliyetçilik" halini alan grupsal duyguların gücü bilinmezse, İspanya Savaşı, kökenleri ve gelişimi yanlış anlaşılmış olur. Yalnızca Portekiz'in ulus devlet statüsü vardır. Ama diğer tarihsel oluşumlar, geçmişleri, toplumsal yapıları ve gelişim evreleri bakımından özgün olduklarından, Kastilya'da bir dogma halini almış İspanya birliğini XIX. yüzyılda kabullenmekte zorlanmışlardır.

A) *Katalan milliyetçiliği.* – Temelleri şunlardır: 1) halkın her zaman konuşmuş olduğu ve bir "Rönesans"a esin kaynağı olacak kadar parlak edebi geçmişe sahip *dil*; 2) bu "Rönesans"ın mitleştirdiği, ama şanlı gerçekliklerden kaynaklanan *tarih*: Ortaçağ'da kendi gümrüğü, parası, konsoloslan ve temsil organları ("*Generalitat* – Özerk Katalan Konseyi", "*Cortes* – Meclisler", "*Consell de Cent* – Yüzler Konseyi"...) olan Katalanların Akdeniz'deki gücü; 3) Kastilya krallarının eleştirilmesine ("*Visca la terra i mori lo mal govern*")* bağlı *bağımsızlıkçı bir gelenek* ve 1462-1472, 1640-1659, 1705-1714 *savaşları*; 4) *özgün bir iktisat*; yoksul İspanyol pazarı sayesinde refah içinde olan ve gümrük koruması Madrid'in kararlarına bağlı olan bir *sanayinin* varlığı.

* Yaşasın toprak, kahrolsun kötü yönetim! (ç.n.)

Madrid'de bu korumacılığın şiddetli muhalifleri vardır: Katalan "bencilliği"ne karşı bir halkın desteğini kazanmaya çalışan tacirler, politikacılar ve gazeteciler ile Katalonya'da hem anti-liberal, anti-merkeziyetçi Montanyar Carlismo akımına, hem de isyanları vakitsiz bir şekilde (1836) "Yaşasın Katalan Cumhuriyeti!" biçimini almış Barselona işçilerine karşı mücadele etmekle görevli askerler.

Ne var ki, bu çelişkiler geç bir tarihte, ancak XIX. yüzyılda bir "Katalan" bilincine varmıştır. Bir yandan, Katolik kilisesi eski Carlismo'nun mirasını Katalan sembollerin (Saõ Jorge, Montserrat...) kullanıldığı dinsel bir gelenekçiliğe yönlendirmiştir. Tinsel yelpazenin öteki ucunda ise bir başka miras vardır: Pi y Margall'ın mirası, cumhuriyetçi idealizm, federalizm ve devlet-karşıtlığı. Bu iki uzak akım günün birinde birleşir.

Bu birleşme özellikle yüzyıl sonunda yaşanır. Kilit tarih, 1898'dir. Bu tarihte Amerika Birleşik Devletleri karşısında yaşanan bozgun ve Küba'nın kaybı öyle hissedilir ki, Avrupa'ya özgü emperyalist ruh o dönemde doruğa ulaşır. Büyük Katalan şair Joan Maragall'ın yazdığı *Elveda, İspanya*'yı dostu Unamuno anlar, çünkü o da üzüntü içindedir. Ama Unamuno bu durumu bir felaket anında ailenin "en maharetli" evladının dönekliği olarak kabul etmektedir. "Katalonya vatandır, İspanya millet" diyen Katalanlar artık şunu demeye başlarlar: "Katalonya *millettir*, İspanya *devlet*." Durum 1906'da belirginleşir: en karşıt partiler (Carlismo yanlıları ile federalistler) arasında seçimlerde görülen "Katalan dayanışması", I. Katalan Dili Kongresi, Prat de la Riba'nın *Nacionalitat catalana*'sının [Katalan Milliyetçiliği] yayımlanması, bölgeselcilikten milliyetçiliğe geçiş teorisi... Tüm bunlar, ketlenmiş bir burjuvazi adına *devletin gerekliliğine* varır.

Ama günümüzde iyice incelenmiş olan bu "burjuva milliyetçiliği" kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır: Derhal önermekten sakınılan varsayımsal bir "Katalan devleti"nin kurulmasını beklerken, İspanyol devleti içinde herhangi bir *nüfuz* elde etme umudundan ve bu devletin sağladığı *toplumsal güvenceden* vazgeçebilir miydi? 1918 yılında, Katalancı Parti'nin ("Lliga") lideri Cambó, bir Maura kabinesine girmeyi kabul eder; ve toplumsal bakımdan trajik yıllar olan 1917-1923'te Katalan patronların, polis görevini yürüten General Martínez Anido'nun safında yer aldıkları görülür. Sınıf bilinci "milliyetçilik" savından daha güçlüydü.

Ne var ki, ulusal olgu ile toplumsal olgu arasında bir diğer diyalektiğin de işlediği fark edilir. "Katalancılık" bir başka Katalonya'nın aracı olmuştur: mütevazı köylülerin, "kütükçüler"in, zanaatkârların, memurların, dükkân sahiplerinin, öğretmenlerin, köy rahiplerinin, kendi çevrelerini eleştiren entelektüellerin, geçmişin "ileri gelenleri"nin yerini alacak olan "yeni tabakalar"ın bu "Katalancılığı"nda, *Vatan*, *Demokrasi*, "*halkın*" *çıkarları*'nın birleştiği bir ideal görülür – ideolojiden ziyade bir duyarlılıktır bu.

Böylelikle, Primo de Rivera döneminde (1923-1930), grupsal şikayetler, *kitlesel olarak muhalif* bir Katalonya içinde, sınıfsal şikayetlerle birleşir. Anarşist eğilimli proletarya, "küçük burjuva şovenizmi"nden olduğu kadar "burjuva milliyetçiliği"nden de nefret ettiğini daima belirtmektedir. Ama, Nisan 1931'de, diktatörlüğün dayattığı sessizliğinin ardından gelen ilk seçim yoklamasında, CNT, "soldaki" en belirgin siyasal partiye oy kullanılmasına izin verdi (ya da kullandırdı). Bu, *Katalancı* bir partiydi: "Ezquerra Republicana". Bu partinin zaferinin boyutları şaşkınlık uyandırdı.

Parti, zaferini özellikle bir kişiye borçluydu: Francesc Macià. Katalonya'nın bağımsızlığını ilan etmek için Prats-de-Mollo'dan girip Katalonya'yı istila etme romantik projesi, yenilgisine rağmen insanları etkilemişti (1926). Mistik bir vatanseverlik, tam bir ahlaki saflık, naif bir toplumcu iyi niyet (bütün Katalonya için "küçük evler ve bahçecikler" istemişti), Macià'yı hem karizmatik hem de "aileden biri" ("Avi", Ata) haline getirmişti. Bu nedenle, 14 Nisan 1931'de, Barselona sokaklarında, "Cambó'ya Ölüm!", "Yaşasın Macià!" çığlıkları işitildi. Tutucu "Lliga"nın denetimi dışına çıkan ulusal talep, demokratik özlemlerle birleşiyordu.

İç savaş patlak verdiğinde bu birleşme doğrulanacaktır. Ama 14 Nisan'da "İberya Federal Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçası olan Katalan Cumhuriyeti"ni ilan eden Macià, anayasa oylamasını amaçlıyordu. Ama ona durumu anlattılar ve "Generalitat başkanı" sıfatıyla ve özerklik statüsü vaadiyle yetindi. Ancak, bu özerklik statüsünün İspanyol kurucu meclislerinde tartışması sırasında, "ayrılıkçılar" teşhir edilirken, 1936 askeri isyanının kullanacağı ateşli söz dağarı tümüyle ortaya çıkmıştı. Hatta filozof José Ortega y Gasset gibi bir cumhuriyetçi bile, İspanya birliği duygusunun şiddetini ve "özerklik statüsü"nden nefretini ifade etti. Yine de, tarım konusunda olduğu gibi bu konuda da çözümlerin *metinlerden* geleceğine inanan Azaña'nın talebiyle statü oylandı.

Oysa, metinler her şey değildir. 1934'te, sol Barselona'da çoğunluğu koruyup Madrid'de kaybederken, (gördüğümüz gibi) şiddetli çatışmalar patlak vermişti. 1936'da da, askeri isyan karşısında, Katalonya kendini *Katalonya olarak saldırıya uğramış* hissedecektir, çünkü "ayrılıkçılık-karşıtı" söy-

lem çok şiddetlenecektir. Dolayısıyla, *kitlesel olarak* (yoksa, elbette ki, "oybirliğiyle" değil) tepki gösterecektir.

Bu nedenle, iç savaşı anlamak için; 1) komşuları gibi güçlü bir ulus devlet olan XIX. yüzyıl İspanya'sının yenilgisinin yol açtığı vicdan krizini değerlendirmek; 2) *grup bilincinin* gücünü *sınıf bilincinin* gücüne kimi zaman *ekleyen*, kimi zaman *çıkaran* karmaşık oyunu dikkate almak şarttır.

Bununla birlikte, "Katalan sorunu" bir istisna olabilir. Kendine özgü bir dili ve kültürü olan Galiçya, özerklik "statüsü" talep etmiş ve benimsenmesindeki gecikme drama yol açmamıştı. Ama Katalan kadar talepkâr olan ve *1936'da* aynı türden rol oynamış olan bir diğer "milliyetçilik"in *–Bask–* durumunun da aynı olmadığı bilinmektedir.

B) *Bask milliyetçiliği* kendine *bir dil, bir geçmiş* ve az rastlanır bir özgünlük iddia etmektedir. Basklıların ayırt edici özelliklerindeki her şey sanki "yüzlerce yıllık"tır. Bask bilincinin en temel özelliği, modern uygarlığın emmekle tehdit ettiği, tecrit olmuş, sınırlı bir insan grubuna aidiyettir.

Pireneler'den Atlas Okyanusu'na dek varlığını sürdüren bu etnik grup, tarihöncesi dönemlerden bu yana sürekli toprak terk etmek zorunda kalmış, ama Ortaçağ'ın çok erken dönemlerine dek, Romalılara, Araplara, Franklara ve hatta Hıristiyanlığın gelişine art arda direnmişti (ama en geç nüfuz etmiş olan Hıristiyanlığın canlılığını koruduğu da doğrudur). Çoban ve köylü bu halk, yine de kapalı değildir, çünkü aynı zamanda balıkçılık ve denizcilikle de uğraşmaktadır. Dolayısıyla Yeni Dünya'nın keşfinde ve buraya yerleşilmesinde etkin bir rol oynamıştır. Tarihsel olarak bakıldığında, kırsal topluluklar ve dağlılar ile "vilayetler"den oluşan Basklı

küçük şehir "cumhuriyetleri", kendilerini krallara yalnızca *kişisel* ve *karşılıklı* bağlarla bağlı kabul etmişlerdir: sadakatlerinin karşılığı "özgürlükler"ine ve geleneksel ayrıcalıklarına –"*fueros*/yerel yasalar"– saygıdır. XIX. yüzyıl "Bask milliyetçiliği"nin kurucusu Sabino Arana, *öncelikle* Ortaçağ tarzında akıl yürüttü: Ben "İspanyol" değilim, çünkü ben "*vizcayen*"im; ben "ayrılıkçı" değilim, çünkü bugüne dek zaten yalnızca tek bir gövdeye ait oldum: "Vizcaye".

Yine de, sonuçta Arana'nın önerdiği model, modern "*ulus*" modeliydi: *tek* (*zazpiak bat*:* 7 (vilayet) = 1); bir de *ad* (Euskadi) ve *bayrak* ("ikurriña"). Ada, birliğe ve sembole duyulan ihtiyaç yapay bir gereklilik değildir. Bir *farklılığın* yok olduğunu görmenin verdiği kaygının ifadesidir. Sabino Arana şöyle diyordu: dil vatanseverliğin temeli değildir, ama tehdit altındaki bir dili ancak vatanseverlik kurtarabilir.

Demek ki, Bask milliyetçiliği, kimi zaman ileri sürüldüğü gibi, eski "Carlismo"nun basit bir mirası değildir. Geçen yüzyılda "Carlismo" yanlılarının Madrid'e ve her türlü liberalizme ve bireyciliğe karşı üç savaşı destekledikleri doğrudur. Meslekten askerlerin ve savaşçı bir ruhban sınıfının yanlarına aldıkları kırmızı bereli asker-köylüler Bask dilinde "Tanrı ve eski yasalar!" diye bağırıyordu. Ama saldırdıkları yer Bask'ın başşehri Bilbao'ydu, çünkü tüccar ve liberal bir şehirdi burası. Carlismo'cu ideoloji ile Bask dayanışmaları karıştırılmamalıdır.

Yoksa, 1936 yılında, Carlismo üniformalı bir gençliğin ("*el Requeté*") Navarra'da ve Alaves'te, "Bask milliyetçili-

* Bask dilinde "birin içindeki yedi" anlamına gelir ve yedi tarihsel Bask ülkesine gönderme yapar. (ç.n.)

ği"nin yeminli düşmanı General Mola'nın emrine nasıl girdiğini anlayamayız. Söz konusu durumda, "Bask milliyetçiliği" nedeniyle generallere düşman olduğu bilinen bir Guipúzcoa bölgesine karşı, anti-liberal, cumhuriyetçilik-karşıtı ihtiraslar ve "İsa-Kral" sloganı –bir tür Vendée– etkili olmuştur.

İyi de askeri hükümet darbesine kendince gerçekten direnecek olan ve İspanyol cumhuriyetçi hükümetiyle hemfikir olacak bu "milliyetçilik" nereden geliyordu? Yapıları dikkate alarak, Katalan milliyetçiliğiyle yapılacak bir karşılaştırma ilginç olabilir. Guipúzcoa ve Vizcaya, tıpkı Katalonya gibi, *sanayi* bölgeleridir. Buradaki sanayinin daha çok ağır sanayi türünde olduğu doğrudur: demir-çelik, gemi yapımı ve dev bir bankacılık ağı. Bask yüksek sermayesinin sorumluları asla topyekun bir şekilde bölgesel ve milliyetçi tezleri benimsemiş değillerdir. Bunu yapanlar, Bilbao bankerlerinden ya da Cambó'nun "Lliga"sından daha az tutucu ve Madrid'e daha az bağlı olan (ama ruhban-karşıtı bir cumhuriyetçilikle bağlarını bildiğimiz "Solcu Katalancılık"la daha fazla özdeşleştiremeyeceğimiz) bir orta burjuvazinin temsilcileridir – aile işletmelerinin şefleri, tüccarlar, kır eşrafı, serbest meslek sahipleri.

Ne var ki, sanayileşmenin toplumsal ilişki tarzını modernleştirdiği bir ortamda, Bask taleplerinin Carlismo'cu biçimi ile Arana'nın düşüncesinin kimi yanları geçerliliğini yitirir.

Bask orta burjuvazisi, ataerkil toplumsal biçimlere ne geri dönebilir ne de bunu istemektedir. Ama *canlı, popüler* ve Katolikliğe bağlı bir grup duygusu sayesinde yönetici sınıf olarak kalması mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bu sınıf kendine uygun bir toplum çerçevesi çizer: siyasal alanda "Bask Ulusal Partisi" (PNV); sendikal alanda "Bask İşçi

Dayanışması" (SOV) ve derneklerden oluşan bir ağ (kadın, gençlik ve hayır dernekleri...); son olarak da, ideolojik planda, modern toplumsal yönelimlere oldukça açık bir şehir rubanı ile kendini öncelikle *Basklı* hisseden kırsal ruhban. Böyle bir çerçeve, Eski-Kastilya'nın Katolik sendikalizmini akla getirir. Ama burada 1) egemen büyük tarımsal mülkiyet yoktur; 2) sanayi, işçi sosyalizmini, cehennemlik bir mit olarak değil, gündelik bir rakip olarak görmektedir; 3) "vatan"dan söz edildiğinde kast edilen "İspanya" değil, "Euskadi"dir: Katoliklik-milliyetçilik bağı ("tarihsel mit") asla aynı içerikte değildir.

Bask milliyetçiliğinin 1931 İspanya Cumhuriyeti'yle niçin muğlak ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. İki sanayi vilayetinde kötü karşılanmış değildir: Hatta küçük bir şehir olan Eibar 14 Nisan'da cumhuriyeti ilk ilan eden şehir oldu; eski Carlismo'cular ise, iktidardaki Bourbon'lardan pek hoşlanmıyordu: cumhuriyetin zaferi haberi üzerine yüksek rütbeli bir Bask papazı, "bu onlara günlerini gösterir" demişti. 17 Nisan'da PNV Guernica'da "*Bask Cumhuriyeti*"ni ilan etmek için belediye temsilcilerini topluyordu. Ama Katalonya'da olduğu gibi, fazla cüretkâr olan bu terimden vazgeçmek zorunda kalındı. Haziran ayında aynı türden bir meclis "özerklik statüsü" projesi yayımladı. Bu proje, kiliseyle ilişkilerin özerk otoritelere bağlı olmasını öngördüğünden, sosyalist vekil ve cumhuriyetin bakanı Prieto, "*İspanya'nın kuzeyinde Vatikancı bir Cebelitarık*" oluşmasından kaygılanıyordu. Ve kurucu meclisler Fransız tarzı laik bir yasama ilkesini oyladıklarında, PNV vekilleri, protesto işareti olarak, sağcı partilerle birlikte meclisi terk ettiler. Bu tarihte, *cumhuriyetçi olmaktan çok Katolik* bir halleri vardı.

Ama bu sağcı partiler iktidarda oldukları sürece (1934-1935) genel olarak özerklik taleplerine karşı gösterdikleri düşmanlık ve özellikle de Bask "statüsü"nü boykot edişleri, PNV'yi solcu partilere hissedilir biçimde yakınlaştırdı. "Halk Cephesi"ne katılmaya kadar varmadılar, ama "Cephe" Haziran 1936'da "Statü"nün özünü benimsetti. Dolayısıyla, PNV'nin etkisine girmiş vilayetlerin askeri "hareket"in yanında kendiliğinden yer almayacaklarını öngörmek mümkündü. Gerçekten de, 19 Temmuz'da, vekiller Irujo ve Lasarte şunu resmen duyurdular: "*Yurttaşlar ile faşizm arasında, cumhuriyet ile monarşi arasında*" Euskadi tereddüt etmeyecekti, çünkü "*özgür yaşadığı yüzyıllar boyunca*" "*demokrasi*" bu halkın "*ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur.*" Tarihsel Bask mitinin "soldan" yorumlanmasıdır bu.

Bununla birlikte –ve burada yapısal olanın önceliği karşımıza çıkar– tarımsal yapının baskın olduğu Bask vilayetleri (Navarra, Alaves) karşı safa geçmişlerdi ve buradaki gençlik Carlismo'cu bir şekilde seferber edilmişti. Ve Basklı Katolik yetkililer bölündüler. 1936-1939 arasında "Bask sorunu"nu şiddetli bir tartışma teması haline getirmiş olan karmaşık koşullar bunlardır. Özellikle Fransa'da bu sorun iki Katolik tavır arasında –Massis ile Claudel'e karşı Maritain ve Madaule– mihenk taşı olmuştur.

3. Tinsel dengesizlikler

A) *Suçun dine yüklenmesi.* – İspanya iç savaşı çoğu zaman bir "din savaşı" olarak tanımlanmıştır. Yüzlerce defa tekrar tekrar basılmış kimi fotoğraflar karşılaştırıldığında, bir yanda yanmış kiliseler, diğer yanda görkemli giysiler içinde askeri birliklerin geçişini kutsayan kardinaller görülür; ve insan

"kızıl" İspanya ile "siyah" İspanya olarak bölünmüş ve Machado'nun deyişiyle, dünyaya gelmekte olan küçük İspanya'nın "kanını dondurmaya" hazır "iki İspanya" arasındaki çatışmayı anladığını sanır. Onları ayıran "din" midir? Bu sözcük tehlikesizce kullanılabilecek gibi gözükmüyor.

Kesin olan şu ki, XX. yüzyıl İspanya'sının bazı bölgelerindeki halk arasında kimi inançları sürdüren tarihsel bir miras hâlâ aktarılmaktadır ve geleneksel bir ortam korunmaktadır. 1930'a doğru, sözcüğün etnolojik anlamında XIII. yüzyıl *kültürünü* hâlâ yaşayan şehir ve insanları Maurice Legendre sayesinde tanıdım: İsa, azizler, şeytan, Yahudiler (*tamamıyla hayali Yahudiler*) burada en aşina rolü oynuyordu. Başka toplumsal tabakalar arasında ise, (bazı çevrelerde) temel eğitimin ayrılmaz bir parçası olan Katolik inançların eksiksiz samimiyetini ve entelektüel düzeyini küçümsemek için hiçbir nedenim yok.

Tersine, birçok Endülüs köyündeki halkın hayalgücünü devrimci bir Mesihçilik olarak tanımlayabiliriz. Keza, (örneğin Barselona anarşistlerinin sevdiği kültürel çevrelerde) militan bir ateizm bile, batılinanç ve dogma üzerinde Aklın zaferi yoluyla insanlığın yetkinleşmesine duyulan mistik bir iman biçimini alabilmiştir.

Şunu da söylemek gerekir ki, bu karşıt tinselliklerin derindeki nedenleri ve karşılıklı uzantıları ne olursa olsun, çok ateşli inançların en iyi insanlarda bile yaratabileceği körlükler ne olursa olsun, şiddetli ve sert ifadeleriyle 1936 çatışmasının, bu kültürel zıtlıklardan ve doktrin çatışmalarından *doğmuş* olduğunu sanmıyorum. *Suçu tinselliğe atmak* mümkündür. Ama, siyaset işin içinde olduğunda, *toplumsal* kaygı ve umutlara yönelik duygusal, tutkusal tepkilerdir. "*Şeytani nedensel-*

likler" denen şey de elbette karışır. Bir yanda, sermayeyi ve Eski Rejim'i savunan Tanrı'nın sözde hizmetkârları görülür, diğer tarafta ise "Devrim" örgütleyen Tanrı düşmanları.

Bununla birlikte, tutucu kampta tam da XX. yüzyıla özgü bir ifadenin kullanıldığı gözlenmektedir: "*Bolşevik-Yahudi-Mason komplosu*". İkinci terim, faşist etkilerin artışıyla ortaya çıkar.

Ama, halk saflarında anahtar sözcükleri oluşturan, eski '*ruhban-karşıtı refleks*'tir. Ben 7 Ekim 1934 sabahı bunun farkına vardım. Radyoyu dinleyerek sabahı etmiştim. Katalan Cumhuriyeti'nin ilan edildiğini duydum. Silaha çağrıları, hatta silah seslerini işitmiştim. Kendi kendime Katalan sorunu, işçi katılımı sorunu, silahlı kuvvetler sorunu üzerine düşündüm. Sabah sütümü getiren Aragonlu genç kadına, "*sokakta* ne diyorlar?" diye sorduğumda, "*dicen que han ganado los curas*" ("rahiplerin kazandığını söylüyorlar") karşılığını verdi bana. Güldüm. İki yıl sonra, Ağustos 1936'da, gülmeye cesaret edemeyecektim. Bu kez Barselona'da "rahipler kaybetmişti" ve bunu pahalıya ödüyorlardı. İçlerinden biri, ruhban kıyımı karşısında bana "iyi oldu" dedi. O dönemde o bir istisnaydı. Ama gelecekteki vicdan muhasebelerinin de habercisiydi.

Gerçekten de, cumhuriyet koşullarında kilise, tutucu sınıflarla açıkça dayanışma göstermekten çekinmemişti. 1933 ve 1936 seçimlerinde, manastıra kapanmış, genellikle hasta ya da doksanlık rahibelerin, görkemli Hispano'lar içinde manastırlarından seçim bürosuna götürüldüğünü gördüm. Ruhban-karşıtı basın bundan yararlandı, çünkü kilise ile aristokrasi arasındaki siyasal uyuşma bundan daha iyi vurgulanamazdı. 1935 yılında bu kez gençlik seferber edildi ve

Covadonga ("Yeniden Fetih"), *Escorial* ("Karşı-Reform") gibi sembolik yerlerde toplandılar. Gelecekteki Franco'cu "haçlı seferi", 40'lı yılların "Nasyonal-Katolikliği" demek ki *1936'dan önce* de mevcuttu. Ve bu gösterilerin temel kişisi, "şef" (Jefe! Jefe!) diye alkışlanan José María Gil Robles, Katolik örgütlerin –CNCA, ACNP–[2] hiyerarşisinden geliyordu.

Toplumcu Katolikliğin kurucuları Angel Herrera ile Severine Aznar, yüzyılın başından beri tek bir referansları olduğunu kuşkusuz ileri sürebilir: Papalık genelgesi, *Rerum Novarum*. Ancak, 1931-1936 arasında, yayın organları *El Debate*'de genellikle savaşçı bir üslup hâkimdi. Samimi toplumcu-Hıristiyanlar bu Katolik örgütlerin tepesinde (ve finansmanında), "Papalık genelgeleri eğer beni soyup soğana çevirecekse, dinden saparım," diye yürekten konuşan Lamamié de Clairac gibi insanlarla birlikteydiler. Bu söz, tarım bakanı Jiménez Fernández'e yönelikti. İyi niyetli Fernández, 1935 yılında Tarım Reformu'ndan kırıntılar kurtarmaya çalışırken koltuğundan oldu.

Gil Robles savaş bakanlığını tercih etmişti. Genel kurmay başkanı ise, Asturiaslılar üzerindeki baskının düzenleyicisi General Franco'ydu. Gil Robles, o zamandan beri, –gerçeği andıran– Hitler olma isteğinin olmadığını söyleyerek kendini savunmuştu. Ama 1934 yılında, Viyana'dan sonra, Dollfuss* modeli de daha güven telkin edici değildi. 1937 yılında, temel bir belgede, CNCA, kendilerini biraz unutmuş olan Franco'ya, "*dikey olarak anti-Marksist*", ama

2) CNCA: Ulusal Katolik Tarım Konfederasyonu; ACNP: Propagandistler Ulusal Katolik Derneği.

* "Avusturya faşizmi"nin kurucusu, anti-Nazi diktatör. (ç.n.)

aynı zamanda (simetrik olarak) *anti-liberal* mücadelede gösterdikleri öncülüğü övecektir. Resmi kilise de bunu onaylamıştı (ya da bundan esinlenmişti). CNCA, "faşizm"le karıştırıldı.

CNCA'nın, 1931-1933 arasında, yurttaşların dinsel özgürlüğünün ilan edilmesi ve kiliselerle devletin ayrılığının, boşanmanın yasal olduğunun onaylanması ve İspanyol devleti ile Katolik doktrin arasındaki ideolojik özdeşliğe son veren, dinsel cemaatler ve okul üzerine yasalar nedeniyle, kendi geleneksel egemenliğini ve hatta ilkelerini tehdit altında hissetmiş olduğu doğrudur.

Azaña bu durumu sansasyon yaratan tek bir sözcükle özetledi: "İspanya artık Katolik değil." Kastettiği elbette ki "İspanya devleti"ydi. Bu ifadeyi, kimileri öfkelenmek için, kimileri de sevinmek için, *ulus, halk* olarak anladı. Böyle bir şey elbette ki yalnızca birçok bölge ve çevre açısından değil, cumhuriyetin kurucuları arasında bile doğru değildi.

Bu durumda, "laik yasalar"ın 1900'lerin Fransa'sında olduğu gibi bir "ahlak savaşı" başlatması nasıl mümkün olabilir? Çünkü, bütün bir yüzyılın "liberalizm"inin mirasçısı olan "aydın" İspanyol orta burjuvazisine göre, kilisenin ve müttefiklerinin ağırlığı, İspanya'nın Avrupa karşısındaki "gecikmişliği"nin sorumlusuydu. *Laikleştirmek* toplumsal tehdidi önleme umudunu da taşıyarak *modernleştirmektir*. Ama, 1930'a doğru, aynı amaçlara yönelik olarak bir başka yol önerildi: faşizm. XIX. yüzyıl *kalıntıları* ile XX. yüzyıl *yenilikleri* arasındaki bu farklar ve bu çakışmalar, İspanyol toplumunun bağrında çok sayıda bileşime yol açar:

1) İspanyol sağcılarının sosyalizmi ve konünizmi hazırlayan bir "enternasyonal" olarak gösterdiği ve cumhuriyetin

kökenlerinde mevcut olan *masonluğu* belirtmek gerekir. Oysa ki orduda masonlar vardır ve bunların birçoğu ayaklanmaya katılacaktır. Mason dayanışması ayaklanmanın ne başında ne sonunda etkili olmuş gözükmektedir. Ama Franco tam bir mason-karşıtı takıntı sergiler (ne zamandan beri?).

2) Lerroux gibi "cumhuriyetçiliğin tarihsel şahsiyeti" olmuş biri, bu hayasız adam, 1909 yılında, "genç barbarlar"a rahibelere tecavüz etme çağrısında bulundu. Daha sonra yatışarak, 1931-1936 arasında, tutucu bir cumhuriyetin muhtemel teminatı olarak ortaya çıktı. Gil Robles onunla birlikte iktidar olmayı, Cambó ise onunla birlikte bir seçim listesinin başında yer almayı kabul etti (1936). Bu durum siyasetçileri rahatsız etmiyordu. Ama ben Barselona sosyetesinden çok saygın bir hanımefendinin, bu kadar "ahlaksız" bir ittifakın yenilgisini (haklı olarak) öngördüğünü işitmiştim.

3) İlk *faşist* gruplar (1931-1933: Giménez Caballero, Onésimo Rodendo, José Antonio Primo de Rivera) Katolik sorunu karşısında kimi kararsızlıklar gösterdiler. Almanya ve İtalya'da devlet ile kilisenin iç içe geçmediğinin farkındaydılar. Bununla birlikte, bu genç şefler, ideolojik olarak, Katolikliği "İspanyolluğun" temellerinden biri, Reformun reddini de İspanya'nın tarihsel gururlarından biri haline getirdiler. Haçlı seferi kelimesini kullanmaya başlamışlardı bile ve sembollerini de "Katolik" krallarından almışlardı.

4) Kamuoyu, söylediğimiz gibi, her olayı "*los curas y frailes*"in* bu olaydan beklentilerine göre yorumlamaya devam etmektedir. 1900 tarzı ruhban-karşıtı basın varlığını

* 1820'deki liberal ve din-karşıtı bir hareketin marşından; "din adamları, cübbeliler" anlamında. (ç.n.)

sürdürmektedir. Aşırılıkçılara gülünüp geçilmektedir ("*yabandomuzları*" ile "*mağara adamları*" karşı karşıya!). En kaygı verici olanı ise, belki de, tıpkı 1909'da... Hatta 1835'te olduğu gibi, 1931 yılında da manastırlar yakıldığında şehirli kitlelerin ironik ilgisizliğidir!

Demek ki, 1936'yı anlamak için, tüm bir atmosferi anmak gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde işe alınan bir hizmetçi "ayin için nereye gideceğim?" sorusunu soruyordu; sokakta köy papazıyla karşılaşan çocuklar elini öpmek zorundaydılar. Giysisi rahibi diğer insanlardan ayırıyordu ve bütün ırkçılık farklılıkların algısına dayanıyordu. Günümüz romancıları (Cela, Delibes), kırsal kesimdeki ruhbanın bu *tahakkümünü-kapatılmışlığını* şaşırtıcı bir biçimde hâlâ betimlemektedirler.

Son olarak şunu da söylemek gerekir ki, din olgusunun sembolik bir değeri vardı. Valdeigesias Markisi anılarında, Azaña'nın "İspanya artık Katolik değil" cümlesinin ertesinde, ayine gitmeyen dostlarının yeniden kilisenin yolunu tuttuklarını anlatır. 1936 İspanya'sındaki "dinsel" manzara bu *geçişimler* üzerinde yükselir.

B) *Gelenekler, dürtüler, yanılsamalar: "Ordu" ve "Devrim"*. – Unamuno şöyle diyordu: İspanya'nın doğal siyasal rejimi keyfidir; bu keyfiyeti yukardan "*pronunciamiento*"* ılımlılaştırırken, aşağıdan da anarşi ılımlılaştırır. Bu bir şaka elbette; ama bu ülkenin, *yüz yirmi iki yılda elli iki* askeri darbe teşebbüsüyle karşılaştığı düşünülürse, bu tür operasyona dünyanın her yerinde İspanyolca bir ad verilmesinin yersiz olmadığı anlaşılır.

* "Hükümet darbesi" anlamında İspanyolca sözcük, aynı zamanda "bildirim", "hüküm" anlamına da gelir. (ç.n.)

Klasik anlamda bir "pronunciamiento" nedir? Ülkenin bir ya da birçok noktasında silahlı kuvvetlere sahip olan ve iç ve dış desteklere güvenen, aralarında gizlice anlaşmış bir grup asker, birliklerini kışlalarından çıkartırlar, bir bildirgeyle siyasal durum üzerine "görüşlerini ifade ederler", karar merkezlerini ve iletişim, haberleşme yerlerini işgal ederler ve eğer hareket yeterince yaygınlaşırsa hükümeti istifaya zorlarlar, yerine başkasını geçirirler ve kimi zaman da rejimi değiştirirler.

Olumlu bir programları olan (genellikle liberal, romantik, idealist) XIX. yüzyıl "pronunciamiento"ları ile karşı-devrimci basit önlemler olan XX. yüzyıl hükümet darbeleri arasında temelde bir farklılık olduğunu ileri sürmek mümkündür. Hatta bir takım nüans farklılıkları da olabilir.

Ama incelememiz gereken dönemin özüne ilişkin olmasa da *biçimine* ilişkin bir unsur olarak bizi burada ilgilendiren şey, askerleri politik olarak müdahale etmeye, sivilleri ise asker müdahalesi beklemeye yönelten kendiliğinden gelişmiş *zihniyet alışkanlığı, beklenti ve arzudur. Elli iki* "pronunciamiento" teşebbüsünden yalnızca *on birinin* başarılı olması, İspanyol toplumunun önünde can alıcı bir sorun olduğunda –XIX. yüzyılda "burjuva devrimi" (yapabilecek miyiz?), XX. yüzyılda toplumsal devrim (nasıl engelleriz?)– askerlerin müdahaleciliğinin (hatta "müdahale-severliğin" denebilir) sürekliliğinin kanıtıdır.

Dolayısıyla XIX. yüzyılla XX. yüzyıl arasındaki zıtlıkları abartmamak gerekir. XIX. yüzyılda birden çok karşı-devrimci "hükümet darbesi" olduğu gibi, XX. yüzyılın ortasında, 1930 sonunda, coşkulu genç subayların, sabırsız havacıların, cumhuriyetten yana biraz erken "görüş bildirdikleri" de va-

kidir. Tersine, 1936 hareketi ise, derin toplumsal nedenleri olmakla birlikte, başlangıçtaki biçimiyle, "*pronunciamiento*"ların en klasiğiydi: generallerin komplosu, inisiyatifin uzak müstahkem mevkilerde ve taşra garnizonlarında olması, Madrid'in üzerine yürümenin öngörülmüş olması.

Elbette ki, "*pronunciamiento*" ancak *belli türdeki ordularda* düşünülebilecek bir şeydir: İspanyol ordusu *iç savaşlarda* (*Carlismo* savaşları) ve *sömürge savaşlarında* (Küba, Fas) pişmişti. Şu an bile normal bir ordunun sahip olması gerekenden daha fazla subay bulunuyor.

Gündelik kullanımında kısaca "ordu" olarak adlandırılan ("ordu bunu istiyor", "ordu şunu düşünüyor"...) bu "birliğin" üyeleri oldukça kapalı çevrelerden gelmektedir. Bunlar "aristokratik" ya da varlıklı kesimler değildir, ama genellikle ailevi geleneklere bağlıdırlar. "Harp okulları"nda verilen eğitim, garnizon ve kulüp yaşamı, birlik ruhunu güçlendirmektedir. "Hanedanlar" vardır: 1937'de Basklılara karşı Mola'nın işbirlikçisi olan General Kindelan'ın atalarından biri, daha 1766'da Guipúzcoa isyanlarını bastırmıştı! Askeri darbelerin en sonuncusuna (1981!) katılacak olanlardan Milans del Bosch, 1817'de Lacy'yle birlikte "görüş belirtmiş" olan Milans del Bosch'un soyundan gelmektedir!

1817'deki darbenin VII. Ferdinand'ın despotizmine karşı olduğu doğrudur. Ama subayların bu gerçeğinin özgünlüğü, "ayaklanmış" subayların art arda görüşlerinin ne olduğundan ziyade, yerine getirmeleri gereken *politik bir misyonları* olduğuna, müdahale etmelerinin "görev" olduğuna dair inançlarında yatmaktadır. Bu inanç, askeri aygıtların subayların kişisel *kanaatlerinin* (ve *özlemlerinin*) hizmetinde kullanılmasını haklı göstermektedir. "Ülkenin onuru" ("*España con honra*") tema-

sı, "halkın generalleri"nin hatırası, periyodik olarak nükseden anti-parlamenter ve anti-politikacı tepkilerle gelip birleşir.

Geriye *askerler* kalır. Uzun süre boyunca askerlerin kurayla, "kurtarmalık" ya da "vekillik" yoluyla orduya alınması, onları pasif bir alt-proletarya haline getirmişti. "Herkes için" askerlik hizmeti, XIX. yüzyıl sonu İspanya'sının önemli toplumsal temalarından biriydi.

Ama XX. yüzyılda yeni bir olgu devreye girdi. *Fas savaşları*, subaylara, savaşa dayanıklı, emirlere itaatkâr, tamamen kendilerine ait bir aygıt sundu: Lejyon ("*El tercio*"), "Mağrip" birlikleri ("*los Regulares*"). "*Pronunciamiento*" *geleneği* bir *dürtüyle* tamamlanır: Garnizonların ayaklanacağı beklentisinin suya düştüğü durumda, bir baskı aygıtının (Asturias'ta olduğu gibi) hızla müdahalesi.

Gelenek ve dürtü, devrim tarafında da etkili olur. Bir *Devrim imgelemi* söz konusudur. Halk mahallelerinde yaşayan gençler, iktidarlara karşı taşkınlık durumunda her şeyin manastırların yakılmasıyla başladığını bilirler. CNT'nin devrimci kesiminin ("los Solidarios", "Nosotros") militanı olan ve geleceğin savaş hükümetlerinde adalet bakanlığı yapacak J. García Oliver, cumhuriyet döneminde kendi taktiğini tanımlamak için iki imge kullanır: "*devrimci idman*" (kolektif antrenman eylemleri) ve "*sarkaç hareketi*". Bu hareket, askeri bir "darbe"den devrimci bir "darbe"ye sürekli gidip gelerek, günün birinde önemli bir olaya vesile olacaktır. Bu da gerçekleşti. Ama bu, şeytanı kışkırtmaktı. García Oliver'in, İspanyol emekçilerinin "*gizil mücadeleciliği içindeki devrimci itkiler*" olarak adlandırdığı şeyi elbette bekleyemezdik. Hele 1936'da hiç bekleyemezdik. Ama, uluslararası destek alan, çekirdekten yetişme bir orduyu kendiliğinden bir itkinin yenebileceği

ve aynı zamanda da gayet öngörülebilir direnişlere karşı toplumsal bir devrim gerçekleştirebileceği fikri tehlikeliydi.

Haberci çarpışmaların her iki tarafın *yanılsamalarını* tehlikeli biçimde güçlendirdiğine kuşku yoktur. Bir yanda, Ekim 1934'te Asturiaslılar yenilmişti; diğer yanda, Ağustos 1932'de "*sanjurjada*", yani Sanjurjo darbesi yenilmişti. Cumhuriyetçi iktidar, "*pronunciamiento*" *olasılığını* küçümsemese de, başarı şanslarını küçümsüyordu. Sevilla işçileri 1932'de olduğu gibi genel grev başlatmanın yeterli olacağına inanıyorlardı. İçlerinden biri bunu García Oliver'e söylemişti.

Sonuç olarak, hem genel kurmayın hem de devrimci çevrelerin hâlâ fazlasıyla *geçen yüzyıl tarzında* düşündüğüne inanmak mümkündür. 1936'da bazı gemilerde denizciler "Potemkin" modelini tekrarlayacaklardır. Ama bu 1905 modelidir. 1917'yi –Rus Devrimi'ni– ya da 1918'i –Alman Devrimi'ni– düşünmeye cüret eden işçi sınıfı unsurları, büyük bir uluslararası savaşın *sonunda* değil, *endişeli ama hiç de yorgun olmayan* bir Avrupa'da ve bir başka çatışmanın *arifesinde* olunduğunu unutmaktadırlar. Silahlı bir mücadelenin, faşizm ile anti-faşizm arasındaki "modern" bir savaşın cereyan edeceği ilk toprak olan İspanya, başkalarının yaşayacakları şeye hem *laboratuvar* hem de *gösteri* olarak, "*temsil*" olarak hizmet edecektir.

II. – Konjonktürler

1. Ekonomik konjonktür. – 30'lu yıllar söz konusu olduğunda, dünya krizinin İspanya krizinde muhtemel bir payı olduğu düşüncesi cazip gelebilir.

Aslında iki kriz arasında eşzamanlılık yoktur. Pesetanın değer kaybı Primo de Rivera döneminde başladı. Cumhuriyetin ilk iki yılı ise, konjonktürel olarak, "kötü yıl" değildir. İspanya, büyük krizi bire bir yansıtacak kadar sanayileşmiş ya da dış pazarlara bağlı değildir. Halkın tüketim ürünlerinde iç pazar başattır. 1931-1932'de görülen ücret artışları ve köylülerin umutları, Katalan tekstiline hep arzulamış olduğu pazar genişlemesi imkânını sunar. Kâğıt ve enerji tüketimi artmaktadır. Yalnızca 1934 yılında, parasal kısıtlamalarla ve ücret politikalarıyla birlikte, tüketim sanayileri müşterilerinin daraldığı görülür. Bilbao demiri gibi hammadde ihraç eden sanayiler krize girer. Bu koşullarda, sanayideki işsizlik tarımdaki işsizliğe eklenir. Ama en yoksul emekçiler ülke dışına göç edeceği yerde, iş talebinde bulunan önemli miktarda kişi Avrupa'dan yeniden akın eder.

Tüm bunlar ışığında, 30'lu yıllar İspanya'sının tarımın başat olduğu bir ülke olarak kaldığı anlaşılır. Tarım alanında da tuhaf bir olay kendini gösterir.

1931 yılında, nisandan temmuza dek çeşitli hareketliliklere tanık olmuş tahıl hasadının kötü olmasını kuraklık belirledi. Cumhuriyetin ilk tarım bakanlarından olan Marcelino Domingo, 1932 yılı ürününün öbür yıla kadar idare etmeyeceğini düşünerek, ihtiyatlı davranıp, dünya konjonktürünün çok altında bir fiyatla bir miktar Amerikan buğdayı ithal etme yoluna gitti. Oysa (heyhat mı demeli!) 1932 yılının hasadında son yarım yüzyılın en iyi oranı elde edildi. Fiyatlar iyice düştü. Bu durumdan, yapılan ithalatlar suçlandı. Marcelino Domingo, Kastilyalı üreticilerin bir numaralı düşmanı ilan edildi ve şiddetli bir kampanya sonucu, *cumhuriyet-karşıtı, sanayileşme-karşıtı, Katalan-karşıtı* muhalefete ebediyen dahil edilmiş oldu.

Bakanlıktaki sorumluların kendi kâr hanelerine geçirmek isteyecekleri "iyi hasat" kötü bir oyun oynamıştı. Bu sorumlulardan biri, daha sonra, sürgündeyken bana şunu söyledi: "Yüzyılın en iyi buğday hasadını ben elde ettim (*sic*)." Meteorolojinin cilvesinin "siyasete mahsup edilmesi" toplumsal mücadelenin tuhaflıklarındandır!

2. **Uluslararası konjonktür (geniş anlamıyla)** İspanyolların son hazırlıklarında açıkça etkili oldu. 1931 tarihli İspanyol anayasası, Hitler'in teşebbüsüne hem yol açmış hem de yer bırakmış olan Weimar anayasasının taklididir. Anayasa, Mussolini'nin Afrika politikasına karşı her türlü etkili müeyyidenin başarısızlığından hemen önce, her çatışmayı Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi taahhüt ederek "savaştan vazgeçer".

Anarko-sendikalistler açısından tereddütlü bir kavram olan "faşist tehlike"nin komünistlerde ön plana çıkması, Temmuz 1935'ten sonra, Dimitrov'un "halk cepheleri" sloganını ortaya atmasıyla iyice belirginleşir.

Ve bir "halk cephesi" ilk seçim zaferini İspanya'da kazanır! Olay (Şubat 1936) *Fransız seçim kampanyasını* fazlasıyla etkiler. Sağcı propaganda, "*Frente crapular*"(!)* İspanya'sının sorunlarını aşırı ölçüde büyütür. Ve, İspanyol meclis kürsülerinde hikâye edilen bu sorunların kaynağı genellikle Fransız basınıdır! 1909 yılında yakılmış kiliselerin fotoğraflarının güncel belge diye Bordeaux gazetelerinde yayımlandığına şahit oldum.

* Halk Cephesi anlamına gelen "Frente Popular" teriminin, kelime oyunuyla değiştirilmiş hali: "Reziller Cephesi" anlamında. (ç.n.)

Aşırı sağda faşist eğilim giderek belirginleşiyordu: Ekim 1933'de, diktatörün oğlu José Antonio Primo de Rivera, "*Falange española*"yı kurmuştu ve 1934 başında da, Onésimo Redondo'nun 1931 yılında Valladolid'de kurduğu "*Nasyonal-Sendikalist Saldırı Cuntaları*"na katıldı. Anti-Marksizm, anti-kapitalizm ve anti-liberalizm, açık seçik referanslardı. İspanyol "yaşam tarzı" ile İspanyol geçmiş, Almanya'daki ırk kavramının ve İtalya'daki "Impero"nun yerini tutmaktadır. Berlin ve Roma'nın muhtemel yardımına güvenmektedirler. Nitekim Mart 1934'te, İspanyol sağcı grupları Mussolini'nin vaatlerini ve mütevazı yardımlarını elde etmişlerdir.

İspanya'daki halk cephesi hükümeti, "faşist" tehlike durumunda Paris'teki halk cephesi hükümetinin yardımından mantıken kuşku duymuyordu. Dolayısıyla, uluslararası konjonktür bir çatışmayı önleyecek durumda değildi. Konjonktür kimilerinin saldırı ruhunu teşvik ederken, kimilerinin de kendilerini güvende hissetmesine yol açıyordu.

3. İçerideki dolaysız konjonktür. – 1935 yılı sonunda, yasama meclisi seçimleri için çağrı yapıldığında, başarısından göründüğü kadar emin olamayan Gil Robles'in aklında askeri bir çözüm yatıyordu. Franco gizlendi. Seçimler yapıldı.

Parlamentodaki güçlü çoğunluklardan yana bir yasa, seçimlerde cılız bir çoğunluğa sahip olmuş bir gruba, cumhuriyet tarihinde ikinci kez kitlesel bir temsil yetkisi verdi: "Halk Cephesi"ne. Ama "cephe"nin ne programı, ne de kurulan ılımlı kabine endişe vericiydi. Yine de kamuoyu gergindi. CEDA'ya 300 koltuk vaat etmiş olan –ama ancak 88 koltuk kazanabilmişlerdi– Gil Robles, Primo de Rivera'nın eski

bakanı olan daha radikal lider Calvo Sotelo karşısında nüfuzunu yitirmişti. Seçim sonuçları açıklandığında, Temmuz 1936'da harekete geçecek generaller, "savaş durumu ilanı"nı düşüneceklerdir. Bununla birlikte, iktidar değişikliği normal cereyan etti. Ama, Alcalà Zamora'nın görevden alınmasıyla cumhurbaşkanı olan Azaña iktidarın gerçek kaldıraçlarını yitirmişti. Meclis başkanlığına, beceriksizliğiyle zaman zaman provoke edici, çekingenliğiyle de kör olan Casares Quiroga geçmişti.

Gerçek sorunlar şehir sokaklarında ve kırsal kesimde ortaya çıkıyordu. Temmuz darbesinin yaratıcılarına göre bu darbenin "*gerekçesi*", "*açıklaması*" ya da "*bahanesi*" olan 1936 Şubat-Temmuz "karışıklıkları"nın gerçek boyutu neydi?

Çatışmanın cereyan ettiği yerler ve çatışma türleri arasında ayrım yapmak gerekir. Bask Ülkesi ile Katalonya'nın birer "vaha" olduğu söyleniyordu. Barselona'da hayatın normal olduğu ve şubat öncesinden daha keyifli geçtiği doğrudur. Tüm güneyin "tarımsal sorunlar" yaşadığı da doğrudur. Ama Endülüs'e yolculuk eden Amerikan elçisi Bowers, yapılmış olan kıyametvari tanımlardan hoşnut olmamıştı. Köylülerin toprakları kendiliğinden "paylaştığı" ve Tarım Reformu Enstitüsü'nün bu durumu resmen onayladığı da doğrudur. Bu toprakların miktarı nedir? 1900'den beri yapılmış olandan daha fazla! Ama yapılmış olan reform vaatleriyle karşılaştırıldığında bu miktar çok azdır. Mülk sahiplerinin her şeyi göze almaya hazır muhalifler olmasına ise elbette yeter!

Daha endişe verici işaretler: Katolik merkezlere, kiliselere saldırıldı. Özellikle Madrid'de "Falanj"ın öğütlediği bireysel suikast eylemleri uygulandı. Birleşmeleri büyük etki yara-

tan komünist ve sosyalist "gençlik" ise askeri olarak örgütleniyordu. Olaylarda kurban veriliyor, cenaze törenleri de başka olaylara yol açıyordu. Cumhuriyete bağlılıklarını belirtmiş olan "düzen kuvvetleri"nden subaylar, Falanjist suikastların seçilmiş hedefleri oldular. 12 Temmuz'da Castillo Saldırı Muhafızları teğmeni öldürüldü. Geceleyin, bir grup arkadaşı da Calvo Sotelo'yu öldürdü.

Bu olayın askeri ayaklanmanın "nedeni", hatta başlatıcısı olduğu söylense de, böyle görmemek gerekir. Ayaklanma için zaten her şey hazırdı. Herkes bunun farkındaydı. Yalnızca meclis başkanı ilgisiz kalıyordu: "Ayaklanıyorlar mı? Ben yatmaya gidiyorum."

Ne hükümet darbesi yönündeki –kalıcı– eğilim, ne de iktidarın güçsüzlüğü İspanya için yeni şeylerdi. *İç Savaş* tehlikesi, beklenmedik yeteneklere sahip toplumsal güçlerin fark edilememesiydi.

II. Bölüm

OLAY VE MEVCUT GÜÇLER

I. – "Pronunciamiento": Klasik özellikler, yeni veçheler

1. Klasik bir "pronunciamiento". – "Franco İspanya'sı" kökenlerini bir "pronunciamiento"ya borçlu olduğunu daima inkâr etmiştir. Kökleri son derece derinde olan milliyetçi bir "hareket" ("el glorioso movimiento") olduğu kanısındadır. Politik ve sosyal bakımdan önemli güçlere dayandığı doğrudur. Ama yine de öncelikle *askeri bir komplodur.*

Komplonun lideri, muhtemelen, 1931 yılında Sivil Muhafızların başı olan ve kralın güvenliğini garanti edemediğinden cumhuriyetin ilanına kara vermiş olan "Rif kahramanı" General Sanjurjo'dur. Ama daha Ağustos 1932'de cumhuriyet-karşıtı bir darbe teşebbüsünde bulunduğu bilinmektedir. Mahkûm edilmiş, bağışlanmış, sürgüne gönderilmiş olan Sanjurjo Lizbon'da komplocu İspanyol subaylarla bağlarını hep korumuştu. Bu subaylar ona daha o dönemde devlet başkanı muamelesi yapıyorlardı. Ama "hareket"in

üçüncü günü, başa geçmek için Lizbon'dan ayrıldığında, uçağı kalkarken meydana gelen kazada öldü.

Komplonun İspanya'daki anahtar ismi General Mola'ydı. Monarşi döneminin eski polis şefi, küçük olmasına karşın askeri bir ayaklanmanın sokak desteği bulabileceği neredeyse tek garnizon olan Pamplona'ya sürgün gönderilmişti. "Hareket" için talimat veren genelgeleri "*el director*" diye imzalıyordu. Talimatları, orta düzey subayların ve yedek subayların cemiyeti olan UME aracılığıyla (*Unión militar española*) dağıttırıyordu. Kimi zaman ileri sürüldüğü kadar çok sayıda üyesi olmayan ama yönetiminde en kararlı üyelerinin bulunduğu bir cemiyetti bu. Temmuz 1936'dan aylar önce Mola, Madrid'de, Lizbon'da, San Juan de Luz'da *Carlismo* yanlılarıyla, gelenekçilerle, falanjistlerle, genellikle güç geçen sıkı pazarlıklar yapmıştı. O dönemde Alicante'de mahkûm olan José Antonio Primo de Rivera'yla bile görüşmüştü.

Diğer iki general baş role soyunmuş gözüküyordu. Her ikisi de "Faslı"ydı, her ikisi de Asturiaslıların bastırılmasının örgütleyicisiydiler: Francisco Franco, Manuel Goded. Bunların "tehlikeli" olduğu bilinmektedir. Birini Kanarya Adaları'na, ötekini Balear Adaları'na sürmüşlerdi. Ama telefon ve uçak çağında olunduğu unutulmuştu.

"Hareket", *17 Temmuz*'da, (sorumluları ihbar edildiğinden) öngörülenden birkaç saat önce Fas'tan yola çıkar. En üst düzeydeki iki general komploda yer almıyordu: Tutuklanmışlardı. Sivil direnişlerin olabileceği (ama pek silaha başvurulmayacağı) öngörülmüştü. Lejyon bu direnişleri temizleyerek ilerledi. Melilla'da, Septe'de, Tetuan'da, El-Arayş'ta askeri ve sivil binalar işgal edildi. Yalnızca Tetuan hava üssündeki havacılar direndi. Evinde etkisiz hale getirilen

yüksek komiser Alvarez Buylla birkaç gün sonra infaz edilecektir.

18 Temmuz, kırk yıl boyunca "hareket"in tarihi olarak kutlanacaktır. O gün, Kanarya Adaları'nda Franco "savaş durumu" ilan etti, Fas isyancılarını kutladı, bir bildirge yayınladı, İngiltere'den uzun süre önce kiralanmış olan bir uçağa bindi ve geceyi Kazabalanka'da geçirdi. Mesajı engellendi. Gün içerisinde önemli bir şey olmadı.

O gün yalnızca Endülüs'te hareketli geçti. O dönemde jandarma generali olan Queipo de Llano'nun cesur tavrı bilinmektedir. Sevilla'da "teftiş"te bulunduğu sırada, garnizonun önde gelen subaylarını neredeyse tek başına hapse atmayı ve onların zayıf birliklerinin başına geçerek şehrin komuta mevkilerini işgal etmeyi başarır. Ama şehrin kenar mahallelerinde yaşayanlar isyana katılırlar.

Diğer Endülüs şehirlerinde (Algeciras, La Linea, Jerez, Cádiz, Córdoba, Granada, Málaga) savaş hali ilan edilmiştir. Huelva ve Jaén'de hükümet güçleri ile halk güçleri baskın çıktı. Diğer yerlerde, "saldırı muhafızları"nın ve sivil yöneticilerin tavrına bağlı olarak direniş az ya da çok sürdü.

Fas kaynaklı her operasyonun köprü başı olan Endülüs asıl sorun olur. 19 Temmuz'dan önce bu sorun çözümlenmez.

Kastilya'da ve *Aragon'da*, ayın 18'inde, ama yalnızca geceleyin, önemli müstahkem mevkilerden "görüş belirtilir".

Burgos'ta ve *Valladolid'de*, hükümete sadık olan ve kısa süre önce görev getirilmiş generaller görevden alınır, tutuklanır ve yerlerine başkaları geçer. Valladolid'de kanlı bir olay yaşanır ve halk isyanı patlak verir. Zaragoza'da, cumhuriyetçi ve mason olan General Cabanellas geceyi bekler, sokağı topçu birliklerine işgal ettirir ve 350 siyasal sorumlu

ile sendika temsilcisini tutuklar; 19'u sabahı savaş hali ilan eder ve yayınladığı bir metinle cumhuriyete bağlılığını bildirir. Ama geçici bir bakanlar kurulunun başkanı olan Martínez Barrio'nun telefonla yaptığı uzlaşma önerisine "hayır!" demiştir. *Pamplona'da*, aynı cevabı vermiş olan Mola da 19'u sabahı "görüş belirtir". Ama *Carlismo*'ların akını ve tek muhalifin ölümü sayesinde (Sivil Muhafızlar'ın yerel şefidir ve kışlanın eşiğinde tek bir tabancı kurşunuyla öldürülmüştür) garnizonu elindedir.

19 Temmuz önemli gündür. Cádiz'e Faslı bir "tabur" ayak basar ve sivil hükümetin hakkından gelir. Sevilla'da havadan indirilen birkaç lejyoner, görkemli bir şekilde sokaklarda görünerek, şehrin işgal edildiği izlenimini güçlendirirler. Algeciras, La Línea ve Jerez egemenlik altındadır. Córdoba da. Ama daha ziyade kuşatılmışa benzemektedir. Almería cumhuriyetçilere bağlı kalmıştır. Málaga'da ise müstahkem mevki komutanı şehri polis kuvvetlerine bırakmıştır. Polis de halkın intikam eylemlerine izin verir. Her şeye rağmen, *Endülüs köprü başı olmaya devam etmektedir*. Ama o gün dikkatler özellikle Barselona ve Madrid'e yönelmiştir. Tahminler ise farklıdır.

"Hareket" Madrid'e egemen olacağından emin değildir. Burası iktidarın merkezi olduğundan, birçok subay cumhuriyetçidir, UGT'nin CNT üzerindeki üstünlüğü işçileri silahlanmaya yöneltebilir. Dolayısıyla isyancılar savunma taktiğini benimseyeceklerdir: kışlalarda direnilecektir. Mola'nın (bir süre sonra) "*beşinci kol*" olarak adlandıracağı şeye güvenilir: "hareket" yandaşı olan sivillerin açık ya da gizli eylemi. İsyancı vilayetlerden yola çıkmış diğer dört kol ise birleşip başşehre yönelecektir. Yine bir XIX. yüzyıl imgesi.

Barselona'ya dair tahmin en iyi niyetlisidir. Akılda kalan görüntü 6 Ekim 1934'ün görüntüsüdür. "Generalitat"ın düzen güçlerini denetlediğinden pek emin değillerdir. CNT'nin yardımını kabul etmeye cesaret etmesine ise hiç ihtimal verilmemektedir. CNT'nin pek silahlı olmadığı, kötü örgütlenmiş olduğu sanılmaktadır. Askerlerin taktiği saldırı yönünde olacaktır: Çevre vilayetlerin kışlalarından çıkacaklar ve iyi savunulmadığı varsayılan Katalan resmi kurumlarının merkezi olan eski şehre doğru yöneleceklerdir.

Plan, 19 Temmuz günü sabahın erken saatinde uygulanır. Ne var ki bir sürprizle karşılaşılır. Katalan hükümetinde, 6 Ekim'in anıları ters yönde etkili olmuştur. Hükümet polis birliklerini gayet iyi kadrolaştırmıştır. Bu kez, CNT'den ayrı durmaya özen göstermiştir. Resmi ittifak yoktur, resmen silah dağıtımı yoktur. Birkaç depodan alınan silahlara ise göz yumulmuştur. Yönetici anarşist grup –Durruti, García Oliver, Francisco Ascaso– aylardır şehrin planını, işçi mahallelerine erişim yollarını incelemektedir. Birlikler kışlalardan çıktığı an fabrika sirenleri geçmişin alarm çanlarının görevini üstlenir.

Olası tüm karşılaşma noktalarında isyancı kuvvetler düşman unsurlarla çatışırlar. Kurşun sıkan tek tek kişiler olduğu gibi halkın kurduğu barikatlar ve Saldırı Muhafızları'nın mitralyözleriyle oluşturdukları engeller de yol boyu uzanmaktadır. Bu durum şaşırtıcıdır. Sanki bir gezmeye çıkılmış gibidir. Ağır silahlar atların üzerine istiflenmiştir. Ulaşmak istedikleri merkezi noktaların yakınlığına ve deneyimsiz halk savaşçılarının verdiği kayıplara rağmen, ayaklanmış birlikler güç durumdadır. Operasyonun anlamından bihaber askerler bozgun havasındadır. Bunun üzerine savunma taktiği

benimsenir: binalara (Colón Oteli, Askeri Kulüp) sığınılır. Gün ortasında, dönüm noktası yaşanır: Bir Sivil Muhafız taburu daha fazla beklemeyerek saldırıya geçer: Katalonya'nın işgal edilmiş binalarına hâkim olunur.

Mallorca'dan uçakla gelmiş olan General Goded, sabahın ilerleyen saatlerinden itibaren isyancı birliklerin komutasını ele almıştır. Bölge genel komutanı bu görevi reddetmişti. Ama komutanlık aslında kuşatma altındadır; oradan yalnızca kötü haberler gelmektedir; sonuçta, saldırıya uğrar. Goded Başkan Companys'e 7 Ekim 1934'te söylediği sözlere uygun olarak teslim olmayı kabul eder: Mağlup olduğunu kabul edecek ve peşinden gelmeye söz vermiş olanları yükümlülüklerinden serbest bırakacaktı. Birkaç kışla hâlâ direnir, ama onlar da ertesi gün düşer. Francisco Ascaso kışlalardan birinin önünde öldürülür. Öldüğü yere uzun süre çiçekler bırakılacaktır.

20 Temmuz hâlâ "*pronunciamiento*" evresine dahildir. *Madrid'de*, daima ılımlı bir cumhuriyetçi olan, görevine yeni atanmış bakan Giral askerleri terhis edip "halkı silahlandırma" kararı vermiştir. Ama "silahlanmak" isteyenlerin çoğu eline hiç silah almamış kişilerdi.

Halka dağıtılan 55 bin tüfeğin 45 bininin sürgü kolları (isyanlara karşı eski bir önlem olarak) "Montaña'nın" kışlasında depolanmıştı. Çok sayıda kadronun bulunduğu ve Falanjist militanların toplandığı egemen konumdaki bu Madrid kışlasında, "hareket"in Madrid'deki sorumlusu General Fanjul, bildirgesini çok sert bir üslupla ifade eder.

Kışla çok kısa süre içerisinde kuşatılır ve savunmada kalmaya mahkûm olur. "Bir fırtınadaki dolu taneleri gibi" (Camilo J. Cela) adsız, çok büyük bir kalabalık kışlayı ku-

şatır. Bir 155'lik ve bir 75'lik iki top faaliyete geçer. Ama hükümete sadık havacılar daha etkili olur. Kışlanın üzerine bombalar yağdırırlar. Aynı zamanda da askerleri evlerine geri dönmeye çağıran bildiriler atarlar. Bunun üzerine, gerçek ya da varsayımsal "elebaşılar"a karşı alınan önlemlere rağmen, birlikte moral bozukluğu başgösterir.

Pencerelerde beyaz bayraklar belirir belirmez yerlerini mitralyözler almaktadır (çünkü kışlada kuşatılmış olanlar arasında ayrılık çıkmıştır). Sonunda saldırı gerçekleşir. Saldırı Muhafızları'nın ve Sivil Muhafızlar'ın silahları, derme çatma silahlarla ateş edenlerin zaaflarını kapatır. Kargaşa içindeki teslim olan isyancılar çok sayıda kurban verirler; kimi ölümler de biraz tesadüfidir.

Şaşkınlık yaygınlaşmaktadır. Banliyödeki kışlalar boyun eğerler. Silahlı birlikler "ayaklanmış" komşu illerin (Alcalà, Guadalajara, Toledo) denetimini hükümete bırakabilecek durumdadır. Subaylar da kışlalarını kendi kale-hapishaneleri yapmaya mecbur kalmışlardır.

İspanya'nın geri kalanında da durum aynı çeşitliliği göstermektedir. *San-Sebastian'da* garnizon ayaklanmaya katılmıştır, ama asker ve sivil "isyancı gruplar" kısa sürede bir otelde ("María Cristina" otelinde) kuşatılırlar. *Oviedo'da*, cumhuriyete sadık gibi görünen Albay Aranda, bir mayıncı birliğini silahlandırıp Madrid'in imdadına gönderir ve Oviedo da isyancıların hizmetindeki şehir olarak kuşatma altında kalır.

Bununla birlikte, 20 Temmuz akşamı, çelişik ama *önemli iki sonuç* görülür. *Galiçya*, belirsizliklerin ardından artık açıkça askerlerin egemenliğindedir. *Doğu bölgesi* ise, Ebro'dan Málaga'ya, "Valencia Ülkesi"ne dek, Barselona'da alınan kararlara bağlı olarak, hükümete tabidir.

Her yerde iç direnişler varlığını sürdürmektedir. "Hareket"in başarı kazandığı yerlerde, şehir isyanları, kimi zaman "gerilla eylemleri" acımasız baskılara karşı koyarlar (Sevilla), ama eylemcilerin sayısı kısa sürede azalır ya da yok edilirler. Tersine, Oviedo ya da Alcazar de Toledo gibi kuşatma altındaki kimi askeri odaklar, kendi taraflarının zafere erişmesini kimi zaman aylarca bekleyebileceklerdir.

2. Beklenmedik özellikler: yeni bir tür çatışma. – Hareketin mekanizması klasikti. Yeni olan şey, 1868'de bile eşi benzeri görülmemiş bir şekilde kitlelerin politizasyonudur. 1931, 1933 ve 1936 seçim sürprizleri, çelişkileri bakımından, seçimlerin, hatta bir hükümet krizinin (1934) *eski çıkarları tehdit edebileceği* ya da *yeni umutları tehlikeye atabileceği* izlenimi yaratmıştır. Kimileri devrime yol açtığı için parlamentarizmi suçlarken, kimileri de devrimi engellediği için suçladılar. Ama kamuoyunun bir kesiminin 1934'ün devrimci gelgeçliklerini onaylamadığı gibi, "*Kara İspanya*"nın özelliklerini Avrupa *faşizminin* özellikleriyle bileştireceği aşikâr olan otoriter bir deneyimi de arzulamadığını unutmayalım. Dolayısıyla "*pronunciamiento*" *beklenmedik nitelik ve yoğunlukta çatışmalara* yol açar.

A) *Orduda* subaylar bölünmüştür, askerler bilinçlidir. Savaş sonrasının tarihyazımı, her iki tarafta da, "Ordu"nun ortak tavrını abartma eğiliminde olmuştur. Bir taraftakiler ordunun rolünü yüceltmek için, diğer taraftakiler ise halkın atılımını ülküselleştirmek için bunu yapmıştır. Ama bu hatayı düzeltmek yerinde bir tavır olsa da, bunu, 17 Temmuz 1936'daki asker ve subay sayısı tablosundan yola çıkarak

yapmak ve aynı ayın 21'inde bu tablodan her "bölge"de (biri "*kızıl*", "*cumhuriyetçi*" ya da "*hükümet yanlısı*" olarak adlandırılan, diğeri "*milliyetçi*", "*milli*" ya da "*isyancı*" olarak adlandırılan "bölge"lerde) kaç kişi kaldığına bakarak yapmak saçmadır.

Bu türden değerlendirmelerde görülen "yarı yarıya" şeklindeki ayrımın komikliği, rasgele bir istatistikle bile anlaşılır.[1] Bir yanda Faslı, *Carlismo*'cu ve falanjist birliklere, diğer yanda ise halk milislerinin kurulmasına güvenilen bir dönemde, her iki tarafta da düzenli ordudan "kalanlar"dan söz etmek "niceliksel" olana zorlama bir başvuru olur.

1) Subaylar arasında, generaller, yani temkin ve disiplin gibi kuruntuların önem taşıdığı yaşlılar, tahmin edileceğinden daha fazla bölünmüştü: 22 general cumhuriyetçi bölgede *hizmette* kalırken, yalnızca 17'si "isyancı" bölgedeydi; ama cumhuriyetçi bölgede 21 general infaz edilirken, ikincisinde ise 8 general infaz edildi (savaş sonrası yargılamalar da buna dahildir). Sonuç itibarıyla bu durum, ordunun ortak davrandığı izlenimini tartışma konusu etmektedir. *Yüksek rütbeli subaylar ve astsubaylarla ilgili* rakamlar bu kadar açık seçik değildir. Genç subayların siyasal tercihleri daha duygusaldı. UMRA'da[2] bir araya gelmiş "anti-faşist" (cumhuriyetçi, sosyalist, komünist) bir azınlık da buna dahildir. Bu azınlık özel birliklerde daha güçlüdür: Hükümete uçaklarının % 80'ini sağlayacak olan havacılar arasında cumhuriyetçi subaylar

1) Örnekler: "Mevcut asker sayısı", cumhuriyetçi bölge 46.188, milliyetçi bölge 44.026; Sivil Muhafız birlikleri, cumhuriyetçi bölge 108, milliyetçi bölge 109; jandarma birlikleri, cumhuriyetçi bölge 54, milliyetçi bölge 55. Subay grupları ise cumhuriyetçi bölgede % 49,69'ken milliyetçi bölgede % 50,31'dir!

2) Antifaşist Cumhuriyetçi Askeri Birlik.

% 35'tir. Genç kadroların "sağa" fazlasıyla angaje olduğu deniz kuvvetlerinde ise teknisyen subaylar "hareket"e direnir.

2) *Astsubaylar ve askerler "pronunciamiento"*ya sorun çıkardılar mı? 1936 yılında, askerlik hizmetinde eşitliğin henüz mutlak olmadığını hatırlatalım. Hali vakti yerinde gençlerin, üniversite öğrencilerinin özel bir statüsü vardı (ne "kur'a askeri" ne "yedek subay"). Bu "*cuota*"lar genellikle falanjist propagandaya duyarlıydılar. 20 Temmuz'da, Madrid yakınlarındaki Pardo muharebe birliklerinin isyancılara geçmesini onlar sağladılar. Halktan askerler ise, geçmişteki kısmen paralı asker statüsündeki alt-proletarya olmadıklarından, "hareket" kendini onlara haklı göstermeye çalışmadı. Emirler son anda geldi. Gerçek anlam onlardan gizlendi (henüz transistörlü radyo çağında değiliz!). Yetkililerin ve kitlelerin tepkisi güçlü olduğunda askerler şeflerini terk ederler. Ama bu kesimler hızla baskın çıktığında, tabanda pek az direniş görülür.

17 Temmuz'da Melilla garnizonunda bulunan hali vakti yerinde bir Katalan askerinin anılarında önemli bilgiler mevcuttur. "Hareket"in hazırlıklarını fark etmiş ama bunları "siyasal-askeri karışıklıklar" olarak değerlendirmişti. Çok sayıda Katalan ve Faslı İspanyol bulunduğundan, sivil halk tarafından hoş karşılanan bu alay, sömürgeci birlikler (Lejyon ve *Regulares*) tarafından kötü gözle görülüyordu. "Darbe" öncesi çok sayıda Katalan izne gönderilmişti (görünüşe bakılırsa gönüllü olarak izne çıkmışlardı). Böylece arkadaşlarıyla aynı kampta dövüşemeyeceklerdi! Bu alaydakiler, şehirdeki bastırma harekâtlarında ihtiyatla kullanılacaklar, ancak çok sayıda "sadık" subayın infazında da hazır bulunacaklardır. Bu durum onları altüst eder, ama daha iyi yönetilmelerini sağladığına kuşku yoktur. İber Yarımadası cephesine çok geç

gönderileceklerdir. Orada da, cephenin tehlikeleri ve cephe gerisinin ufak tefek sevinçleriyle birlikte, sıradan bir asker yaşamına boyun eğerler (hepsi değil; çünkü firarlar olur).

O dönemde, naif bir bencillik sergileyen bu tanık, cumhuriyete sadık kalmış olan *Jaime 1* zırhlısının Melilla bombardımanını yanlış anlamıştır. Çünkü denizciler, donanmanın büyük bölümünde, *Potemkin*'e yaraşırcasına, "isyancı" subaylarına itaati reddetmişler ve onları katledip cesetlerini "*saygın bir törenle*" (böyle deniyordu bakanlık açıklamalarında) denize atıyorlardı. Ama, Ferrol'de, denizciler galip gelemeyince bu kez onları yelken direklerine astılar. Bu tür şiddetler dramatik bir gerçekliği aydınlatıyor: "Hareket", yeni koşullar, yeni güçler ve yeni bilinçlerle karşılaşmıştı.

B) *Siyasal ve toplumsal örgütlenmelerde* ve halk arasında *direniş* her yerde mevcuttu.

Bu bir "yenilik" değildir. 1842-1843'te, 1854-1856'da, Barselona'da "*bullangue*"ler, Madrid'de "milis"ler (devrimci kendiliğindenlik ya da burjuva muhafızlar), silahlı kuvvetlerin karşısına eylemleriyle çıkmışlar ya da karşı durmuşlardı. 1856 yılında, Madridli bir boğa güreşçisi "şehir gerillası"nı icat etmişti (Marx böyle söylemektedir).

1936 yılında bu direnişler bekleniyordu. Sevilla'da bastırma harekâtı acımasız olurken, Zaragoza'da önleyici niteliktedir. Ama iktidarların halkın birliğini ve silahlanmasını iyi kötü kabul ettiği Madrid ve Barselona'da, *kitlenin direniş düzeyi yeni bir unsur* olarak kabul edilebilir. Barselonalı anarşistler "*disiplinsizliğin zaferi*"den söz etmişlerdi. Bunu hazırlıksızlık olarak anlamamak gerekir. Aylardır hazırlanıyorlardı. Oviedo'da, madencilerden oluşan bir birliğin Madrid'e yola

çıkışı –ki taktik bir hatadır– işçilerin seferberlik kapasitesine işaret eder. 1936'da kışlalardaki anti-militarist komünist propagandadan sorumlu Enrique Lister bu birliğe belli bir etki gücü atfeder, ama MAOC'un (anti-faşist işçi-köylü milisleri) daha etkin olamamasına üzülür. *Carlismo*'cuların ve falanjistlerin de bir bu kadar militarize oldukları düşünülürse, "*pronunciamiento*"nun genel kurmayın malı olarak kalma ihtimalinin pek de olmadığı akla gelebilir. Şiddeti kimse ihtimal dışı görmüyordu. Ama üç yıl sürecek bir savaşı kim öngörmüştü ki?

Son bir nokta daha. 1936 Avrupa'sında, "*İspanya'ya yönelik saldırı*" sözcükleri fazlasıyla kullanıldı. Yani "*faşizm*"in saldırısı. Yani "*komünizm*"in saldırısı. Çünkü "İspanya savaşı" hızla enternasyonal bir görünüme büründü. Ancak buradan, "dışardan başlatıldığı" sonucunu çıkarmayalım.

"Hareket"i haklı göstermek için sık sık ileri sürülen ve Üçüncü Enternasyonal'e atfedilen, uydurulmuş bir devrimci "Plan" kaba bir yalandır. Sağda, Angel Herrera ya da Gil Robles gibi kişiler Almanya'yı ziyaret etmiş ve Hitler'le buluşmayı arzulamışlardı. Ama Hitler yalnızca José Antonio'yu kabul etmişti (o da çok kısa bir süre). Antonio, Mussolini'den mütevazı yardımlar alabilmiş biriydi. Fas'ta ve İspanya'da güçlü yerel Nazi örgütlenmeleri vardır. Almanya'nın karşılıklı mübadele imkânlarını (silahlanma da dahil) diplomatik düzeyde çok parlak ve yararlı gösterdiği de vakidir. Ama Hitler bir İspanyol faşizmi varsayımını ciddiye almış gözükmemektedir. Hızla tepki gösterecektir, ama olaylar başladıktan sonra.

Dolayısıyla, *sınıf mücadelelerinin iç şiddetinin* ve *İspanyol alışkanlıklarının* ("mizaç" demiyorum) çatışmanın *patlak vermesini* açıklamaya haydi haydi yettiğini kabul edebiliriz. Ça-

tışmanın genişliğine ve uzunluğuna gelince, durum elbette böyle kalmaz.

II. – Toprakların başlangıçtaki paylaşımı: Mantıklar ve tesadüfler

"Temmuzun üç günü"nün (18, 19, 20) ardından, "*pronunciamiento*" evresinin kapandığını düşünmek mümkün olsa da, daha hemen 21'inde farklı bölgeleri birbirinden ayıran "cepheler"in kurulduğunu da sanmamalıyız. Çatışacak olan "iki İspanya", toplumsal, siyasal ve ahlaki olarak bölünmüş "iki İspanya"ya mı denk düşüyordu? Elbette hayır, çünkü bu bölünme toplumsal yapıların özünde mevcuttur. Ama bölgesel özgünlüklerin gücünden söz ettik. Toprakların Temmuz 1936'daki bölünmesinin, her iki taraftaki –yani "Siyah İspanya" ile "Kızıl İspanya"nın– *başarı olasılıklarını* hangi ölçüde ifade ettiği sorusunu sorabiliriz.

Kimi zaman bu bölünmeyi Şubat 1936 *seçim haritasına* bağlama eğilimi görülmüştür. "*Pronunciamiento*" sonrasında hükümet denetiminde kalmış bölgelerin *kabaca* "Halk Cephesi"nin zafer kazandığı bölgeler olduğu doğrudur: tüm Katalonya, "Doğu bölgesi", güneyde Endülüs ve bu bütünden kopmuş olarak devrimci Asturiaslılardan ve milliyetçi Euskadi'den oluşan "kuzey", Santander'in daha tutucu Cantabria bölgesi üzerinden aşarak buluşurlar. Karşı tarafta ise, hükümet darbesi saflarına çok kısa sürede kazanılmış toprak kütlesi olan Eski-Kastilya (Valladolid, Burgos) yer alır. Güneybatıdaki Salamanca, kuzeyde Leon, kuzeydoğuda Navarra da bu kesime katılmıştır.

Ama çoğunluğun benimsediği bu kaba mantıkta, az beklenilen sonuçlar ayrıntılar oluşturur. Cumhuriyetçi ve özerklik yanlısı Galiçya'da "hareket" niçin zafer kazandı? Extramadura neden ikiye bölündü ve Badajoz cumhuriyette kalırken, Cáceres neden "hareket"e katıldı? Tesadüfler işin içindedir.

Daha şaşırtıcısı, CNT'nin merkez organlarının bulunduğu grevler şehri Zaragoza'nın düşüşü ile Sevilla, Córdoba ve Granada'nın nafile direnişleridir. Bunlar, aslında, *garnizonların şehirler üzerindeki zaferleridir.* Temmuz sonundaki haritada *şehirlerden biraz uzak* (Cáceres, Ávila, Segovia, Teruel, Zaragoza, Huesca) bir bölme hattı ("cephe" değil) görülmektedir. Bu durum, garnizonların *kırsal kesimi pek işgal edemediklerini* varsaymaya imkân tanımaktadır.

Geriye birkaç *topografik mantık* kalmaktadır. Eski-Kastilya karşısında Madrid'i Guadarrama'nın zirveleri korumaktadır. Her iki tarafın da kalkıştığı küçük operasyonlar, cesurca ve bedeli ağır olmalarına rağmen bu zirveleri aşamamıştır. Bask-Asturias kuzey bölgesi, güneyden Cantabria dağ sırasının koruması altındadır.

Aslında, Temmuz ayında "*pronunciamiento*"nun elde ettiği üsleri değiştirme gücündeki temel *kuvvet, çekirdekten yetişme* ordu olan *Fas ordusudur.* Asıl sorun, bu *müdahale gücünün naklidir.*

III. – Tarafların ellerindeki kozlar ve riskler

Şu soruyu sormak âdettendir: İspanyol topraklarının iki karşıt taraf arasında başlangıçtaki paylaşımı sırasında, her

iki tarafta kalan *alan, nüfus* ve *kaynaklar* hangileridir? Rakamları, anlamları konusunda hayale kapılmadan saptayalım (koşullar anormaldir ve her şey hızla değişmektedir).

Maddi olarak, yasal hükümet 21 vilayet merkezini elinde bulundururken, "isyancılar"ın elinde 29 merkez bulunmaktadır. Bu da, 270 bin km^2'ye karşılık 230 bin km^2, 14 milyon nüfusa karşılık 10,5 milyon demektir. Sanayi bölgeleri ve maden kaynaklarının büyük bölümü cumhuriyetçi bölgededir. Tarımsal ürünler de mevcuttur (bağlar, narenciye, pirinç). Ama önemli tahıl bölgeleri isyancı kesimdedir.

Mali olarak, hükümet devletin kaynaklarını, yani İspanya Bankası altınını elinde bulundurmaktadır. Silah satın alabilecek durumdadır. "Hareket" ise uluslararası iş çevrelerinden (özellikle petrolcülerden) büyük kolaylıklar görür. Başlangıçta, hükümetin şüpheli kaçakçılık işleri dolayısıyla kovuşturduğu para babası Juan March'tan aldığı destek bilinmektedir.

Askeri olarak, söylediğimiz gibi, "birlikleri" saymak bir işe yaramaz. Sorun şudur: *Etkin bir aygıta kim sahip?*

Cumhuriyetçiler tarafında, zirvede, *az sayıda askeri seçkinin* varlığını azımsamamak gerekir. Ama, orta düzeyde, subay statüsündeki 16 bin İspanyol'un yalnızca 2 bin ilâ 3 binini hükümet kullanabilir durumdadır. Hükümetin önemli sorunu *orta düzey kadroların örgütlenmesi* oldu. "İsyancı" orduda, sömürgeci birliklerin kendi örgütlenmesi vardı. Daha sonra, sıra "yedekler"e geldiğinde, geçici astsubay adayları ("*alférez provisional*") tipik kahraman olarak yüceltilecektir. Cumhuriyetçi kampta hali vakti yerinde ve eğitimli genç burjuva, kendine denk bir görünüm sunabileceğinden siyasal olarak pek emin değildir; orta düzeydeki halktan

gelme subay ise ancak zaman içerisinde kendini geliştirecektir.

Silahlanma düzeyine gelince, başlangıçtaki bölünme, görünüşte hükümetin aleyhine değildir: kullanılabilen silahların en az yarısı, deniz birliklerinin dörtte üçü, hava kuvvetleri araçlarının beşte dördü hükümetin elindedir. Yakın dönemdeki (propagandist nitelikteki) bir tarihyazımının, 1936 yılında dünya demokratik kamuoyunda egemen imgeye saldırması anlaşılır bir durumdur: güçlü bir donanıma sahip askeri bir azınlık karşısında "silahsız", yalnızca coşkusundan güç alan bir halk. Aslında bu imgenin rakamlardan daha doğru olabileceğini düşünebiliriz. Hazırlıksız askerler, acemi ya da güvenilmez kadrolar, işe yaramaz malzemeler, subaysız denizciler bir "kuvvet" olabilir mi?

Cumhuriyete bağlı güçlerin "ezici üstünlüğü"nü ve "hareket"in "genelde hiç şansı olmadığını" (*sic*) kabul eden *İç Savaşın Doğru Verileri*'nin yazarı bunu şöyle ifade etmektedir: "21 Temmuz'da İber Yarımadası'nda hükümetten yana potansiyel güçler belli bir denge oluşturdu. Bu denge ancak Afrika ordusunun müdahalesiyle bozulabilirdi ama bu üstünlüğü de hükümet tarafının hava ve deniz üstünlüğü dengeledi ve Afrika birlikleri, İspanya dışındaki ve Afrika'daki üslerinde hareketsiz ve güçsüz tutulunca bu potansiyel güç etkisiz kılındı."

Bu tablo doğru mudur? Teorik olarak doğrudur. Ve 21 Temmuz'da doğrudur. Bununla birlikte, daha ayın 19'unda Fas birlikleri müdahale etmişti (Sevilla, Cádiz); 25'inde küçük bir konvoy geçer; 29'unda bir "hava köprüsü" işlemeye başlar; 2 Ağustos'ta, iki Fas birliği Sevilla'dan kuzeye doğru yola çıkar; 5'inde "zafer konvoyu" (2500 kişi) boğazı geçer.

"Ezici üstünlük" kısa sürede "yok edilmiştir". Cumhuriyetçi komutanlığın yetersizliği midir bu? Kuşkusuz. Peki ya "hareket"e katılmış birkaç havacının istisnai fedakârlığı mıdır? Buna da evet. Ama asıl önemlisi, ayaklanmadan yana hızlı ve etkili *dış müdahaledir*.

Gerçekten de, uluslararası planda iki kamp eşit koşullarda değildir. Genel olarak bakıldığında, hükümetin demokratik yasallığı ona en azından Fransa ile İngiltere'nin yardım ve desteğini sağlamalıydı. Ama, parlamenter devletlerin *yönetici personeli içindeki* (Fransa'daki Halk Cephesi de dahil) *sınıf refleksi* burada işin içine karışmış ve onlara doğal olarak şunları kabul ettirmiştir: 1) kendi ülkesinin üst sınıflarının ve ordusunun desteğinden yoksun bir hükümetin hayatta kalma şansı hiç yoktur; 2) halkın zaferi toplumsal devrime doğru yönelmektedir, ki bu faşizmden beterdir; 3) "İspanyol arı kovanı"nın Avrupa'nın iki diktatörüne yeni tehdit bahaneleri sağlamasından kaçınmak gerekir.

İngiliz kabinesinin Fransız kabinesine, Herriot ve Delbos'un Léon Blum ile Pierre Cot'a, Cordell Hull'un İspanyol cumhuriyetinin ateşli dostu büyükelçi Bower'a yönelttiği söylem budur. Bowers'in, ihtiyat gösterip Hendaye'ye veya San-Juan-de-Luz'a sığınmış olan İspanyol cumhuriyeti nezdinde saygın kordiplomatiğe çizdiği tablo açıklayıcıdır: Diplomatik dünyanın, istisnalar dışında, "hareket"ten yana genellikle coşkuyla taraf olduğuna bizzat tanık oldum. Hükümetlerin *enformasyonu* bunu hissettirmektedir. Kurumların tereddütte kaldığı, yürütme organındakilerin bölündüğü Paris'te, Gil Robles döneminde sipariş verilmiş silahların cumhuriyete teslimi rahatsızlık konusu oldu. "Müdahale etmeme" önerisinde bulundukları bilinmektedir. Bu konuya

geri döneceğiz. Geriye bu müdahalesizliği örgütlemek kalmaktadır.

Daha da kötüsü, İspanyol hükümetinin *diplomatlarının görevlerinden kitlesel olarak ayrılmalarıdır*. Paris elçiliğindekiler, istifa etmeden önce, her türlü silah sevkiyatını geciktirdiler ve iki "halk cephesi"nin olası gizli anlaşmasına karşı şiddetli bir basın kampanyası yürüttüler. Lizbon'da, cumhuriyetçi büyükelçi, tarihçi Sánchez Abornoz, bir süre sonra yapayalnız kaldı, elçilik binasında neredeyse hapisti.

Oysa, *Portekiz* yardımı, "isyancı" bölgeyle Portekiz arasındaki ortak sınırının genişliği nedeniyle "hareket"in kurtarıcısı olmuştu: teslim edilen silahlar, kabul edilen dostlar, iade edilen düşmanlar, güneyden gelen saldırılara sol kanattan güvence verilmesi. Ama gelecekteki durum nedeniyle daha ziyade *Alman* ve *İtalyan* müdahalelerinden söz edilecektir.

25 Temmuz günü, Bayreuth'ta, Franco'nun elçisi olan Tetuan Nazi partisi üyeleri Hitler'le görüşürler. Hitler derhal "*Feuerzauber operasyonu*"nu* başlatır ("La Walkyrie"den çıkıyordu!). Fas kaynaklı operasyonlar için gereken "hava köprüsü"nün etkinliğinin kaynağı olmasa da temelinde bu operasyon yatmaktadır. Aynı gün Roma'da Mola'nın elçilerine acil bir yardım vaat edilir. 30 Temmuz'da, silahlı iki İtalyan uçağı Fas'taki Fransız bölgesine iradeleri dışında iniş yaparlar, bir diğeri Cezayir'de parçalanır. Böylelikle, cumhuriyetçi hükümete silah tesliminden yana olan Fransızlar bir puan kazanmış olurlar. Ama Tanca'da ve Cebelitarık'ta boğazı kesmekle görevli cumhuriyetçi donanma bulunduğu

* "Büyülü Ateş" adı verilen operasyon, Wagner'in operasına gönderme yapmaktadır. (ç.n.)

yerde hoş karşılanmadığı gibi, ihtiyacı olan mühimmatı da bulamaz. Belki de önemli nokta budur.

Uluslararası ortamı, isyancı generallerin yararlandığı olumlu unsurlar arasına dahil etmeyi sağlayan şey, İspanyol *olayı karşısında faşist tepkilerin sürati* ile cumhuriyetçi davanın karşısına çıkan kendiliğinden tereddütler arasındaki bu *karşıtlıktır*.

Aslında İspanya'da devrimci bir durum mevcut olsa da, otoriter inisiyatif nedeniyle, bu durum komünistlerin yönlendiriciliğinde değildi (en azından henüz değildi). Anarko-sendikalistler burada kendilerine daha belirgin bir rol biçmişlerdi. Cumhuriyetçi hükümet ise, Sovyetler Birliği'yle henüz (beş yıldan beri) düzenli ilişkiler kurmuş değildi. Karşılıklı elçi gönderilmesi ancak Ağustos 1936'da olacaktır! Moskova'da, temmuz olayı şaşkınlık yaratmışa benzemektedir; İspanya'yla müzakerelerde görevlendirilecek kişi olan Londra büyükelçisi Maisky tatildeydi. Komünist partilerin –özellikle Fransız komünist partisinin– "İspanya'ya yardım" konusunda hızla seferber oldukları ise doğrudur. Ancak bu yardımın doğrudan askeri etkisi olamaz.

Komünist partilerin bu tavrı, Avrupa ve Amerika'daki en nüfuzlu toplumsal katmanlarda (bazı entelektüel çevreler hariç) İspanya cumhuriyeti davasını komünist dehşetle karıştırmaya yol açmak gibi sakıncalara neden oldu. Bu iç çatışma karşısında dünyanın genel olarak –toplumsal, ideolojik ve duygusal bakımdan– iki kampa bölünmesi İspanya'da olduğundan daha kolay gerçekleşti.

İç Savaşın Gerçek Verileri yazarının andığı son kavram Raymond Aron'dan alınmadır. Bu, "*kolektif eylem kapasitesi*"dir. Ama, bir iç savaşın "uluslar arasında savaş" olmaması

bir yana, "kolektif eylem kapasitesi" nasıl hesaplanabilir ki? Gérald Brenan'ın savı karşısında elbette omuz silkebiliriz: "Halkın tüm desteği, tüm coşkusu ve fedakârlık ruhu cumhuriyetçilerden yanaydı." (İspanya gerçeğini en iyi kavramış XX. yüzyıl insanlarından birinin *yaşanmış* izlenimi yine de göz ardı edilemez.) Ama 1936 İspanya'sındaki seçmenlerin % 33'ünün "solcu", % 33'ünün "sağcı", % 4'ünün "merkezci" ve % 30'unun da ilgisizlik, yetersizlik ya da inanç gereği çekimser olduğu itirazını yönelterek bu kestirip atan ifadeyi düzeltecek miyiz? Kuşkusuz ki bunun anlamı, hiçbir ezici çoğunluğun bir azınlığa –ya da tersi– kendini dayatmamış olduğudur. Ama *global* rakamlar ne ifade eder? Bir yanda şehirler bir yanda köyler vardır, bir yanda tarım dünyası bir yanda sanayi dünyası vardır, Kastilya birlikçi duyarlılığı ile Bask ve Katalan milliyetçilikleri vardır. Queipo'nun yendiği Sevilla'nın, Cabanellas hâkimiyetindeki Zaragoza'nın "kolektif eylem kapasitesi"nden nasıl söz edebiliriz?

21 Temmuz'da kendiliğinden ya da örgütlü, coşkulu sokak hareketleri olmuş olabilir (aktüalite filmlerine bakın). Ama her yerde insanlar saklandı, kamufle oldu, kılık değiştirdi (tabanda herkes birbirinin yüz ifadesine bakıp değerlendiriyordu). Zirvede ise "hareket" uğradığı yenilgiler, hükümet ise zaferleri karşısında şaşkın olmalıdır. Belki de saf bir memnuniyet göstermiş tek grup, Barselona anarşistleri oldu. "*No se puede con el Ejército*" (Orduya karşı bir şey yapılamaz) ifadesini nihayet def edebildikleri için gururluydular. Aslında gerçek yenilik de buydu. Her yerde duygular birbirine karışmıştı; "denetimsiz" terör sade cumhuriyetçileri endişelendirmekte, yine de iyi niyetlerini korumaktaydılar ("işe kalkışanların vay haline!").

Yine de bir bozgun durumunda neyin risk altında olduğu biliniyordu. Bu duygu Basklılarda ve Katalanlarda özellikle gayet net ve yaygındır. "Hareket" tarafında ise, eyleme geçmiş olan azınlık kitlesel bir güç olduğuna kendini (ve başkalarını) ikna etmek istiyor, ama sonuna kadar gitmezse kaybedeceğini de biliyordu. Son olarak şunu da söylemek gerekir ki, "kolektif eylem kapasitesi" bir veri değil, bir değişkendir. Başlangıçta, her iki tarafta da cılızdır.

İlk dönem saldırılarından alınan vasat sonuçlar (Kastilya "Sierra"sına yönelik eylemler, Miaja'nın Córdoba saldırısı, denizcilerin Mallorca'ya saldırı teşebbüsü) ve (Aragon gibi) iyi korunmayan cephelerdeki istikrar, *sömürge birlikleri dışındaki askeri kuvvetlerin ikili yetersizliğine* kanıttır. Buna karşılık, *savunma iradesi –"no pasarán"– her iki tarafta da*, hem halk kitlesinde, hem taşkın azınlıkta, *tutkulu* bir niteliğe bürünür. Böylelikle, iki "kolektif kapasite", *yetersizlikleriyle bile uzun süreli bir savaşın* habercisidir.

III. Bölüm

ASKERİ ÇATIŞMANIN GELİŞİMİ VE SONUÇLARI

I. – Temmuz-Kasım 1936: "milisler"e karşı "sömürge birlikleri", İsyancıların hızlı zaferi ve "Madrid Mucizesi"

"*Pronunciamiento*" gibi askeri çatışma da ayaklanmanın hızlı başarılarıyla başladı. Direniş ise beklenmedik biçimde kendini gösterdi.

5-14 Ağustos arasında, Mağrip Lejyonu ve motorize *Regulares* birliği, Yarbay Yagüe'nin emrinde, Endülüs'ten Extramadura'ya yürüdü ve dağınık direnişleri ve kaçan köylüleri temizledi. Zafra, Almendralejo ve Mérida'yı işgal etti. Halk milislerinin sadık birliklere dayandığı Badajoz'da daha güçlü bir çarpışma bekleniyordu. Zorlu mücadele bir katliamla sonuçlandı. Bu durum Madrid'de ve ülke dışında büyük tepkilere yol açtı. Katliamın vahşeti değilse de şiddeti hâlâ tartışılmaktadır.

Badajoz'un alınması, kuzey orduları (General Mola) ile güney orduları (Cáceres'e yerleşmiş olan Franco) arasındaki bağlantıyı sağlıyordu. Ama bu henüz isyan bölgesinin birleşmesi demek değildi (Kuzey Asturias ve Bask kalmıştı). Yine de artık tüm Portekiz hududu onların elindeydi. Doğu'da cephe Mérida-Peñarroya-Córdoba-Alcalà la Real-Granada çizgisini yakından takip ediyordu.

Yagüe'nin saldırısı Madrid'i hedefliyordu. Ama önce Tajo Nehri'nin vadisini işgal etti. Madrid'de kurulan milisler Talavera de la Reina'yı savunmaya boş yere çalıştılar. 3 Eylül'de burası düştü. Ertesi gün, Bask cephesindeki Irún bölgesi çok sert bir kuşatmanın ardından düşmüştü. Her şey "hareket"ten yana gözüküyordu. 8 Eylül günü, Afrika birlikleri ile Gredos Dağları'ndaki birlikler buluştu.

21 Eylül'de Franco şaşırtan bir karar aldı. Sömürge birliklerini (General Varela) Madrid'e değil, Toledo'ya yöneltti. Hedef, Alcazar'ı kurtarmaktı. Bu şehir, cumhuriyetçilerin elinde olduğundan, kışla-kalede 800 sivil muhafız, subaylar, falanjistler, muhafiz aileleri ve sivil rehinler mahzur kalmıştı.

Bu olayda kahramanca bir yan yoktur. Yetmiş gün boyunca kapalı tutulmuş yaklaşık 1600 kişinin katlandığı yoksunluklar dışında, hiçbir akın olmadı, savaşta çok az ölü verildi ve kuşatanlar, ele geçirilemeyen bir kalenin karşısında elleri kolları bağlı iki ay beklediler. Artık son günlerde içerdekilerin tükenip teslim olmaları umuluyordu.

Ama prestij operasyonu olarak görülen bu operasyon başarıyla sonuçlandı. "Alcazar kahramanları", Albay Moscardó, dünya çapında ünlendiler. Kuşatmanın başarısızlığı karşısında cumhuriyetçilerin cesareti kırılabilirdi.

Daha az beklenen ama belki de daha ölçülüp biçilmiş bir diğer sonuç: o zamana dek özel bir siyasal sorumluluğu olmayan Franco, 1 Ekim günü "devlet başkanı" oldu.

Sömürge güçleri artık Mola'nın süvarileriyle birlikte hareket ediyordu ve ellerinde de birkaç Alman tankı vardı. Buna rağmen, Toledo'dan Madrid'e (70 km.) saldırı bir aydan fazla sürecektir. Madrid çok yoğun bombalanır. Milisler oluşmaya başlamış, şekillenmiştir, ancak bir deneyimleri yoktur. Illescas'a (Madrid'in 35 km. güneyi) yönelik karşısaldırı yenilgiyle sonuçlanır (18 Ekim). İlk kez birkaç Sovyet tankının desteğinde Varela'ya (Seseña'da) düzenlenen yandan bir saldırıda tank-piyade bağlantısı düzgün kullanılamaz. 4 Kasım'da başşehrin yakın çevresi (Móstoles, Leganés, Getafe) isabet alır. Bununla birlikte, asıl çatışmalar Manzanares ve Jarama nehirlerinin batısında cereyan etmektedir: Şehre ancak *güneyden ve batıdan* girilebilecektir.

Gerek saldırganlar, gerekse de uluslararası çevreler (diplomasi, basın) sonuçtan gayet emindir. İşgal, temizlik, teçhizatlandırma ve törenler için her şey önceden düşünülmüştür. Diplomatik olarak hızla tanınacakları hesabını yapmaktadırlar.

Büyük çatışmanın ikinci sürprizi buradadır: *Madrid ele geçirilemez.* Güçlü bir savunma oluşturulmuştur: 30 kilometrelik siper ve barikatlar. 6 Kasım'da hükümet Valencia'ya taşınır. Ama bir "Savunma Cuntası" milisleri ve halkı seferber etmektedir.

7 ve 8 Kasım'da, savunmadaki kitleyi şehrin güneyindeki sokak çatışmalarında (Toledo ve Segovia köprüleri) tutmayı ve batıdaki yeni mahallelere (Casa de Campo, üniversite bölgesi) güçlü biçimde saldırmayı öngören "Varela Planı"

başarısızlığa uğrar. Asker sayısı her iki tarafta da 30 bini aşmıyordu. Ama takviye kuvvetler akın akın geliyordu.

8'inde Madrid'de, "Uluslararası Tugaylar" denen birlikler cepheye ulaşarak geçit töreni yaptılar. Onların varlığının belirleyici olduğunu söylemek (kimi zaman böyle denir) abartı olacaktır. Sayıları azdı ve "Uluslararası Tugaylar"ın savaş deneyimini de (birkaç subayın durumu hariç) abartmamak gerekir. Ama bu "Özgürlük Gönüllüleri" öyle bir inançla dövüştüler ki, simgeel değerlerin çok önem taşıdığı bu savaşta psikolojik etkileri büyük oldu. Özellikle Sovyetler'in yardımı da halkın coşkusuyla karşılandı. Bu yardım, o tarihte, Heinkel bombardıman uçaklarına karşı avcı uçaklarının çıkarılmasında ("Mosca"lar) ve deneyimli "tankçılar"ın piyadelere verdiği destekte kendini gösterdi.

Hiçbir şey kolay olmadı. "Cerro de los Angeles"e (XII. Uluslararası Tugay) yandan bir karşı-saldırı teşebbüsü yenilgiyle sonuçlandı. Faslılar Manzanares üzerinde bir köprü başı oluşturdular ve üniversite bölgesinin bir bölümünü işgal edebildiler. Ama, "Fransızlar Köprüsü"nde, "Palacete de la Moncloa"nın, "Casa de Velázquez"in, "Klinik Hastanesi"nin civarında çoğu zaman göğüs göğüse sürdürülen mücadeleler ünlü "No Pasarán"ı* bir gerçeklik haline getirdi.

23 Kasım'da Franco Madrid'i cepheden almaktan vazgeçti. Böylece, garnizonlara güvenerek girilmiş ilk bahis gibi, sömürgelerin müdahale birliklerine güvenilmiş ikinci bahis de kaybedilmişti.

Franco, aklını kullanarak savaşı uzatmayı öngördü. Kendi bölgesinde *seferberlik* ilan etti. Alman eğitmenler

* Anti-faşist direnişlerin sloganı olmuş ifade: "Geçit Yok!" (ç.n.)

tarafından kadroları eğitildi, askerleri eğitimden geçti, İtalyan piyadeleri ile Alman havacıları özerk komutanlıklar altında işbirliğine girişti. 1937 başında, Franco'nun yarım milyon adamı olması muhtemeldir. Bu rakam, belki de karşı tarafın sahip olduğundan iki misli fazladır. Franco'cular birliklerini tugaylar halinde örgütlerken, diğerleri zirvede önemli bir bağlantısı olmayan tümenler halinde toplanıyorlardı. Ama Madrid tahkim ediliyordu. Sendikalar (inşaat, madenciler) sayesinde bir istihkâm birliği kuruluyordu. Tahkim edilmiş bu cephede bir milyon sivil hemen cephe gerisinde bulunuyordu. Teçhizat ve erzak güçlüğü çekiliyordu, bombardıman dehşeti hüküm sürüyordu, "beşinci kol"un tehdidi altındaydılar, ama halkın direniş ruhu asla gevşemedi.

Alcazar'ın kurtarılması isyancılar için nasıl psikolojik bir zafer olmuşsa, Madrid'in direnişi de bu etkiyi büyük ölçüde dengelemişti. Bu direniş, "*faşizme karşı*" mücadelenin *dünya çapındaki sembolü* oldu.

II. – Ocak-Mart 1937: Madrid hâlâ hedeftir. Madrid çevresindeki manevraların yenilgisi

Bu nedenle Madrid bir süre daha temel hedef olarak kaldı ve civarda üç manevraya girişildi.

Birincisi, *Ocak 1937'de*, şehrin kapılarında, Escorial yolu üzerinde on kilometre kadar ele geçirildi, ama Madrid Sierra cephesinden koparılamadı. Olağanüstü kayıplar pahasına da olsa tahkim edilmiş bir cephe istikrarını korudu.

Şubat ayında, "Jarama Muharebesi" aynı ölçüde büyük kayıplara neden oldu, ancak daha fazla bir önemi olmadı. Pingarrón tepeleri defalarca el değiştirdi. Ama Valencia yolu kesilemedi. Bunun üzerine kuzeydoğudan gelecek bir diğer saldırı yoluyla kuşatma öngörülüyordu.

Mart ayında bu saldırı gerçekleşti; *Guadalajara Muharebesi* adıyla bilinir. Hedefi, Madrid'in 60 kilometre kuzeydoğusundaki bu şehirdi. Bir birlik (Moscardó) Soria'dan gelecekti, bir diğeri ise (ana birlik) İtalyan'dı: General Boatta'nın emrindeki dört tümen. Saldırının ekseni "Fransa yolu"ydu ve bir "Blitzkrieg" operasyonu [şok saldırı] olacağı duyurulmuştu: zırhlılar, motorize konvoylar, hava desteği. Zar zor oluşmuş cumhuriyetçi savunma delindi ve Trijueque ve Brihuega müstahkem mevkileri geçildi. Jarama muharebelerinden bitkin düşmüş tugaylar aracılığıyla alelacele oluşturulmuş olan Cumhuriyetçilerin "IV. ordu birliği" ancak bir savunma örgütleyebilecek gibi görünüyordu. Oysa, tankların (Pavlov) ve hava kuvvetlerinin (Hidalgo de Cisneros) desteği sayesinde, ayrıca da Lister'in İspanyolları ve uluslararası tugayları (Kahle, Ludwig Renn) gayet iyi koordine edebilmesi sayesinde cumhuriyetçiler karşısaldırıya geçebildi. Bu tugaylarda bir "Garibaldi Taburu"nun ve İtalyan şeflerin (Longo, Nino Nanetti, Vidali) varlığı, bildiri ve hoparlörler aracılığıyla propaganda yapma imkânı sağladı. Bu propaganda "CTV" (Corpo di Truppe Voluntarie)* üzerinde etkili olmuşa benzemektedir. Dolayısıyla CTV'nin geri çekilmesi sonunda bir bozgun halini almıştır.

* Faşist İtalyan birlikleri. (ç.n.)

Malraux, *Umut*'un son sayfalarında, Guadalajara yolu üzerinde ele geçirilen kilometreleri tek tek belirtir: 93... 94... 95. Aslında kaybedilen bütün topraklar geri alınamamıştır. *Somut* sonuç yine *moral* etkiden daha az önemlidir: anti-faşistlerde "*umut*", İtalyanlarda ise kuşkunun başlangıcı. Ama saldırının hedefi olan Madrid yine kurtulmuştur. Bu, Brasillach ne derse desin, İtalyanlar karşısında gülümsemeye yol açan, "ihtiyatsız bir macera"nın "stratejik olarak önemsiz sonucu" değildir.

General Roatta'nın yanılsamaları kuşkusuz ki önceki ayki başarıdan, *Málaga'nın alınmasından* kaynaklanıyordu. Málaga, Temmuzdan beri cumhuriyetçilerin ellerinde tuttuğu ama Quiepo'nun kuvvetlerinin sızdığı Endülüs sıra dağlarınının hâkimiyetindeki Marbella-Motril sahil şeridinin merkezinde kalmıştı. Bu kuvvetlerin Roatta birliğiyle ortak operasyonu bu bölgeyi temizlemiş ve Málaga alınmıştı (3-10 Şubat 1937). Bu başarı, motorize birliklerin "Blitzkrieg"ine [şok saldırısı] bağlandı. Aslında, cumhuriyetçi direniş güçlü değildi. Málaga'daki askeri örgütlenme dağınık milisler evresini aşamamıştı. Bu milislerin komutasına *son aşamada* atanmış olan Albay Villalba, başarıya ulaşmanın ne imkânlarına ne de böyle bir morale sahipti (hatta belki böyle bir arzusu bile yoktu).

Málaga'nın kaybı, Largo Cabalero'nun sadık adamı General Asensio ile Madrid cephesinin komünist örgütleyicileri arasındaki eski anlaşmazlığı derinleştirdi. Asensio ve Villalba cezalandırıldılar. Kamuoyu özellikle Málaga'daki baskının acımasız niteliğine, sürgün edilen bir halkın yollarda uçaklarla taranmasına duyarlılık gösterdi. O dönemde yeni bir durumdu bu!

III. – Kuşatılan bölgelerin daralması: Bask Ülkesi'nin ve Asturias'nın düşüşü, Oyalama teşebbüsleri (Brunete, Belchite)

İsyancı generaller kısa vadede Madrid'den vazgeçmiş olsalar da, haklı olarak "kuzey"e dönmüşlerdi. O bölgede direnen iki öğenin sembolik değeri vardı: Asturias *devrimci* odak olarak, Euskadi *ulusal* ifadesiyle önemliydi.

Bu iki müttefik unsur ideolojik olarak örtüşmediğinden ve daha az güvenlikli olan Santander bölgesiyle birbirlerinden ayrıldıklarından, cumhuriyetçi "Kuzey"in fazlasıyla bağlantısı yoktu ve Guipúzcoa'nın neredeyse bütünü (ta Ondárroa'ya dek) Irún'un alınmasından sonra kaybedilmişti. Batıda, her şey Oviedo sorunu etrafında cereyan etmişti. [Faşist] Albay Aranda'nın sığınağı olan Oviedo kuşatılmıştı, ama ardından kuşatma yarılınca, burası devrimci liman ve kale Gijón için bir tehdit olmuştu.

"Kuzey"e Cantabria dağ zincirinden saldırmak güçtü, ancak deniz ve hava yoluyla ablukaya almak daha kolaydı (denizlerdeki özgürlüğün güvencesi olan İngilizler genellikle, yerel olarak, Franco'culardan yanaydılar).

Doğudan başlatılmış olan askeri harekat Navarro'lu *Carlismo*'culara emanet edilmişti. Bunlar da bir İtalyan bölüğünün ve Alman "Kondor Lejyonu"nun desteğindeydiler. 31 Mart'ta Mola Basklılara şiddetli bir ültimatom gönderdi ve saldırıya başladı. Yeni olan şey, yoğun hava bombardımanının hazırlanması oldu: iki küçük Bask şehri, Durango ve Guernica yerle bir edildi.

Guernica'nın yok edilmesi niçin bir *simge-olay* halini aldı? Dünyanın Guernica'dan bu yana "başka saldırılar da

gördüğü" kimi zaman söylenir. Ama Guernica *ilk kez Alman uçakları* tarafından yok edilmiştir. Bu öyle önemlidir ki, sorumlular *inkâr etmiş*, yandaşları *onlara inanmış* ve korkaklar da *onlara inanmış gibi görünmüşlerdir*. Ortaya çıkan sonuç, belki de, Bilbao'yu Mola'nın vaat ettiği mutlak yıkımdan kurtarmıştır. Mola ise 3 Haziran'da bir uçak kazasında ölür. Kuzey, ekim ayına dek direnecektir.

Umutsuzluğun verdiği enerji, bu şiddetli direnişleri açıklamaktadır. Kuzey, hükümet bölgesine bağlansaydı yeni bir Madrid olabilirdi. Ama abluka karşısında İngilizlerin muğlak tavırları ile silah teslimatı konusunda Fransızların düştüğü çelişkiler, şehirlerin yiyecek tedarik etmesini ve cephenin de silah tedariki imkânını neredeyse hiçe indirdi. Düşmanlarının ezici üstünlüğü (özellikle hava üstünlüğü) karşısında Basklılar kendilerini terk edilmiş hissettiler. Sağlam bir ordu kurmuşlardı ve savaşçılarının cesareti ("*gudaris*") tartışmasızdı. Ama ne Santander ve Asturiaslılarla koordinasyon sorunu, ne komutanlık etrafındaki anlaşmazlıklar (Basklılar mı? İspanyollar mı?) gerçek bir çözüm bulabildi.

Bilbao'yu koruyan "demir kuşak" imgesi yanıltıcıydı. Planlar, kusurları bir yana, bunları çizmiş olan mühendis tarafından teslim edilmişti. Ülkenin geleceğini dikkate alan Bask hükümeti "toprakları yakarak geri çekilme" taktiğini reddetti.

Bilbao düştüğünde (19 Haziran) Basklılar kendilerini evlerinden atılmış hissettiler; kendilerine kuşkuyla bakıldığının farkındaydılar, Santander'in "beşinci kol"unun tehdidi altında olduklarını hissediyorlardı. İtalyan komutanlığı ile Milliyetçi Bask Partisi sorumluları arasında başlayan bir görüşme haberi üzerine Bask ordularının bir bölümü Santoña'da

toparlandı. Ama müttefiklerinin bu inisiyatifinden memnun kalmayan Franco, kararlaştırılmış olan şehrin tahliyesine karşı çıktı.

Asturiaslıların sonu da daha az dramatik olmadı. Direnişin en kararlı unsurları, dar bir toprak parçasında kuşatılmışlardı. Her türlü maddi destekten yoksundular, doğudan ve batıdan saldırıya uğruyorlardı. Bir süre sonra Cantabria limanlarından da saldırıya uğradılar. "*Asturias Konseyi*", 1808'de olduğu gibi, *Milletler Cemiyeti'ne doğrudan hitap eden* özerk bir güç olma eğilimindeydi. Bu duruma merkezi iktidarın tepkisi sert oldu. 10 Ekim'den itibaren durum umutsuzdu. En iyi savaşçıların deniz yoluyla tahliyesi örgütlendi. Gijón 21 Ekim'de işgal edildi. İşçi mücadelelerinin bu tarihsel kesitinde karşılaşılan baskı amansız olacaktır. Birçok savaşçı, silahlarıyla birlikte "gerilla"ya katılır.

Ekim 1937 sonunda "Kuzey Cephesi" artık yoktu. Franco için bu büyük bir zaferdir. Ama, Madrid önündeki yenilgiden beri bir yıl geçmişti!

Nisan-Mayıs aylarında ciddi iç krizlerle sarsılmış olan *hükümetin kuzey cephesine yardımı*, özellikle *şaşırtmaca operasyonlarında* önem taşımıştı.

İki operasyon çok büyük çaplı olmuştu. Biri, La Granja üzerinde, Madrid Sierra'sının ötesinde, diğeri de (Haziran sonunda) Huesca üzerinde düzenlendi. Daha önemlileri ise Temmuz ve Ağustostaki "*Brunete Muharebesi*" ile "*Belchite Muharebesi*" oldu.

Brunete Muharebesi 6 Temmuz'da, Madrid cephesinin zayıf olarak değerlendirilen bir noktasında başladı. Başlangıçtaki sürpriz etkisi iyi kullanılamadı. Yirmi gün boyunca, yakıcı bir güneşin altında devam eden muharebe korkunç

ölümlere yol açtı. Tamamen yok edilen bu küçük mevkiyi –Brunete'yi– cumhuriyetçiler terk etmek zorunda kaldılar. Yalnızca birkaç köy ellerindeydi. Verilen önemli kayıplar karşısında elde edilen sonuç önemsizdi. Ama, yirmi gün boyunca, 30 bin kişi, Alman havacıları ve tüm bir genelkurmay (Franco da dahil) Kuzey'den ayrılıp Brunete'ye dönmek zorunda kalmıştı.

Kuzey kurtarılamamıştı. Bir süre sonra başlatılan *Belchite Muharebesi*'yle de kurtarılamadı (Santander zaten işgal edilmişti). Hedef Zaragoza'ydı. Buranın alınması çok zor oldu. Şehre on kilometre kadar yaklaşılmıştı. Şehirde endişe hâkimdi. Ama saldırganlar yerel direnişleri göz ardı etmeye cüret edemediler. Saldırı bir kez daha mevzi savaşa dönüşürken, Zaragoza Muharebesi de Belchite Muharebesi'ne dönüşmüştü. Bu kez Franco bu küçük mevkiyi feda etmeye karar verdi. Asturiaslılara karşı saldırı durdurulamadı.

IV. – 1938: Kapsamlı ama sonuca götürmeyen saldırı ve karşı-saldırılar

Kuzey cephesi ortadan kaldırılınca, düşman genel kurmaylar yeni planlar hazırladı.

Aralık 1937 sonu, Teruel'e cumhuriyetçi saldırı. 31 Ekim'de Barselona'ya yönelmek için Valencia'yı terk etmiş olan hükümetin tercihi, Madrid üzerindeki her türlü tehdidi önlemeye yönelik askeri bir varsayımdan yana oldu. Doğu cephesinden ilerlemiş olan "Teruel çıkıntısı"nı üssünden kopartarak küçültmekti hedef. "Teruel", muharebenin çetin koşulları bakımından ünlenecektir: sarp dağlar, -5 ilâ -20 ara-

sındaki soğuk. Teruel garnizonu gerçekten de üslerinden kopmuştu. Sokak çatışmaları 22 Aralık'ta başladı. İşgal edilen, terk edilen, ev ev yeniden ele geçirilen şehre 8 Ocak 1938'de hâkim olundu. Güçleri tükenen Albay Rey d'Harcourt, sonuna dek direniş emrine rağmen teslim oldu. Bu çatışmanın psikolojik etkisinin önemi, kuzeyin düşmesinden bu yana, cumhuriyet ordusunun saldırı kapasitesinin küçümsenmesiydi.

Mart 1938'de, Franco'cuların Doğu'ya büyük saldırısı, Pireneler'den (Bielsa, val d'Aran) Valencia sahil şeridine hâkim dağlara dek 300 kilometrelik bir alanda başlatıldı. Saldırı (9 Mart) cepheyi Belchite, Calanda'ya doğru, Alcañiz istikametinde yardı. Cephe Katalan bölgesine taşındı (harabe halindeki Lérida 4 Nisan'da düştü). Ama Aşağı Ebro aşılamadı ve saldırı güneye yöneldi. *15 Nisan'da denizden Vinaroz'a varılmıştı*; Barselona Valencia'dan kesildi. Niçin Valencia hedef olarak seçildi? Bilinmiyor. Ama Castellón'a varmak iki ayı aldı ve Sagonte savunmaları delinemedi. Valencia'nın 25 Temmuz'da ele geçirileceği öngörülüyordu. Ama, 24'ü 25'ine bağlayan gece cumhuriyetçi birlikler Ebro'dan geçmiş ve batıya doğru saldırmıştı.

Bu *Ebro Muharebesi* (Temmuz-Kasım 1938) çok tartışmalı bir askeri olaydır. Muharebe, 1914 tarzı siper savaşına dönüştü ve sonunda nehrin ötesine geri çekilme emri verildi. Sonucu önem taşımayan bu yıpratma savaşı genellikle cumhuriyetçilerin nihai yenilgisinin kaynağı olarak gösterilir ama kayıp sayısı abartılmıştı. Ayrıca, (Teruel için olduğu gibi) *dolaysız* etkiyi (Valencia'ya saldırının durması) ve *moral* etkiyi de dikkate almak gerekir: yöneticiler arasındaki bozgun havası bir an için aşılmıştı ve nehrin geçilmesi de teknik

bir başarı oldu: Alman büyükelçi von Stohrer, Alman yardımı bir an önce gelmezse Franco'cuların yenileceğinin farkındaydı.

Aslında, *Münih anlaşmalarına dek*, Dr. Negrín'in hükümeti, uluslararası olayların kendi tecridine son verebileceğini düşünmüş olmalıydı. Birkaç ay içerisinde, silah teslimi konusundaki Fransız politikası defalarca değişti. Münih anlaşması, uluslararası politikada *İngiltere'nin tercihinin onayı* anlamına geliyordu. Bu olay, "Ebro Muharebesi"nden daha belirleyici oldu.

V. – Nihai evre: Katalonya'nın düşüşü, Cumhuriyetçi kampta bölünme ve teslime doğru gidiş

1938 sonbaharında her iki taraf için de büyük sorun *silahlanmaydı*. Alman desteği, ocak ayına kadar yalnızca operasyonlar düzeyinde olsa da, önem taşıdı. Kasım ayında bizzat Stalin Hidalgo de Cisneros'a yüklü bir silah ve uçak vaadinde bulundu. Murmansk'ın getirttiği, Fransa'da kalıp geciken bu malzeme henüz boşaltılmamıştı ki, geri çekilen cumhuriyetçiler Pireneleri geçtiler.

Katalonya Savaşı'nın (23 Aralık 1938 – 11 Şubat 1939) sonu cumhuriyetçi güçlerin tamamen dağılması, askeri birlikleri (genellikle emirle!) geri çekilmesi ve yığınsal bir sivil göç oldu. Bu bozgunu yorumlayanlar, kuvvet dengesizliği, halkın yorgunluğu, yöneticilerin zayıflık ve bölünmeleri üzerinde dururlar. Bu etkenleri azımsamak saçma olur. Yine de olayların bir yanı üzerinde yeterince durulmamış gibidir: Bu

bozgun ile hemen akabinde önce Polonya'da, ardından Fransa'da yaşanan askeri olaylar arasındaki şaşırtıcı benzerlik.

Brunete, Belchite gibi yerlerde olanların tam tersine, ilk kez, Katalonya'da, cephede açılan yarıklardan yerel direniş kaygısı olmadan geçildi ve bu sistematik akınlar, savaşçı birliklere bile bir güçsüzlük duygusu verdi; sürekli "geri çekilme" emri veren komutanlık karşısında güvensizlik oluştu: sivil göç ve hava saldırıları şaşkınlığı iyice artırdı. Haziran 1940'da, bozgun halindeki Fransa cephesinde rastladığım Katalonya seferinin eski bir savaşçısı bana iki deneyimin özdeşliğini açıkça analiz etmişti. 1939'da yayımlanan krokiler, taktik yeniliğin bu önemli rolünü doğrulamaktadır.

Ama geri çekilme alanı sınırlıydı. 100 bin savaşçı hudutta silahsızlandırıldı. 250, 300 bin sivil mülteci, sömürge birliklerinin koruduğu dermeçatma kamplarda tutuldu. Acı anılar.

Şubat 1939'un ortasında, hâlâ cumhuriyetçi olan "orta-güney bölge" ulusal toprakların üçte birini, nüfusun yarısını, Valencia'yı, Madrid'i ve 700 bin askerlik, yeterli silahı olmayan, ama önceki savaşlardan da daha az silahlı olmayan bir cepheyi temsil ediyordu. Barselona'nın düşüşünden beş gün sonra, Negrín, Figueres Şatosu'nda meclislerdeki 67 vekili bir araya getirerek, direnişi sürdürmek ve barış için şu koşulları ileri sürmek konusunda onların güvenini aldı: *yabancıların ülkedeki varlıklarına son verilmesi, rejimin niteliği üzerine referandum, misillemeden vazgeçme*. Direnmek düşünülmeyecek bir şey değildi, ama bu temellerde pazarlık ummak pek gerçekçi olamazdı.

1) *Diplomatik olarak*, İngilizler ve Fransızlar acil bir barış üzerinde ısrar ediyorlardı. Ama Franco'dan misillemeleri

sınırlandırmasını açıkça isteyemiyorlardı. 3 Şubat'ta, Fransa hükümeti Burgos'a, tanınmış Franco sempatizanı Léon Bérard'ı gönderdi. Yirmi gün içerisinde, Burgos hükümetinin resmen tanınması yönünde yol alındı. Peşinden İngiltere geldi ve yarı resmi görevlisini resmi temsilci olarak atadı.

2) *Siyasal olarak*, cumhuriyetçi yöneticiler bölünmüştü. Bir grup, uluslararası durumun değişmesini beklerken, geleceği hazırlamanın ve insanları kurtarmanın tek yolunun direniş olduğunu savunuyordu. Bir diğer grup ise, (aynı ölçüde ateşli bir şekilde), nafile bir direnişi sürdürmenin insani açıdan cinayet olduğunu düşünerek, galipten beklenebilecek bağışlayıcılık konusunda hayaller besliyordu. Cumhurbaşkanı Azaña bu gruptandı; ancak Franco hükümetinin Londra tarafından diplomatik olarak tanınması üzerine istifa etti (24 Şubat). Bunun üzerine meclis başkanı Martínez Barrio anayasal olarak cumhuriyetin en yüksek yetkilisi oldu. Orta-güney bölgede Negrín'i yalnız bıraktı. En üst düzey askeri sorumlu olan General Rojo da böyle davrandı. "Sonuna kadar direniş"ten yana olan kamp, esasen komünist parti ve komünist subaylardan oluştuğundan, Negrín'in tüm sadık adamlarına karşı bir sözlük klasiği ("Moskova ajanları" vb.) kullanılacaktır.

3) *Askeri olarak*, Katalonya savaşından bu yana, "orta-güney" bölgesinin üst düzey askeri yetkilileri, oyalamaca operasyonları talep eden direktiflere coşkusuzca uydular (ya da hiç uymadılar). Madrid'in mitsel kahramanı General Miaja'nın tek düşüncesi sürgündü. Orta cephenin genel kurmay başkanı Albay Casado, Ocak-Şubat aylarında yarı resmi İngiliz ajanlarıyla ve Franco'nun gizli servisleriyle temasa geçti. Negrín, hareketli mevzilerden yönetiyor, ama bir etkinlik kuramıyordu. Kartaca'da, çelişik olaylardan sonra

hükümetten kaçmayı başaran savaş filosu İspanyol sularını terk ediyordu.

5 Mart'ta, öngörülen *bölünme* patlak verdi. Albay Casado, Madrid'de, bir *"Savunma Konseyi"* oluşturdu. Resmen Miaja'nın başkanlığındaki konseyi radyoda uzun zamandır uzlaşma yanlısı olan yaşlı sosyalist entelektüel Besteiro ile (Madrid cephesindeki bir bölümün komutanı olan) anarşist Mera ve Casado'nun kendisi açıklamıştı.

Konuşma, "yasadışı" ilan edilmiş Negrín hükümetine karşı şiddetli, ama muğlaktı. Yine de onurlu koşullar sağlanamazsa direnişe devam edileceği hâlâ söyleniyordu. Besteiro'nun tuhaf hayalleri vardı (ılımlı bir UGT'nin varlığını sürdürebileceğine inanıyordu). İşçi solunda (Mera, Wenceslao Carrillo) anti-komünist inançlar artıyordu. Casado ise üst düzey subaylar arasında bir pazarlığa bel bağlıyordu. Ama Franco, Madrid'deki ajanlarının sabırsızlığına rağmen, en alt düzeyde çözüme bağlanacak *koşulsuz* bir teslimiyet düşünüyordu.

6 Mart'ta Negrín ile önde gelen bakanları İspanya'yı terk ettiler. Komünist yöneticiler de bir süre sonra onları izledi ve en gerekli tahliyeleri örgütleyebilmek için sınırlı sayıda kişinin bulunduğu bir komisyon geride bırakıldı. Ama tecrit olmuş askeri birlikler, komünistlerin komutasında, muhaliflere karşı mücadeleye giriştiler. Kartaca'da müstahkem mevki geri alındı, Franco'cu bir gemi batırıldı. *Madrid*'de özellikle *"iç savaş içindeki iç savaş"* çok sayıda (2 bin mi?) ölüme yol açtı. Casado pazarlık yapmak zorunda kaldı. Ama bu durum, karşılıklı yargısız infazları engellemedi. Başka yerlerde (örneğin Valencia'da) olduğu gibi Madrid'de de uzlaşmalar oldu.

22 Mart'ta, "Savunma Konseyi", Burgos'a teslimin ayrıntılarını karara bağlamak üzere sıradan astsubayları göndermeyi kabul etti. 28'inde Franco'cu ordular Madrid'e girdi.

Trajedinin son perdesi Alicante'de yaşandı. 15 bin kişilik mülteci kitlesi (savaşçılar, militanlar, aileler); özgürlükleri tehdit altında olan ve çoğunun yaşamı da risk altında olan bu kitle İngiliz ve Fransız gemilerinin bulunduğu söylenen bu limana akın etti. Tek bir gem bile vaktinde gelmedi. Fransız örgüt delegeleri (Forcinal, Ullmann, Tillon) yerel diplomatların müdahalesi etmesi için boşuna uğraştılar. Kaçakları İtalyan Gambara birliği karadan, Franco'cu gemiler de denizden kuşatmıştı. Hepsi kamplara kondu.

1 Nisan'da Franco ünlü *Savaş Bitti* bildirisini yayımladı.

Eşzamanlılıkları unutmamak önem taşır. *13 Şubat 1939*'da Franco *Siyasal Sorumluluklar Yasası*'nı yayımlamıştı. Böylelikle, *Ekim 1934'ten beri* cumhuriyetin siyasal yaşamına katılmış olan ya da *Şubat 1936'dan bu yana* "Ulusal Hareket"e "*somut eylemlerle ya da ciddi pasiflikle*" karşı durmuş olan herkes kovuşturmaya uğrayabilecekti. Dolayısıyla ne Casado'nun "Konsey"i ne de diplomatlar "onurlu barış"ın ne anlama gelebileceğini bilmiyor olamazlardı.

15 Mart 1939'da Hitler Prag'a girdi. 6 *Nisan'da* Mussolini Arnavutluk'a girdi. *27 Mart'ta* Franco *Anti-komintern Pakti*'nı gizlice imzaladı ve bu katılımını *7 Nisan*'da halka açıkladı. *25 Mart'ta,* Mareşal Philippe Pétain General Franco'ya büyükelçinin itimatnamesini sundu. Fransa Cumhuriyeti nezdinde atanacak İspanyol büyükelçi José Félix de Lequerica'ydı. Bu kişi, Haziran 1940'da, Fransız-Alman mütarekesinin koşullarını iletmek için seçilecektir. "İspanya Savaşı" XX. yüzyılın acılı tarihinin bağrında yerini almıştır.

IV. Bölüm

İKİ KAMP: İKTİDAR TÜRLERİ SİYASAL EVRİM

I. – Cumhuriyetçi kamp: Yasallık mı devrim mi, yoksa savaş politikası mı?

Cumhuriyetçi yetkililerin, açıkça isyan etmiş silahlı kuvvetlerin saldırısına uğramış demokratik bir yasallığı temsil ettiğine prensip bakımından elbette kuşku yoktur. Kuvvetlerin çoğu açısından bu durum, ancak çatışmanın son günlerinde tartışma konusu edilmeye başlanacaktır. Kuşkusuz ki, faşist kuvvetler ve diğer yandan, kamuoyu ile basının önemli kesimleri şunları hızla savunmuşlardır: 1) gizli kargaşa koşulları isyanı meşrulaştırmıştı; 2) 20 Temmuz'dan sonra cumhuriyetçi güçlerin *fiilen* parçalanması, hukuksal yasallıklarını da tamamen ortadan kaldırıyordu. Ama bu temalar, muarızları *devletin sürekliliğini* ve *demokratik biçimlerin* savunulmasını temel kaygı olarak görmediklerinden isyancıların dava-

sına fazlasıyla hizmet ediyordu. Ama anarşistler bile devlete hiç tereddütsüz hayranlık duydular; en azından dış görünüşteki bir zorunluluk olarak bunu yaptılar. Ancak cumhuriyetçi kampın başlangıçtaki paradoksları, birbirine pek benzemediği gibi genellikle karşıtlık içerisinde de olan *bölgesel* gerçeklikler üzerinden değerlendirilebilir.

1. Mayıs 1937'ye kadar Katalonya'nın mutlak özgün yapısı. – Bu özgünlüğün temelleri şunlardır: 1) 19 Temmuzun (silahlı) galipleri arasında anarko-sendikalistlerin üstünlüğü; 2) özerk "*Generalitat*"ın anayasal varlığı. Her ikisi de *bölgesel* olan bu *güç* ile bu *yasallık*, zorunlu, aşlında çatışmalı ilişkileri şekillendirir.

"*Generalitat*" ve cumhuriyetçi partiler güçsüz olduklarını bilmektedirler, ama yasal konumları onlara hareket imkânı vermektedir. CNT'nin gücü, liderlerine çok geniş devrimci iddialarda bulunma imkânı sunmaktadır. Ama ademimerkeziyetçi bir toplum inşa ederken aynı zamanda da savaşmanın nasıl olacağını herkes farklı farklı görmektedir. Aralarında ılımlı sendikalistler (Peiró), duygusal anarşistler (Federica Montseny), savaşçı mizaçlılar (Durruti), iktidarı küçümseme ile arzulama arasında tereddüt edenler (García Oliver) vardır. Birbirini tamamlayabilen bu kişiler birbirlerini pek sevmemektedir. Ortak özellikleri *Generalitat*'ı, UGT'yi küçümsemeleri ve Katalonya'da çok cılız olmakla birlikte varlığını sürdüren otoriter komünizme karşı hissettiklere ve Bakuninci eski gelenekten kalma kinleridir.

Komünizmin buradaki varlığının da kendi özgünlükleri vardır. Bu özgünlük, III. Enternasyonal'e karşıt olan, dünyada ender rastlanan, katılımcı sayısı sınırlı olsa da ortodoks

yapılarınınkinden çok daha fazla olan Marksist bir formasyonun nispi ağırlığından oluşur. Bu "Marksist Birleşik İşçi Partisi" (POUM), özellikle bölgesel özgünlüklerden yola çıkarak, İspanya Komünist Partisi'nin rakibi olarak kurulmuştur. Leninist ama anti-Stalinci, Troçkist eğilimli ama Troçki tarafından eleştirilen, ilkesel olarak itiraz ettiği bir sol birliğe katılan, olayların popüler kılacağı Sovyetler Birliği'nin ateşli düşmanı POUM tecrit tehlikesiyle karşı karşıyadır. Katalan KP'si ise hâlâ çok zayıf olmakla birlikte, 27 Temmuz 1936'da, sosyalist eğilimli başka gruplarla birlikte "Katalonya Birleşik Sosyalist Partisi"nde (PSUC) bir araya gelmiştir. Ilımlılığının orta tabakalar üzerinde yarattığı çekim gücü, İKP'nin [İspanya Komünist Partisi] askeri prestiji ve Sovyet yardımı sayesinde üye sayısı kısa sürede on kat artacaktır. Buna karşılık kadrolarının burjuva kökeni ve militanlarının zayıf teorik formasyonları PSUC'yi POUM'un ve CNT'nin saldırılarına, hatta III. Enternasyonal'in güvensizliklerine maruz bırakır.

Katalan siyasal hayatının bu karmaşık yapısını, bu inceliklerini burada belirtme gerekliliği, "İspanyol Devrimi"nin, genellikle, kendine özgü bir dinamiği olan ama İspanya'da tek örnek olmayan Katalan örneğinden yola çıkarak anlatılmış olmasıdır (Orwıll, Simone Weil, Leval). Şunu hatırlamak yararlıdır:

A) *"Liberter komünizm" ilan edilmemişti* (resmi olarak, "*no hay comunismo libertario*"). Oysa ki 1932-1936'da defalarca ilan edilmişti. Keza 1936'da, Aragon ve Pirene komünlerinde de ilan edilmişti. En tepede, CNT-FAI liderleri genel durum ve *doktrinsel sorun –anarşist bir diktatörlük* olabilir mi?

Devlet yeniden inşa edilebilir mi?– karşısında tereddütteydiler. Bu tarihin aktörleri ve yakın çevreleri bu bilinç krizini anlatmışlardır. Kriz, bu alandaki düşüncenin tarihini ilgilendirmektedir. Ama, 1936 olaylarına gelince, her bir kişinin, her an ne "*yapması gerektiği*" ya da ne "*yapabildiği*" ne önem taşır? Kendi eylem sınırlarının (*coğrafi* bile olsa) onlara *bir kesinlik olarak* göründüğü aşikârdır.

B) "*Anti-faşist Milisler Merkez Komitesi*" 22 Temmuz'da, Barselona'da, kilit mevkileri (milisler, kamu düzeni, mühimmat) tutan CNT'nin önerdiği (ya da kabul ettiği) bir "*devrimci iktidar*"ı temsil etmişti. Ama diğer parti ve sendikalar da burada vardır ve "*Generalitat*" (başkanı, "*Consell*"i) varlığını sürdürmektedir. İkili iktidar mıdır bu? *Generalitat*'ın imkânları pek azdır, ama insanları, kurumları ve kültür varlıklarını korumak için yeterince fedakârlık gösterilmiştir. Özellikle, *Generalitat* (ücretler konusunda, bir Ekonomi *Consell*'i hakkında) *yasama yetkisini* kullanabilmiştir. Bu, o an için gülünç gelse de geleceği bağlayıcı bir tavırdır. Tersine, silahlı grupları gündelik yaşamı "kontrol etme" iddiasında olan "Komite"nin "kontrolleri" öylesine tesadüfidir ki, "*denetim dışı*" denen suistimaller kamuoyunun gözünde "*kontrol devriyeleri*"nin eseridir. Barselona'nın devrimci *görünümü*, ilginç çakışmalarıyla defalarca tasvir edilmiştir: kitleler şapka giymeyi reddeder ama şapkacılar sendikası bu durumu protesto eder; anarşist ahlak genelev mahallelerini temizlemiştir; iyi de buralara takılanlar hangi taraftaydı?

Aslında ikili iktidar *iki aydan fazla sürmedi.* 27 Eylül'de *Generalitat* Konseyine bütün yapıların (partiler, sendikalar) temsilcileri dahil oldu. Bunun sonucunda, 1 Ekim'de "Komi-

te" ortadan kalktı. Yasallık aniden oluşmaz: kişi ve gruplar karar mevkilerine (polis, adalet) ve kontrol mevkilerine (postane, hudut karakolları) bağlı kalırlar. Ama *Generalitat*, köy "komiteleri"ni, kendi temsil modeline uygun olarak yasal belediye örgütlerine dönüştürmek için çabalar. Merkezi iktidarın karşısında "*Generalitat*"ın asla daha özerk olmadığını belirtelim.

C) *"Komiteler"in bölünmüş iktidarı Katalan yapılarının direnişiyle karşılaşır.* – "Komiteler"in çoğalması, "komite" sözcüğünün büyülü olduğuna inanan CNT-FAI geleneklerine karşılık vermişti (daha geçenlerde bir Katalan mizahçının, "komite için, komite" diye imza atarak anarşist tarzı taklit etmesi ona pahalıya mal olmuştu). Yerel iktidarların bu şekilde ele geçirilişinin sonuçları çok çeşitli olmuştu: saygın idealist şahsiyetlerin başkanlık ettiği barışçıl komünlerle açık seçik siyasal projesi olmayan, en berbat taşkınlıklarla bir arada oldular. Dolayısıyla, 1917-1918 "Sovyet" ya da "konsey" komiteleriyle bunları yanlış yere karşılaştırmayalım. Daha İspanyol bir referans olan 1873'ün dayanıksız "kantonculuğu"nu düşünmekte fayda var.

Ama yerel iktidarların yasallaştırılması, bir başka bölgesel özgünlüğe dayanıyordu: Proleter ya da devrimci olmayan, ama Katalan *yurtsever-demokratik* karmaşasına bağlı orta sınıfların ve halk sınıflarının (kuşkusuz çoğunlukta olan) ağırlığı. Bu kütlesel kesim, maruz kalınan şokun sorumluluğunu askeri "hareket"e atfeder. Bu "hareket"ten tek bekleyebileceği, Katalan-karşıtı bir "beyaz terör"dür. Direnme iradesi de bundan kaynaklanır. Kurumsal bir otoritenin tesisi, savaş halindeki bir topluluğa gereken *meşruiyet bilincini*

canlandırır. Başkan Company sembolik değerlerin temsilcisidir. İlk "Conseller"i Tarradellas, örgütçü yeteneklere sahiptir. Bu "küçük-burjuvalar"ı küçümseyen CNT ve POUM ise, *devrimci ama çelişik iki düş*'ü sürdürmektedirler. UGT ile PSUC'nin *sloganı ise açık seçik ama olumsuzdur.* "Düzenin tesisi" görünümü altında ve cepheden gelen çelişik haberlerin ritmine uygun olarak (Toledo'nun düşüşü/Madrid mucizesi, Málaga'nın düşüşü/Guadalajara'nın zaferi), Barselona'da kriz hazırlanmaktadır. Varlığını koruyabilmiş demokratik biçimler krizi teşvik edicidir: "*Consell*"in temsil gücünün tartışmalı bir hal alması, eleştirel basının yaygınlaşması, muhalefet mitingleri: Tüm bunlar bir *savaş politikası*'yla bağdaşır şeyler midir?

D) *Bir dönemeç: Barselona'da "Mayıs Olayları (1937).* – 3 Mayıs'la 8 Mayıs 1937 arasında Barselona barikatlarla çevrilir. Çarpışmalar, kurşuna dizmeler yüzlerce kişinin ölümüne yol açmaktadır. Yine de cumhuriyetçi kamp –askeri dramın ortasında (Guernica 26 Nisan'da olmuştur)– çökmemektedir. Bütün partizanca yorumların "provokasyon"dan söz etmesi gayet paradoksaldır. Ama provokasyon, POUM'a göre Moskova'dan PSUC yoluyla gelmektedir. PSUC'ye göre, Berlin'den POUM yoluyla; CNT'ye göre ise Paris'teki Katalancı bir komplodan kaynaklanmaktadır. Franco ise Barselona'daki on üç ajanından kaynaklandığı kanısındadır. Bazı ortamlarda her şeyin "provoke edilmiş" olabileceği doğrudur. Ama bu "tiryakinin kibriti"dir. Asıl sorun, "gazların genleşme gücü"ndedir.

Barselona ve çevresi her zaman için özel bir devrimci potansiyeli barındırmıştır. Temmuz 1936'da devrimci Barse-

lona düşlerinin gerçekleştiğine inandı. Ülke dışındaki yankılar da bu yöndeydi. Ama renkli "sömürge birlikleri" Zaragoza'yı ele geçiremedi. "Komiteler" ve "müfrezeler" kendi otoritelerinin çöküşüne tanık oldular. "Bütün silahlar cepheye!" şeklindeki resmi slogan, kişinin iktidara katılımına işaret eden eski Katalan sembolü olan bireysel silahlanma hakkını tehdit etmektedir. Coşkunun yerini hayal kırıklığı ve kırgınlık alır. Bu duruma, 1937 yılında, "erzak" tedariki konusunda olmasa da, en azından dağıtım, pahalılık ve karaborsa açısından bir kriz eklenir. Kadınlar barikatlara çıkacaktır.

3 Mayıs'taki patlama uzun süredir beklenen bir durumdu. "Liberter Gençlik" gazetesi *Ruta*, yeniden "burjuvalaşmış" bir rejimi savunmayı reddettiğini açıkça ifade ederken, POUM'un yayın organı *La Batalla* da savaşı kazanmak için devrimi tamamlamanın şart olduğundan söz ediliyordu. Kavga ve dalaş patlak vermişti. Öldürülen militanların cenaze törenlerinde arkadaşları güç ölçüştürüyordu. Başlangıçta bu mücadelelere pek karışmayan merkezi hükümet, Nisan sonunda, anarşistlerin ellerinde kalmış hudut karakollarını maliye bakanı Dr. Negrín'in gümrük jandarmalarına işgal ettiriyordu. "Málaga'nın Topalı" Antonio Martín, Puigcerdà'daki liberter "kanton"unda "düzen güçleri" ile yaşanan bir çatışmada öldürüldü.

Barselona'da, kilit olay şehrin ortasında patlak verdi. Bölge iletişiminin merkezi olan "Telefon santralı", temmuz ayından beri sendikalar arası bir komitenin, aslında FAI'nin işgali altındadır. Böylece resmi görüşmeleri dinleyip bunları küstahça duyuruyorlardı.

3 Mayıs'ta, Katalancı bir cumhuriyetçi olan *Generalitat* içindeki "*Conseller*", PSUC'ye geçmek için terk ettiği dev-

rimci örgütleri özellikle kötü gören bir kamu düzeni komiserinin emriyle "Telefon Merkezi"ne polis gönderme görevini üstlendi. Yaylım ateşle karşılandılar. Çatışmalar yan sokaklarda da devam etti. Genel grev çağrısıyla birlikte çatışmalar işçi mahalelerine sıçradı. Resmi olarak iki sorumlunun istifası isteniyordu, ama iktidarın temelleri tehlikedeydi: Companys talebi reddetti. Yine de "*Consell*"inde değişiklik yaptı. Ama bu göreve çağırdığı UGT lideri görevine giderken öldürüldü. Barselona'da bulunan Başkan Azaña dört gün boyunca burada tecrit olmuş ve unutulmuş bir halde kaldı. Bu bir kaostu.

Bunun üzerine, *Generalitat* o dönemde Valencia'da bulunan merkezi hükümete çağrı yaptı. Hükümet başkanı Largo Caballero ile Denizcilik Bakanı Prieto, iki ek karar aldılar: 1) Barselona'ya iki anarşist bakanı (García Oliver ve Federica Montseny) ve iki sendika liderini gönderdiler: taban tarafından pek iyi karşılanmayan bu kişiler "*galibin de mağlubun da olmadığı*" bir ateşkes savundular; 2) birlikler deniz ve kara yoluyla Barselona'ya yöneldiler. Merkezi iktidar Katalonya'da düzenin sorumluluğunu üstleniyordu: önemli bir dönemeç.

"Mayıs Olayları" tüm bir edebiyata esin kaynağı olmuştur. Genellikle de en karmaşık çatışmanın en şaşkın tanığı olmuş Orwell'in anlattıklarından yola çıkarak... "Devrimin can çekişmesi"ne Amerikan üniversitelerinde fazlasıyla gözyaşı dökülmüştür. O dönemde "Marianet" Vázquez'in CNT'ye ve Andreu Nin'in POUM'a gönderdikleri raporlar, isyanın saçmalığının açıkça ifadesiydi, çünkü *isyanı bir provokasyona bağlıyorlar ve durdurabildikleri için birbirlerini kutluyorlardı*. Aragon'da, CNT ve POUM milis liderleri cepheden asker

çekmeye cesaret edemediler: devrim ile savaş arasındaki çelişkinin aşikâr hali.

POUM, hoş bir ifadeyle, ortodoks komünistleri, "*iç savaşı emperyalist savaşa dönüştürme*" arzusuyla suçluyordu. Ama 1917 Ekim'inde miydik ki, o ifadeyi tersine çevirmeyi iddia edebilelim? Mayıs 1937'de Barselona'da yaşanan, daha ziyade, 1909'daki "trajik hafta"nın tekrarıydı: *sözleriyle halkı canlanmaya teşvik etmiş olanların sorumluluğu üstlenemediği bir halk atılımı.*

Ardından gelen olaylar ciddiydi: 1) Katalonya ile merkezi iktidar arasındaki güvensizlik şiddetlenir; 2) CNT açısından bu, zirvede güven yitimi, tabanda düş kırıklığı demektir; 3) POUM açısından anlamı ise yasadışı ilan edilmektir. PSUC casusluk iddiasıyla, Moskova'dakilere benzer (tıpatıp zamandaş) bir dava açılmasını istiyordu. Cumhuriyet mahkemesi ise durumu adi hapis cezası gerektiren bir savaş dönemi itaatsizliği olarak değerlendirdi. Ama, soruşturmanın başlangıcında Madrid'e nakledilmiş olan Nin, parti polisinin elinden kaçar.

Bu ağır atmosferde, cumhuriyetçi iktidarın yenik düşmemesi neredeyse mucizedir. Hatta, tersine, saflarını sıklaştırarak güçlendiği kanısındadır. Ağustos ayında, "Aragon Konseyi"nin kısmi muhalefetini ortadan kaldırır.

2. Anarşizan bir bölgesel iktidar: "Aragon Konseyi". – Temmuz-Ağustos 1936'da Barselona'nın anarşist milisleri komünal iktidarları ve toprakların kolektifleştirilmesini kimi zaman resmen onaylayarak, kimi zaman zorla dayatarak Zaragoza'ya doğru ilerlediler. Bu deneyim, siyasal olarak, özerk bir iktidarı da gerektiriyordu. Nitekim "Aragon Kon-

seyi", Konsey Başkanı Largo Caballero tarafından Aralık 1936'da yasallaştırıldı. "Konsey", prensip olarak çoğulcuydu. Aslında, Ascaso'lardan birinin (Joaquin) başkanlığındaki FAI'nin egemenliğindeydi.

Komünistler de otoriter sosyalistler de (Prieto, Negrín) bu bölgesel ayrılığa iyi gözle bakmıyordu. Bu tarım devrimini, zamansız olduğunu düşünüyorlardı. Doğru dürüst örgütlü olmayan milislerin denetimindeki şüpheli bir cephenin koruması altında olduğu kanısındaydılar. Mayıs olaylarından sonra, Largo Caballero Konsey başkanlığını Negrín'e, Savaş Bakanlığı'nı da Prieto'ya bırakmak zorunda kaldı. Aragon Konseyi'nin feshi kararlaştırıldı. Direniş beklendiğinden, komünist askerlerin en sağlamlarının bulunduğu Lister bölüğü "Konsey"in merkezi olan Caspe yakınında "istirahat"e gönderildi ve olası bir bastırma harekâtının sorumluluğu Lister'e bırakıldı (Prieto'nun bir hesabı mı vardı?). "Aragon Konseyi"nin siyasal tasfiyesi çok kolay olmadı. Kolektifleştirme etrafındaki tartışmalar pek iyi bilinmemektedir.

Franco'cuların Mart 1938'deki saldırısına gösterilen zayıf bölgesel direnişi bazı yazarlar köylülerin hoşnutsuzluğuna bağlamaktadırlar (iyi de hangi hoşnutsuzluk?). Ama bu arada (yine Aragon'la ilgili) Belchite ve Teruel operasyonları gerçekleşmişti. 1937 yazında, iktidarın siyasal birliği belki de en fazla meyvesini askeri alanda verdi.

3. Euskadi örneği: gerçekleşmeyen toplumsal devrim, ulusal bilinç. – İspanya olayının bölgesel heterojenliği içinde, kuşkusuz ki en özgünü Euskadi örneğidir. Burada devrimci bir durum yoktur. Özel mülkiyet tartışma konusu değildir. İbadet, çoğunluğu Katolik olan yetkililerin güven-

cesi altındadır. Özerklik bunca arzulanmasına rağmen, yasallık kaygısı gereği, "*Corte*"lerin "Statü"yü kesin olarak onaylaması beklenmektedir (1 Ekim 1936). O zamana dek iktidarın uygulanmasını, basit bir "halk cephesi" komitesi üstlenmişti.

Bu ılımlı özellikler belki de bölgeciliklerin en kesinini vurgulamaktadır. Toplumsal ya da siyasal tercih yoktur ama bir topluluk bilinci, bir "*vatan*" bilinci vardır. Bu durumun askeri sonucu, bir Bask ordusunun ("*gudaris*") kurulması ve Başkan Aguirre'nin bu orduya komuta etme arzusudur. Bozgunun nedeni, bölgenin tek başına kalıp tecrit olmasıdır.

4. "Madrid Cuntası" ve merkezi hükümet. – 20 Temmuz'dan 4 Eylül 1936'ya dek, Dr. Giral'ın ılımlı hükümeti, halkın kendiliğindenliği sonucu doğmuş onlarca iktidar üzerinde büyük bir otorite kurmayarak, özellikle yabancılar karşısında *cumhuriyetin sürekliliğini* temsil ediyordu. Ama anti-faşist güçlerin bileşimine daha uygun bir hükümet ihtiyacı kısa sürede hissedildi.

Sosyalist lider Largo Caballero bu hükümeti 4 Eylül'de kurdu. Bir "Savunma Cuntası"nı tercih etmiş olan CNT'nin işbirliği sağlanamamıştı. Caballero'nun inadı sonucu, iki ay sonra, "CNT'ci" dört bakan atanabilmişti. Bunlar, aralarında Peiró'nun da bulunduğu iki ılımlı ile FAI'ye yakın iki kişiydiler: Federica Montseny (sağlık bakanı) ve García Oliver (adalet bakanı). Bu "katılım", anarşistler açısından bir vicdan muhasebesine yol açacaktır. Caballero bu katılımı uvriyerist ve sendikalist bir tercih olarak görüyor ve komünist tırmanışın önünü kesmeye yönelik olarak değerlendiriyordu.

Ama bu bakanlar kurulu (4 Kasım), tehdit altındaki Madrid'i terk edip Valencia'ya gitmeye 6 Kasım'da karar verdi. Anarşist taban, Madrid'de, resmi araçları sembolik olarak durdurup, "Yaşasın hükümetsiz Madrid!" sloganları attılar. Bir "Komün"e doğru mu gidiliyordu?

Mağripliler Manzanares Nehri'nin köprülerine gelmişken Madrid'i terk etmenin, mücadeleyi sürdürmeye kararlı, ihtiyatlı bir hükümet açısından onur kırıcı bir yanı yoktu. Ama operasyon, Caballero'nun gözde askeri danışmanı olan General Asensio'da aşikâr bir karamsarlığa yol açtı: emirlerde maddi bir hata, iki generalin basitçe atanması: Orta cepheye Pozas ve özel olarak Madrid için de Miaja. Bir "Cunta" da yardımcı olacaktı. "Cunta"nın bileşimi ancak öneri düzeyindeydi ("hükümet örnek alınsın"). Böyle bir tercih karşısında, Miaja'nın niteliklerinden kuşku duyan birine Asensio, "inceldiği yere kadar..." karşılığını vermişti.

Oysa, süreceği kadar sürdü. Ve Miaja da gerek halkın gözünde, gerek dünyanın gözünde, mitsel bir "Madrid savunucusu" oldu. Bu şeref elbette ki meziyetlerinin ötesindeydi. Ama sonuçta, Marne Savaşı'ndan sonra Joffre'un dediği gibi, muharebe kazanılmamış olsaydı kaybedilirdi! Ve Joffre'un ünlü günlük emrine 7 Kasım 1936'da Miaja'nın verdiği emir kadar hiçbir şey benzeyemez! Trajik bir durumda, kahramanca sözler ile saf bir insanın iyimserliğinin bir liderde birleşmesi, birliklerin morali için gayet yararlıdır.

7 Kasım'da, "Cunta"nın yeni toplantısında durumun umutsuz olmasa da umut kırıcı olduğu kabul edilir. Ama 11'inde, yeni gelen bir bakana Miaja Madrid'in üç gün direndiğine göre bir yıl da direnebileceğini açıklar. Pozas da adamlarının gösterdiği cesaretten etkilendiğini söyler.

Kural olarak Cunta'nın askeri işlevi yoktur. Ama asıl askeri sorumlu (genelkurmay başkanı Rojo) Cunta'yı düzenli olarak bilgilendirmektedir. Ve bir milyon kişinin yaşadığı, belediyenin bulunmadığı, topçu ve hava saldırısı altındaki, hapishanelerle büyükelçiliklerin düşman ilan edilmiş kişilerle ağzına kadar dolu olduğu, şüphelilerin her yerde görüldüğü bir şehirde, ulaşım, tahliye, ikmal ve kamu düzeni Cunta'ya bağlıdır.

Kuşkusuz ki, devrimci örgütlenmeler halkı saflarına katmaktadırlar, ama bölünmüşlerdir, güvensizdirler, provokasyonlara açıktırlar. Oysa, önemli bir dram yaşanmamıştır (mahkûmların Modelo ve Paracuellos hapishanelerindeki katliamı "Cunta"dan öncedir).

Böylece, Madrid'in askeri "mucize"sinin üstüne bir de sivil, *politik* "mucize" eklenir. "Madrid halkı"nın, "5. Alay"ın, "Uluslararası Tugaylar"ın fotoğrafları o dönemde bütün dünyayı dolaştı. Şiirlerle, şarkılarla. Mitleştirme mi bu? Elbette. Ama, Paris Komünü için olduğu gibi, bu da tarihin bir parçasıdır. Komünist tarih yazımının bu miti kendi davasıyla gönüllü olarak özdeşleştirmiş olduğu doğrudur. Ama rakipleri, "Cunta"daki "komünist hegemonya"yı vurgulayarak bu özdeşleştirmeyi güçlendirmişlerdir.

Yakın dönemde yayımlanmış olan "Cunta" *Tutanaklar*'ı, gerçekten de, "mucize"nin asıl gerçekleştiği 7-20 Eylül döneminin *içgüdüsel eylem birliği* ânı olduğunu göstermektedir.

İşin tuhaf yanı, aynı dönemde, hükümetin, özellikle de Largo Caballero'nun yakın çevresinin Cunta'ya karşı güvensizlik besliyor olmasıdır. 17 Kasım'da, Cunta'nın bir üyesi Madrid direnişinin başarılarının Valencia'daki bazı kişiler tarafından kişisel başarısızlık olarak hissedildiğini söylemişti

(Caballero'nun anıları da bunu doğrulamaktadır). Asensio'nun savaş hipotezinin Madrid'in terk edilmesine dayandığına kuşku yoktur (Caballero başkentten söz ederken "bir mide" demişti).

"Cunta"nın "Komün" biçimi almasından, 1873 ya da 1808 geleneğinden mi çekiniliyordu? Madrid olayı daha da karmaşık olarak değerlendirilebilir: Devrimci örgütlenmeye, halkın katılımına, bir genelkurmayın (Rojo) askeri yeteneklerini ve uluslararası varlığı da (Sovyet danışmanlar, Tugaylar) eklemek gerekir. *Söz konusu olan, yerel bir olay değildir.*

Bununla birlikte, tehlike önemini yitirdiğinde Cunta içinde çatışmalar ortaya çıktığı görülür. Barselona'da olduğu gibi anarşistlerle komünistler arasındadır çatışma. Ama Madrid'de bu çatışmalar kitlesel olamazdı. Orada "Mayıs günleri" olmayacaktır. Nisan ayında yasal bir belediye yeniden kurulur. Diğer yandan, Caballero'nun Cunta'ya güvensizliğinin otoriter merkeziyetçiliğin bir tezahürü olduğu da düşünülebilir, çünkü Asturias, Santander ve Aragon "Konsey"lerini yasallaştırmıştı.

Dolayısıyla, Barselona'daki Mayıs olaylarından sonra, savaşın enerjik ve birleşik olarak sürdürülmesinden yana olanların, Madrid'i kurtaranlara karşı otoriter davranmış olan Caballero'ya karşı işbirliği içine gireceği düşünülebilir. (Bir savaş döneminde klasik görünümleriyle –görüş alışverişleri, düzenlemeleri, dışlamaları ve bileşimleriyle ortaya çıkması– şaşırtıcı olan bir bakanlar kurulu krizinin sonu, 17 Mayıs 1937'de hükümet başkanlığına Dr. Negrín'in atanmasına varır. Negrín, başkanlığı yirmi ayı aşkın süre, savaş sonuna dek elinde tutacaktır.

5. Mayıs 1937 – Mart 1939: Dr. Negrín, savaş hükümetleri. – Üniversite mezunu, ılımlı sosyalist, Largo Caballero'nun maliye bakanı Juan Negrín, Caballero'yu askeri konularda yetersiz ve toplumsal konularda da kararsız olmakla suçlayarak ona karşı çıktı. 17 Mayıs 1939'da bir *savaş hükümeti*'ne başkanlık etmeyi kabul etti. Savaş bakanlığına önce Sosyalist Parti'de Caballero'nun eski rakibi olan Prieto'yu uygun gördü. Ama, Mart 1938'de, Doğu bölgesinde Franco'cuların zaferi karşısında Prieto'nun gösterdiği karamsarlığı Negrín kaldıramadı. Prieto'yu görevden alarak, bakanlığı bizzat kendi üslendi. Kısacası sloganı şuydu: "*Ben savaşıyorum.*"

Savaş kaybedildiğinde, Negrín'in anısı da bundan nasibini aldı. Franco'cu tarih yazımı çok uzun sürmüş direnişinden dolayı onu affetmedi. Çatıştığı kişiler (Caballero, Prieto, Azaña) hınçlarını ondan çıkardılar. Yerleşmiş olduğu (Ekim 1937) Barselona'da, Katalan duyarlılıklarıyla çatıştı. Mayıs 1937 mağlupları ile devrimin ilk aylarını özleyenler, hayal kırıklıklarının ve maruz kaldıkları baskıların sorumlusu olarak onu gördüler. Komünistler bile onun son günlerdeki zaaflarına karşı sert davrandılar (Şubat-Mart 1939).

Bununla birlikte, ona yönelik en yaygın ve ortak eleştiri şudur: "Komünistlerin aleti oldu." Şu da söylenebilir: Alet olacak yalnızca komünistleri buldu. Anlamamız gereken ise şudur: Emin ve sürekli alet olarak yalnızca komünistleri buldu; tabii, komünistlerle birlikte hareket etmeyi sistematik olarak reddetmeyenleri de (ki sonuçta bunlar çok sayıdadır) eklemek şartıyla.

Gerçekten de, yönetimde kaldığı yirmi ay boyunca Negrín tabandan asla tepki görmedi. Kamuoyunun, desteklerin

ayrım çizgisi, komünist bir azınlık ile tüm diğer kesimler arasında değildir. Sıradan ama her savaşta mevcut bir ifadeyi kullanırsak, bu ayrım, daha ziyade, *bozguncular* ile *sonuna kadar mücadele* yanlıları arasındadır.

Bu bölünme, Sosyalist Parti'nin *bağrında* görülür; (iç direnişlere rağmen, Negrín'in ikinci kabinesine giren) CNT'nin *bağrında* görülür; ılımlıların, savaş öncesi dönemin "merkezcileri"nin de dahil olduğu "*Cortes*"ten geriye kalan kesimde görülür. Kabinenin onaylanmadığı vaki değildir. Tabanın mücadeleciliğinden kuşku duyulduğunda ise, Negrín, yöneticileri sürgüne yollayacak bir barış tahayyül etmenin daha kolay olduğu sonucunu çıkartır; halktan birinin yükümlülük altına girmesi ise, özgürlüğünü ve yaşamını tehlikeye atması anlamına gelecektir. Negrín, pazarlığa gözünü kapamaz, ama çıtayı yükseğe yerleştirir: onun "*on üç madde*"si (Nisan 1938) şu anki (monarşisiz) İspanyol anayasasına fazlasıyla benzemektedir. Keza, Azaña'nın formülünü de mahkûm etmez: Barış, Merhamet, Bağışlama. Hatta Zürih'te bir Biyologlar Kongresi'ne (Ağustos 1938) katılarak kamuoyunu bile şaşırtmıştır. Orada bir muhatap aramaktaydı ama beklediği kişi gelmemiştir.

Son nokta: savaşı uzatmak bir *uzgörüşlülük yokluğu* anlamına mı geliyordu? Kuşkusuz ki, son olay karamsarları haklı çıkarmaktadır. Ama 18 Temmuz'dan beri karamsar olan Azaña'nın kendisi de geçici zaferler karşısında kimi zaman cesaretlenmiştir. Üst düzey sorumluluklarından ancak İngiltere Franco'yu tanıdığında feragat etmiştir. Son bir soru olarak: Negrín'in bir dünya savaşının başlamasına "*oynadığı*" doğru mudur (sık sık bununla suçlanır)? Bu savaşı *öngörmek* saçma değildi, hele çok kısa bir sürede. Üstelik, (bir süre

sonra Polonyalıların, Fransız ve Rusların yapacağı gibi) yenilikçi taktiklerin cepheyi yarma yeteneğini de küçümseyemeyiz. Buna karşılık, öngörülebilecek olan şey, "müdahale etmemeyi" Münih'in ilan ettiği ve Hitler'in Prag'a girmek için Franco'nun kesin zaferini beklediğidir. Bolşevik olmaktan çok Jakoben olan, Leninist olmaktan çok Clémenceau'cu olan Negrín'in "sonuna kadar mücadele"ciliği *uluslararası* cephede mahkûm olmuştur.

II. – "Hareket" tarafı: Askeri diktatörlük mü "yeni devlet" mi? "Nasyonal-Katoliklik" mi faşizm esini mi? Franco'culuk

Askeri ayaklanma projesi *olumsuz* ve *muğlaktı.* "Kargaşa"ya, "devrim"e "*karşı*" ulusal parçalanma. (Başlangıçta) "cumhuriyetçi düzen" *adına,* ama (yine hemen başlangıçta) monarşist özlemlerle birlikte. Toplumsal olarak, *tutucu bir karşı-devrim* bekleniyordu; ama "Falanj"ın söz dağarı *antikapitalistti.* Kişilere gelince, General Sanjurjo'nun kazayla ölümü askerleri bekledikleri liderden yoksun bıraktı. Öne çıkmış başka hiçbir lider yoktu. "Hareket"in doğasının gerektirdiği *devlet otoritesi* nereden gelecekti?

Diplomatik ve idari bakımdan sorumlu bir organa kısa sürede sahip olmak gerekiyordu. Bu, (25 Temmuz 1936) "Savunma Cuntası" oldu. Başkanı da, Burgos'ta bulunan ve gerçek bir otoriteye sahip olmayan General Cabanellas'tı. Rejimin niteliğini oluşturan önlemler de "Cunta"ya tarihlenir: (29 Ağustos) cumhuriyetçi bayrağın yerine 1931 öncesi amblem

geçirilir; "18 Temmuz"u sıradan bir "*pronunciamiento*"dan ayırt etmek için "*kurtarıcı hareket*" adı verilir; partiler lağvedilir ("Halk Cephesi"ne dahil olanların mal varlıkları ellerinden alınırken, diğerleri askıda tutulur); diğer yandan, paramiliter oluşumların ortaya çıktığı görülür ve faşist tarzda gösteriler düzenlenir. Resmi ya da kendiliğinden bölüşümlerin ellerinden aldığı toprak ve hakları toprak sahiplerine iade eden "karşı-tarım reformu" kararnamelerini de unutmayalım (28 Ağustos ve 29 Eylül). Bununla birlikte, pek homojen olmayan topraklar üzerinde, hem de iki siyasal oluşum ("Falanj" ve "*requete*") askeri bakımdan önemli bir rol oynarken bir "devlet otoritesi"nden nasıl söz edilebilir?

"Ayaklanan" bölgede "savaş durumu"nun genelleştirilmesi (28 Temmuz) düzeni ve adaleti genel kural olarak ordunun eline teslim etmiş oluyordu. Ama bu durum, yetkililerin, bireylerin, paramiliter yapıların karşılıklı rolünün (örneğin baskı uygulamada) birbirinden düzgünce ayrıldığı anlamına gelmemektedir.

İyi seçilmiş bir anda (Alcazar'ın teslimi) General Franco'nun nasıl "baş general" seçildiğini (21 Eylül 1936), ardından da –daha az beklenen bir olay olarak– "*devletin yönetim başı*" seçildiğini (28 Eylül) söyledik. Ocak 1938'e dek çevresinde yalnızca bir "*Teknik Cunta*" bulunacaktır.

Çünkü, siyasal olarak, eski sağcı partiler –"Falanj" ve "gelenekselci Birlik"– arasındaki sorunları çözmesi gerekmekteydi. Falanjlar ona genelde kişisel bağlılık bildiriyorlardı.

"*Carlismo*'cu-gelenekselci"lerin kendi birlikleri vardı ("*requetes*"). Askeri okulları olsun istediklerinde Franco buna tepki gösterdi. Franco bütün milislere düzenli orduların disiplinini dayattı. Bunun üzerine gelenekselcilerin şefi Fal

Conde sürgüne gitmek zorunda kaldı (Aralık 1936). Avrupa faşizmlerine daha yakın olan "Falanj" ise (Alman büyükelçi Faupel, Falanj'ın kaderiyle ilgileniyordu), José Antonio Primo de Rivera tarafından kuruluşundan (Ekim 1933) bu yana karmaşık bir gelişme izlemişti.

Şubat 1936'da 6 binden fazla üyesi vardı ve seçimlerde tüm İspanya'da 40 bin oy elde etmişti. Bu sonuç, 1934 yılında Valladolid'in (Onésimo Redondo) "Nasyonal-Sendikalist Saldırı Cuntaları"yla birleşmesine rağmen elde edilmiştir. Geleceğin sembollerinin yaratıcısı bu "Cuntalar"dır: kızıl ve kara bayrak (sendikalist referans), Katolik Krallar'ın terazi kolu ve okları, "Arriba España!" haykırışı vb.

José Antonio'nun "27 madde"si daha belirgindi, ama aralarında oy çekişmesi olacak kadar Gil Robles'in programına yakındı: "ayrılıkçılıklar"a *karşı*, "bölücü" anayasaya *karşı*, sınıflar mücadelesine ve partilere *karşı*, büyük bir İspanya *için*, güçlü bir ordu, Katolik-emperyal geçmişin yüceltilmesi *için*, Kastilya Katolik sendikaları tarzı tarımın savunulması *için*... José Antonio'nun kişisel üslubu ("yazgı birliği", "hayat milistir"...) ve faşist söz dağarı (devlet: "totaliter aygıt", İspanya: "üreticiler sendikası") Şubat 1936'dan önce kamuoyunu etkilemişe benzememektedir. Buna karşılık, şubat ile temmuz arasında, seçimler karşısındaki hayal kırıklığı, sokak çatışmalarının cazibesi "Falanj"ın sayısını üç misli artırdı. Ama, akın eden *gençlerdi*, tarihsel liderler (Onésimo, José Antonio) hapiste olduklarında tepede kargaşa hâkimdi.

18 Temmuz'dan sonra bu durum yaygınlık gösterdi: Militarize Falanjistler Ekimde 35 bin kişidirler, yani silahlı milislerin % 54'ü, bütün silahlı kuvvetlerin % 19'u. Ama yöneticileri kimdir? Onésimo savaşta ölmüştür, José Antonio

Alicante'de hapishane hücresindedir. Avukat olan José kendini savunmak için başka türlü bir ulusal uzlaşma mı hayal etmektedir? Onu kurtarma projeleri (Almanların, İspanyolların) ciddi miydi? Valencia hükümeti onu infaz etmekte tereddüt etti mi? Tartışmalı konular. Gerçek şu ki, yasal mahkeme tamamlandıktan sonra infaz edildi (20 Kasım 1936). İki yıl boyunca "Falanj" bu infaza inanmamış gibi davranarak, NAMEVCUT adına konuşmaya devam etti. Franco açısından ise, *bir rakibi uysal bir mit halini alıyordu.* Nisan 1937'de, kamu yaşamı için yeni kurallar saptadı.

Salamanca genel kurmayındaki operasyon, kısmen, Madrid'den kaçıp henüz gelmiş olan, eski Gil Robles militanı, José Antonio'nun kişisel dostu ve Franco'nun kayınbiraderi (ona da "en yüce kayınbirader" denecektir) Ramón Serrano Suñer'in eseriydi. Bu şahıs, "hareket"in bileşenlerini, zaten karmaşık bir sıfat olan "Falanj"[1] adına "gelenekselci" adını dahil etmekle yetinen bir niteleme altında toplayabilecek konumdadır.

Program José Antonio'nun programının "yirmi altı madde"siyle özdeşti (böylece, ilk dönemlerin militanları olan "*camisas viejas*" memnun olabilirdi), ama "Falanj"ın özerk kalmasını hükme bağlayan yirmi yedinci madde kaldırılmıştı. Zirvede bir çatışma baş gösterdi: "Falanj" ulusal şefi Manuel Hedilla bu bağımsızlığı korumak istemişti. Samimi bir militan ama prestijsiz bir taşralı olan Hedilla az çok tehlikeli bir olaya neden oldu (17 Nisan 1937); Franco (20 Nisan) ona yönetimde bir mevki önerdiğinde reddetti. Bunun üzerine

1) Falange española tradicionalista y de la Juntas de Ofensiva nacional-sindicalista (FET y de las JONS).

isyancı olarak yargılanarak ölüme mahkûm edildi, ama yalnızca Kanarya Adaları'nda hapis tutuldu. Gelenekselci Fal Conde, o da içine doğduğundan, sürgünde kalmayı tercih etti. Tarihsel liderler artık bir kenara atılmıştı.

Militanlar kitlesi ve oportünist yöneticiler, savaşın haklı göstereceği bir birliği kabul ettiler. Böylece, dernekler, sendikalar, paralel polisler aracılığıyla toplum üzerinde kurulan ve görev yerlerini, devlet dairelerini, kredileri dağıtarak işleyen gerçek bir denetim *aslında tek partiye* verilmiş olur.

Ama bu aygıtta, Franco kendini şöyle tanımlıyordu:

"Ulusal şef, Hareket'in *caudillo*'su, değerlerinin ve şereflerinin tecessümü, İspanya'nın kendi Yazgı'sını gerçekleştireceği tarihsel çağın yaratıcısı, en mutlak otoriteyi bütünüyle üstlenmiş şef... Tanrı ve Tarih karşısındaki sorumlu."

Böylece, kırk yıl sürecek olan "Franco'culuk" dönemine girilir.

İki klasik (fazlasıyla mı klasik?) soru sorulabilir: "Franco'culuk" Franco'nun *kişiliğine* ne borçludur? Bu *rejimin doğası* nedir?

Fas'taki çok ani askeri yükselişini gören kimi insanlar (Gil Robles, José Antonio, Prieto) Franco için siyasal bir gelecek öngörmüşlerdi. Ama uzun süre kendini gizledi. Temmuz 1936'da bile örgütleyici o olmadı. Onun elindeki koz, sömürge birliklerine sahip olması, Hitler'le zamanında temasa geçmiş olması, 23 Temmuz'da kendini Rusya'ya karşı "savaşçı" olarak ilan etmiş olmasıydı. Böylelikle dünyadaki tüm tutucuların desteğine layık oldu. Sınıf içgüdüleri karşısındaki bu duyarlılığı, dehasının işareti olarak kaldı.

Tabii eğer dehadan söz edilebilirse. Karizması olduğundan bile kuşku duyulabilir. Ne fiziksel gösteriş, ne hitabet

yeteneği, ne özgün bir fikir, ne içinden gelen bir coşku: kelimenin tam anlamıyla asla "popüler" olmadı. Ama kendi imgesini yaratmayı bildi: gösteriler, çığlıklar ("Franco, Franco, Franco"), üniformalar, mitler – NAMEVCUT olan José Antonio ancak duvarlarda "MEVCUT" oldu. Suskunluklar ve yalanlar ise daha klasiktir (Guernica'nın bombalanması inkâr edildi). Monarşistlere restorasyon vaat edildi, ruhbana "haçlı seferi", "Falanj"a "korporatif devlet". İç muhaliflere yönelik ihtiyatlı baskılara gelince, bu baskılar, sadistçe bir acımasızlık sergilenmese de, cumhuriyetçilere yönelik her türlü sempati, pasif bile olsa, şaşırtıcı bir soğukkanlılıkla cezalandırıldı. Son olarak, rakiplerin tasfiyesi talihin cilvesine emanet edildiğinden, insan şöyle diyebilir, hatta buna inanabilir: "*caudillo de España por la gracia de Dios*".* Paralardan birinin üzerinde bu yazı yer alacaktır.

Peki, "*Franco'culuk*" "*caudillo'culuk*" mudur? Bu İspanyol referans gerekli olsa da yetersizdir. Tüm sivil toplum kuşatılmış olduğuna göre, bu, aynı zamanda "askeri diktatörlük"tür.

Peki "faşizm" midir? Köken itibarıyla faşizmden esinlendiğine kuşku yoktur, ama açık referansa ancak dönem dönem rastlanır. Elbette ki 1940-1943 arasında bu referans net bir şekilde görülür. Sonra, "Nasyonal-Katoliklik"ten, "organik demokrasi"den vs. söz edildi. (Burada incelenen tek dönem olan) savaş zamanı için, Madrid ve Guadalajara'daki askeri hayal kırıklıklarından sonra, muhtemel kuşkuları dönüştürüp, tek kumandanı içgüdüsel olarak arzulatma mahareti özellikle görüldü. Ekonomik ve toplumsal alanda da faşizm kendini gösteriyordu.

* Tanrı'nın inayetiyle İspanya'nın "caudillo"su. (ç.n.)

V. Bölüm

İKİ KAMP:
EKONOMİ, TOPLUM, İDEOLOJİLER VE KÜLTÜR

Her iki kampta da paradokslara ve çelişkilere damgasını vuran iç savaş oldu. "*Pronunciamiento*" ruhu toplumsal olarak tutucu, ideolojik olarak ise ("XIX. yüzyıl" anlamında) anti-liberaldi. Cumhuriyetçi kamptaki bazı kesimler için "Ordu"yu yenmek bir *devrime* yol açacaktı. Ama 30'lu yıllar ortamında, "isyancı" otoritelerin halkı ikna etmek ve dünyayı şoke etmemek için "faşizm" kelimesini anmadan kendilerinden "toplumcu" diye söz etmeleri uygundu. Cumhuriyetçi yetkililerin ise "Bolşevizm" kuşkusundan kurtulmaları için toplumsal çalkantıları sınırlandırmaları gerekliydi. Aslında bunlar boş önlemler: Dünya kamuoyu, az sayıda istisna hariç, İspanyol cumhuriyetini "*faşizme*" karşı "*özgürlüğün*" mücadelesi olarak görenler ile –derhal Franco'da cisimleşmiş olan– eski değerlerin (*din, aile, vatan*) "Moskova"nın tehditleriyle karşı karşıya olduğunu görenler arasında bölünmüştü. Büyükelçilerin de bu şematizmi paylaşmadığı söylenemez.

Bugün, araya mesafe koyarak, topluma ve kurumlara dair yeni modellerin savaş dönemi İspanya'sında vücut bulup bulamadığını kendimize sorabiliriz. Bu soruya kolay kolay cevap veremeyiz, çünkü her iki kampın da birçok özelliği basitçe bir *savaş* durumuna denk düşmektedir. Cumhuriyetçi kampta, parlamenter politik biçimlere gösterilen saygının devrimci toplumsal deneyimlerle birlikte görüldüğü doğrudur. Bu deneyimler *yerel* ve *geçici* nitelikte olup *tarihsel* değerlerinden çok *sosyolojik olarak* ilginçtirler. Franco'cu kampta ise, tersine, her şey eski toplumsal yapıları kendi temelleri üzerinde güvence altına almaya yöneliktir. Ama bütün bunlar, *yaklaşık kırk yıl varlığını sürdürecek* (askeri, dinsel, siyasal, sendikal) kurumsal bir aygıt sayesinde olacaktır. 1936-1939 arasında sistem kabaca belli olmuştur. Sistemin nasıl şekillendiği sorusu ise gereksiz değildir.

I. – "Movimiento" bölgesinde ekonomi ve toplum

1) Ekonomi alanında, isyancı generallerin, başlangıçta, ne uluslararası meşruiyetleri vardır, ne de sınai kaynakları. Madenler (Fas, Rio Tinto) ve tahıl üretimi yapılan Kastilya onların elindedir. Bir buçuk yıl içerisinde, kararname üzerine kararname çıkararak, savaş ekonomilerini kapitalizm koşullarına uyarlarlar.

1) *Kendilerini meşrulaştırmak için*: hükümetin altın ihracatını suç ilan ederler (14 Ağustos 1936); kendi "Banco de España" Konseylerini oluşturarak (14 Eylül) para basımına başlarlar; *12 Şubat 1936 öncesindeki her türlü tarımsal ve ücretle ilgili düzenlemeleri iptal ederler* (25 Eylül 1936); ardın-

dan da (29 Aralık 1937), *18 Temmuz'dan sonra* cumhuriyetçi bölgede yapılan *her türlü mali işlemi geçersiz ilan ederler*. Bunlar elbette ki ancak bu kararnameleri kabul edenler için geçerlidir (Kasım 1936, Almanya ve İtalya). Ama özel firmalar "düzen" tarafını tercih ettiklerini derhal belirtmişlerdir.

2) "Cuntalar"ın (Burgos, Salamanca) ve Franco'nun resmi hükümetinin (31 Ocak 1938) uyguladığı *savaş ekonomisi*. Bu ekonomi, *müsadereleri* (maden ürünleri, petrol ürünleri) ve *denetimleri* kapsar: fiyat ve altın denetimi, 13 ve 17 Ağustos 1936; para ve banknot, 14 Mart 1937; dış ticaret 22 Aralık 1936 ve 22 Ocak 1937. Buğday pazarı üzerindeki denetimin tarihi 28 Temmuz 1936'dır. Sorun, bu önlemler arasında hangilerinin uzun bir gelecek vaat ettiğidir.

3) *Savaş finansmanının* Franco'cu tarafta nasıl sağlandığı yeterince bilinmektedir: Bir bölümü iç enflasyondan kaynaklanır (10,1 milyar peseta). Bağış ve katkıları da unutmamak gerekir. Ama silah alımı, borçlanma ve takası gerektirmektedir: Almanya'yla birlikte, baş rolü HISMA (Hispanomarroquí de Transporte) oynamıştır. Firmanın sahibi olan Tetuán Nazisi J. Bernhardt Hitler'le ilk teması sağlamış ve Berlin'de bulunan ROWAK'la (Rohstoffe und Wareneinkaufgesellschaft) birleşmişti. Bilbao ve Asturias'ın işgalinden sonra Almanlar, maden işletmelerinin sermayesinde daha büyük bir pay talep etiler. Bu pay istemeye istemeye onlara verildi. Ama, İngiliz çıkarlarının varlığına rağmen Almanlar Münih Anlaşması'ndan sonra, "Montaña"daki beş maden işletmesinin üçünde paylarını % 75'e dek çıkardılar ve "Mauretania Mining Cy"nin denetimini ele geçirdiler.

Geriye, borç sorunu kalmaktadır. Almanya borçların tahsis edilmesinin sıkı takipçisi olacaktır. Mussolini ise daha

cömertti. Mihver Devletleri'nin borç verdiği değerlerin üçte ikisini ödünç olarak vermişti (700 bin USD). Ama Franco başka yardımlar da bulmuştu. Texas Oil, krediyle, 1,886,000 ton yakıt sağlamıştı; İngiliz maden sahipleri, Alman tehdidine rağmen, her zaman "ulusal" tarafı tercih etmişlerdi; Franco'nun ilk maliyecisi March faaliyetlerini Londra'dan yürütmekteydi (Kleinwort and Sons). Ülke içinde, özel bankaya imtiyaz tanınmıştı (17 Şubat 1937). Böylece uluslararası planda Franco'nun pesatası hükümetin pesetasına her zaman tercih edilir olmuştu ve Düzen tarafında yer alan işletmelerin tahvilleri hızla yükseldi.

4) *Konjonktür ve fiyat.* – Uluslararası konjonktüre ve 1937 yılındaki istisnai rekolteye rağmen yiyecek fiyatları savaş sırasında % 117 arttı. Aynı dönemde ücretler yalnızca % 20 artmış olduğundan, gayet belirgin bir hal alan sefalete karşı, geçici yardımlardan, hayır kurumlarından ve umut vaat eden projelerden oluşan bir yapı kurmak gerekmişti.

2. Toplumsal alanda, yakın geleceği en fazla belirleyecek metin "*Ulusal Buğday Bürosu*"nun kuruluş metnidir (23 Ağustos 1937). Büro, tüm rekolteyi satın almakta, primleri duruma uyarlamakta ve satıştan elde edilen geliri bankaya yatırmayı zorunlu kılmaktaydı. *Güdümlü ekonomi* ve *mecburi tasarruf* büyük ve orta üreticileri teşvik eder, onları bankalara bağlar ve (Kastilya Katolik sendikalizmi çizgisine uygun olarak, ama –CNCA'nın değil– yeni tek partinin (Falanj) sorumluluğunda) "çok yoksul mülk sahipleri" de bu ilişkilere dahil edilir.

Daha geniş hedefleri olan ama uygulamada daha dolaylı bir diğer toplumsal metin ise "*Fuero del Trabajo*"ydu (6 Mart

1938). Metin, Falanj'ın "yirmi altı madde"sinden ve İtalyanların "Carta di Lavoro"sundan esinlenmişti. O tarihte bu bir "Haklar Bildirgesi"ydi. Şu noktalar saptanabilir: 1) insanı güldürebilecek kadar muğlak ifadeler vardır, örneğin "*emek, maddi bir meta kavramına indirgenemez*", "*devlet emeğe değer verir ve yüceltir*" ve emeğe "*en yüksek saygınlığı sağlar*"; 2) "*savunmacı ve insancıl*" önlemler alındığı belirtilir, ama aslında bunlar uzun süredir mevcut önlemlerdir (kadınların ve çocukların gece çalışmasının yasaklanması, "*pazar*" dinlencesi, dinsel ve geleneksel bayramlara saygı, İşçi Bayramı da bunlar arasındadır ama tarihi 18 Temmuz'a aktarılmıştır); 3) *bir emek yasası duyurulmuştur*: iş gününün "*akla uygun*" sınırlandırılması, "*yeterli*" asgari ücret, aile tazminatları ve ücretli tatil vaat edilmiş ama somut bir şey belirtilmemiştir. Bununla birlikte, "*çalışma hakkı*"nın ilanı, sanayi açısından, işten çıkarma özgürlüğüne bir sınırlama getiriyor gözükmektedir, ama durum tarım için bu kadar net değildir, çünkü mevsimlik zorunluluklar belirtilmiştir ve ücretlerin düzeyi tarımsal fiyatların muhtemel yeniden değerlendirilmesine bağlanır. Çiftlik kiralarının sabitlenmesi ile emekçilerin toprak sahibi kılınmasının *devletin özlemi* olarak kaldığını da eklemek doğru olur.

Bu arada, silah altına alınmış emekçinin eline günde bir pesetadan az geçmektedir, ailesi de aynı düzeyde bir yardım almaktadır. 1938 yazında "*aile yardımı*" ortaya çıktı: iki çocuk için *ayda 15 peseta* (tek çocuk için hiç yok, beş çocuk için 40 peseta). Propaganda malzemesi olarak ekmeğin beyazlığı ve patatesin bolluğu öne çıkartılır. Ama dönemin sefaletleri –özellikle baskıdan kaynaklananlar– bazı lüks tavırlarla öylesine çatışıyordu ki (şölen takıntısını frenlemek gerekmişti), resmi söylem *sadeliği* ve *hayırseverliği* vaaz etmek

zorunda kaldı. Ayda iki kez "*tek kap yemek*" dayatılmış ve bunun Almanya'yı taklit etmek değil, bir İspanyol geleneği olduğu belirtilmişti. Özellikle, Valladolid'de Onésimo Redondo'un dul eşinin hayal ettiği "*Auxilio de invierno*", "*Auxilio social*" olarak genelleştirildi ve siyasal olarak Falanj'a katılmış kadınların ve sosyetenin hayırseverliği seferber edildi.

Gelenek ile *yenilik* birleşecek mi, yoksa çatışacak mı?

3. **İdeolojik alan** ve *zihniyetlerde* çok sayıda bileşim görülür. Örneğin Sevilla'da, Queipo de Llano, son derece baskıcı olmasına rağmen, konuşmalarında ve toplumsal tavırlarında popülist, hatta "haksever" geçinerek Amerikan tarzı kusursuz "caudillo" rolünü oynar (konut dağıtımı, tanınmış kişilerin ihbar edilmesi). Dili aşırı kullanımıyla dinleyici kitlesini görülmedik ölçüde yaygınlaştırarak radyo kullanımında yenilik yapar. Ama yirmi ay sonra, bu yakınlığı rahatsız edici bulan Franco Queipo'nun "gagasını kapar". Ve bir başka general, Yagüe, 19 Nisan 1938'de, yolunu şaşırmış "kızıllar"ın, belki "müstakbel yoldaşlar"ın, aynı zamanda "eski yoldaşlar"ın (yani, Hedilla'nın hapse atılmış Falanjistlerinin) bağışlanmasını savunmaya cüret edince, komutanlığı elinden alındı. Franco tam bir otoriter değil miydi?

Franco'nun, iyi bir "*pronunciamiento*" subayı olarak, kendi kişisel iktidarının zaferini, belli bir İspanya fikriyle kendiliğinden özdeşleştirdiği açıktır. Bu İspanya, entelektüel olarak muğlak ama duygusal bakımdan canlı bir İspanya'dır. "Güneşin batmadığı imparatorluk" imgesi ile XVIII. yüzyılın kuşkulu "Aydınlanmacılar"ına ve XIX. yüzyılın kaygı verici devrimlerine direniş imgesinin; def edilmesi gereken "Felaketler"in (Küba 1898 ve Fas 1921) hortlağının ve son olarak da

Bask ve Katalan ayrılıkçılıklarının takıntısının iç içe geçtiği bir İspanya'dır. Bu kompleks, 1931 siyasal-tinsel devrimi karşısında, 1934 ve 1936 toplumsal tehditleri karşısında şaşkına dönmüş –aristokratik, burjuva, küçük burjuva, ruhban ve bazı bölgelerde de köylü– İspanyol tutuculuklarının toplamından ibarettir.

İşlerin yolunda gözüktüğü bir Almanya ve İtalya'da Bolşevizm ile demokrasi ortaklığının geçersiz kılınması zafer kazanmışken, İspanya'yı çok uzun süredir kıskandıkları için küçümseyen bir İngiltere ve Fransa'nın yüzyıllardan beri İspanya'ya dünyada uygun gördükleri sınırlı yerden daha geniş bir alanı, bu Almanya ve İtalya İspanya'ya (eğer İspanya onların modelini benimserse) niçin vermesinler?

Franco, bu tür alanlarda fazlasıyla bir gelecek umacak kadar gerçekçidir. Ama şan şeref ile korku temalarının art arda gelmesinin sıradan insanlar üzerindeki etkisini de bilmektedir. Ancak, geçmişe bağlı tutuculuk ile nasyonal-sosyalist modernite arasındaki çelişkileri dert edecek ve demokrasilerin zirvesindeki sınıfsal körlükler ile olası tehlikelerin bilinci arasında ayrım yapacak kadar entelektüel yeterlilikte değildir (Avrupa'da bu durumdaki tek kişi de Franco değildir). Sonuçta, bu kafa karışıklığı ona yarar: faşizmin işaretlerinin çevresinde var olmasını benimseyecektir: tavırlar (uzatılan kol), çığlıklar (Arriba España), sözcükler (nasyonal-sendikalizm). Ama İngiltere'de, tutucu bir İspanyol monarşisinin yeniden yerleşmesini hayal eden seçkin kişi ve çevrelerin prestijini kullanmayı ihmal etmeyecektir. Ona göre her ideoloji, askeri bölgenin ardını moral olarak saflara kazanmayı sağladığı ölçüde iyidir. Tabii bu arada müstakbel devletin ideolojisi beklenmektedir.

Hem ideolojik olarak hem de zihniyet bakımından saflarına ilk kazandığı kesim kilisedir. Katolik hiyerarşinin, papazlara uygulanan zulüm ve cumhuriyetçi bölgede ibadet yasağı karşısında "*haçlı seferi*" vaaz etmesinde şaşırtıcı bir yan yoktur. Ama bu vesileyle sık sık anılan belge –İspanyol piskoposluğunun "ortak mektubu" (1 Temmuz 1937)– bana anlamlı gelmemektedir. İspanyol kilisesini "*zenginlerden yana taraf olmakla*" suçlayan ülke dışında (dar) çevrelere yönelik *gecikmiş* bir savunmadır bu. Kilise "taraf olmak" zorunda değildi. İspanya'da ise kilise daima güçlülerle *yekvücut olmuştu*. Maddi olarak isyandan yana taraf olmasa da, isyanın lojistiğini her zaman sağlamıştı. Ve "hareket"in baskın çıktığı dönemde, "engizisyon ülkesi" İspanya imgesi yeniden maddiyat buldu.

Törenlerde, orduda, hapishanelerde, infaz alanlarında ruhbanın varlığı, siyaset ile dinin, devlet ile kilisenin birliğinin en sert yanlarını simgeledi. İspanyolların kişisel yaşamı (vaftiz, evlilik, davranış kuralları...) yeniden dinsel aygıta bağlandı (kısa süre önceki birlikler parçalandı). Köy papazı ya da katedrallerin piskoposluk kurulu üyeleri yalnızca ayine ve dinsel törenlere katılımı denetlemekle kalmadı, kilise mensuplarının ve turistlerin çoraplarının nereye kadar çıktığını da denetledi. Bu durum böyle sürecektir. Bütün İspanyol rahipler bu rolden hoşlanmaz; kimileri bu durumdan duydukları utancı bana daha sonra ifade ettiler. Ama çok hoşlananlar da oldu. Başka türlü nasıl olabilirdi ki? Franco –geçmişinde böyle bir şey olmasa da– sofu bir dindar görünümü çiziyor, etrafına kutsal emanetler diziyor, Genel Komutan üniformasını Pilar Bakiresi'ne veriyor ve önemli kararlar almadan önce yüksek rütbeli papazların huzurunda dualara dalmıyor muydu (onlara danışma tarzı buydu)?

Şok birlikleri "Mağripliler"den oluşuyordu ama "hareket"e "haçlı seferi" teriminin uygun görülmesi temelsiz değildi. "Vatan"ın yanında "Tanrı"nın adı da daima anılmıştı. "Nasyonal-Katoliklik" terimi sonradan ve dışardan uydurulmuştu, ama varlık koşulları da vardı. "*Nasyonal-sendikalizm*" ise erken bir dönemde ve resmen dile getirilmişti. Bu ifade, 1936'da kiliseden başka her şeye yönelik bir imaydı. "*Faşizm*" miydi peki bu? Bu etiket karşısında sonradan mesafeli olunmasına rağmen, bundan kuşku duymak mümkün mü? "Kapitalizm" ile "Marksizm"e, ikisini de sırt sırta yerleştirerek gönderme yapmak ama kapitalizmi inkâr etmemek, DEVLET'in (tek) parti ve (militarize) gençlik yoluyla saflara katarak üstlendiği en yüce değer olan ULUS.

Bazı referanslar daha fazla İspanyol'dur: Ortega y Gasset, "demir cerrah" Costa, "1927 kuşağı" öğrencisi José Antonio'nun "şiirsel buyruğu". Ama ilk önce bu vicdan yöneticileri yok oldu ve "Falanj"a akın eden kitle, bir "ideoloji"den çok, bir *zihniyeti* özümsedi: üniforma sevgisi, komuta ve itaat, küçük grupların diktatörleri.

İtalya'yı en iyi tanıyan tek kişi olan Giménez Caballero (1931 yılında "La Conquista del Estado"nun kurucusu), sınıf mücadelesinin dış fetihlerle çözümlenebileceğini laf arasında söylemeye cesaret edebilmiştir. Tersine, mütevazı koşullarda yaşayan tek lider olan Hedilla'nın popüler bir "Falanj"a inanmış olması muhtemeldir. Ama tutucular bu "*fai*-lanjizm"i* hızla teşhir ettiler (ve yok ettiler). "Nasyonal-sendikalizm" nedir peki? "Fuero del Trabajo"nun 13. Bölümünü okuyalım:

* FAI: Federación Anarquista Ibérica'nın kısaltması (İber Anarşist Federasyonu). (ç.n.)

§ 2. Ekonominin tüm unsurları üretim ve hizmet dallarına göre "dikey sendikalar"da toparlanacaktır. § 5. Dikey sendikalar devletin hizmetindeki bir araçtır... § 4. Sendika hiyerarşilerinde "FET y de las JONS"* militanlarının görev alması zorunludur...

Toplumsal saflaşma tamdır. Salazar'ın "korporatizmi" akla gelmektedir. Sistem bir asker ve polis ağı içinde hapsedilmişse "faşizm"den farkı nedir?

Ya *entelektüel formasyon*? Öğrenci çevreleri (SEU –İspanyol Üniversite Sendikası– aracılığıyla) denetim altına alındı. Eğitmen kadrosu (10 Aralık 1936) ve kütüphaneler (16 Eylül 1937) temizlendi. Bir orta öğrenim planında (23 Eylül 1938) dine ve "İspanyolluk" ideolojisine öncelik tanındı. "Asla uygun koşullara sahip olmayan" ama *kötülük kadar kalıcı ve uyanık* bir düşmana karşı gençlerde "*siper ruhu*"nu sürdürmeye yönelik bir "İspanya Kitabı" yarışması açıldı (29 Eylül 1937).

Peki ya "hareket"in bölgesinde kalmış olan cumhuriyetin gururu olan 1898, 1912, 1927 kuşağından entelektüellere ne oldu? Başlangıçtaki iki dram bilinmektedir: Granada'da en yetkin genç şair Federico García Lorca'nın rastgele bir saldırı sırasında ölümü (Franco'culuk bunu açıklamakta zorlanacaktır). Ve, "1898'liler"den hayatta kalmış olanların en büyüğü, "hareket"i onaylamış ve "Falanj"ı yetiştirmiş olan Unamuno, Ekim ayında, Salamanca'daki üniversitesinden dönerken aniden patladı: General Millán Astray'ı ("Yaşasın Ölüm!" ve "Kahrolsun Zekâ!" adamını), sakatlığını acımasız

* "Gelenekselci İspanyol Falanjı ve Nasyonal-Sendikalist Saldırı Cuntaları". (ç.n.)

davranarak ödünlemek istemekle suçladı; Katalan ve Bask vatanlarını savundu; ve sözlerini şöyle bitirdi: "Galip geleceksiniz ama asla ikna edemeyeceksiniz." Ev hapsine kapatılan Unamuno birkaç hafta sonra evinde öldü.

Önemli kültürel kurumlar Madrid'de bulunduğundan, Franco, kendi bölgesindeki akademisyenler için bir "İspanya Enstitüsü" kurdu. Akademisyenlerden de şu talep edildi:

"İspanya'ya, onun yaşayan geleneğine, Roma'daki papalığın temsil ettiği Katolikliğine ve günümüzde, halkımızın kurtarıcısı Caudillo'nun temsil ettiği sürekliliğine daima ve sadakatle hizmet edeceğinize, Tanrı ve koruyucu melekleri adına yemin eder misiniz?"

Hasta olan Manuel de Falla özür diledi. Pío Baroja kaçamak bir ifadeyle işin içinden sıyrıldı. Geçmişin "büyükleri" arasından yalnızca Eugenio d'Ors uyum sağladı. "Haçlı şairi" J. M. Peman'ı bu "büyükler" arasında sayamayız. Gençler (Ridruejo, Laín Entralgo, Santamarina) daha samimiydi. Ve, Menéndez Pelayo'nun soyundan gelen bir âlim olan, Franco'nun ilk "eğitim bakanı" Pedro Saínz Rodríguez'in, söz enflasyonunun yalnızca bir savaş gerekliliği olduğuna inandığına ise kuşku yoktu, çünkü savaş bittiğinde Juan de Borbón'un yanına, Portekiz'e sığındı. Kültürel yaratıcılık zayıflığı "Franco'culuğun" özelliği olarak kalacaktı.

II. – Cumhuriyetçi bölgede ekonomi ve toplum

1) Ekonomik olarak, cumhuriyetçi taraf başlangıçta üstün gözüküyordu. Asturias'ın madenlerine, Katalan ve Bask

sanayilerine, tarım ihracatçısı Doğu bölgelerine sahipti. "Kuzey" ise cumhuriyetçilerin elinden hep kaçmış bir bölgeydi. Hatta askeri olarak kaybedilmeden önce bile kaçmıştı. Göçler sonucu iyice kalabalıklaşmış Madrid'i, Barselona'yı, Valencia'yı tahıl bölgeleri olmadan beslemek mümkün müydü? Sanayilere hammadde ve enerjiyi kim sağlayacaktı?

(1914 savaşı sayesinde Batılı devletler arasında dördüncü olan) "Banco de España"nın, 630 ton saf altına eşdeğer olan maden rezervi sayesinde en kolay iş dış alım (silah) finansmanı oldu. Bu hazinenin % 27,4'ü (174 ton saf altın, 195 bin USD) Fransa'da kırdırıldı ve kullanıldı; gerisi öncelikle Kartaca'da korumaya alındı (Eylül 1936), sonra da Moskova'ya gönderildi (Kasım 1936-Mart 1937): 460 ton saf altın, 518 bin USD. Franco'culuğun kırk yılı için iyi bir propaganda malzemesi! Bu hazinenin, Paris ve Londra'daki Sovyet bankaları aracılığıyla Batı pazarları da dahil olmak üzere savaş ihtiyaçları için nasıl harcandığını bugün biliyoruz. Hükümet özel maden rezervlerini de seferber etmişti. Bankaları ulusallaştırmamış ya da yabancı mülklere dokunmamış olmakla birlikte bankaların para geri çekmesine kısıtlama koymuştu. İç harcamaları ve yatırımları sağlayan enflasyondu. Resmi para olan peseta ise çökecekti.

Bölgesel farklılıklar nedeniyle cumhuriyetçi taraftaki global ekonomik göstergeleri hesaplamak güçtür. Özerk bürolar işlediği sürece Katalonya'nın rakamları saptanabilmiştir. Ocak 1936 = 100 olduğunda, sanayi üretimi 1936'nın son üç ayında 65 göstergesine düşer; 1937'nin ik dokuz ayında da bu rakam civarında salınırken, 1938 ilkbaharında 50'nin altına, sonbaharda ise 30'un altına düşer. Savaş ihtiyaçları demir-çelik sanayinin gelişmesine yol açarken, tekstil

ve inşaat sektörleri müşteri bulamadıklarından çökmüştür. Özellikle 1938 yılında Pireneler'deki hidroelektrik santraller Franco'cuların eline geçince Barselona'nın enerji ihtiyacı karşılanamaz. Seferberliğe rağmen, her endüstri dalında kısmen de olsa işsiz vardı.

Yine gayet iyi bilinen Katalan tarım üretiminde, tahıl ve şarapta şiddetli düşüşler kaydedilirken, patates, zeytin yağı ve sebzelerde en iyi rakamlar görülür. Bu durum, şehir ağırlıklı bir nüfus için yeterli değildir. 1937 ilkbaharından beri beslenme açısından zaten güç koşullarda olan Barselona'daki besin kıtlığı savaş sonunda trajik bir durum almıştır. Madrid'de durum daha kötüdür. 1937 yılı için tatminkâr bir buğday rekoltesine rağmen (1936'daki değerden % 9 daha fazla – ama Franco'cu bölgede % 17 daha fazladır) cumhuriyetçi bölgenin hiçbir noktasında durum iyi değildir. Yalnızca doğu bölgesi turunçgil ve turfanda meyve sebze ihracından bir miktar döviz kazanmayı başarır.

Kabaca bu sonuçlar tahmin edilirken, hükümet tarafında, kelimenin tam anlamıyla bir "ekonomik politika"dan söz edebilir miyiz? Asturias'ın ve Bask Ülkesi'nin hükümet tarafı dışında kaldığını ve Katalonya'nın da 1938 yazına dek fazlasıyla özerk kaldığını unutmayalım. "Conseller" Josep Tarradellas'ın teşviğiyle, Katalonya bölgesel sınai altyapısı sayesinde bir *savaş üretimi* kurmaya çabalar. Yirmi kadar işletme (yaklaşık 50 bin işçi) bu amaç için kurulmuş ya da dönüştürülmüştür. Bu sanayi Ağustos 1938'de (İspanya düzeyinde), beslenmesi için gereken temel araçlar da yok olurken *ulusallaştırıldı.*

Kredi ve *paraya* gelince, politika her düzeyde enflasyonistti. Bozuk para kıtlığı, yerel kupür ve bonoların kimi zaman ilginç bir şekilde çoğalmasına yol açtı.

Fiyat artışları, hesaplanabildiği Katalonya'da, Temmuz 1936 ilâ Mart 1938 arasında *aylık* % 5-6 arasındaydı. Besin maddelerinin perakende satış fiyatı başı çekiyordu. Ücretler ise böyle bir artış izlemiyordu. Yoksulluk karşısındaki yatıştırıcı rol, Franco'cu cephede hayır işleriyle karşılanırken, cumhuriyetçi bölgede daha ziyade taban dayanışmalarıyla sağlanır: iş yeri kantinleri, yerel kooperatifler, aile ücretleri. Tüm bunlar, bir *savaş ekonomisi*'nde pek de özgün şeyler değildir. Ama bu değerlendirmeyi, *devrim durumundaki toplumsal bir yapı* içinde yapmak gerekir.

2. Toplumsal bir devrim

A) *Sanayinin kolektifleştirilmesi.* – "19 Temmuz'daki canice askeri isyan, ülke ekonomisinde olağanüstü bir altüst oluşa yol açtı. *Generalitat* Konseyi, ülkemize bir rejimi zorla dayatmaya teşebbüs etmiş olanların ihanetinin Katalan sanayi ve ticaretinde yol açtığı zararları telafi etmeye özen gösterecektir. Bu isyanın yol açtığı halk tepkisi öylesine yoğundur ki, sonuçta derin bir ekonomik ve toplumsal dönüşüme yol açmıştır ve bu dönüşümün Katalonya'daki temelleri yerli yerine oturmaktadır. Sayıları giderek azalan bir grup kişinin elinde servet birikimi, yoksulluğun emekçi sınıf içerisinde birikiminin belirleyici nedeniydi ve bu grup, kendi ayrıcalıklarını kurtarmak amacıyla kanlı bir savaş başlatmakta tereddüt etmediğinden, halkın zaferi kapitalizmin ölümü anlamına gelecektir."

Katalonya *Generalitat*'ının çıkardığı "Kolektifleştirme Kararnamesi"nin (24 Ekim 1936) bu giriş bölümü, İspanya'nın en sanayileşmiş bölgesinde 19 Temmuz'dan sonra egemen olan bakış açısını ifade etmektedir. 13 Ağustos'ta gerçek yet-

kiye sahip olmayan bir "ekonomi konseyi" kurulmuştu. Bu konseye, POUM ve FAI'den Katalan cumhuriyetçi partilerine (Ezquerra republicana), hatta ılımlılara dek (Acció catalana) tüm siyasal ve sendikal güçlerin temsilcileri çağrılmıştı. "Komiteler"in serpilip gelişmesi siyasal bir otoritenin denetimi altına alındığında, "*Consell*", toplumun ve ekonominin maruz kaldığı kendiliğinden dönüşümlere hukuksal bir dayanak getirebileceğini sandı. Alıntı yaptığımız giriş bölümü, temsil edilen toplumsal güçlerin bir tür konsensüsünün ifadesidir: Devrimci öğeler, tabanda hâlâ çokbiçimli olan ama herkesin kendi modeline göre genelleştirmeyi umduğu bir devrimi resmen onaylamayı görünüşte ummaktadırlar. Ve sosyalist olmayan cumhuriyetçi unsurlar, "kapitalizmin ölümü"nü yasallaştırmaya rıza gösterirlerken küçük işletmeye ve (savaş durumunun dayattığı ve zaten o dönem Avrupa'sında çok moda olan) basit "güdümlü ekonomi"ye herhangi bir yer ayırabilmeyi ümit etmektedirler. Elbette ki herkes diğerinin niyetini bilmekte ve bundan sakınmaktadır. Bununla birlikte, dönemin olayları içerisinde yer almış kimi şahısların tanıklığına göre, öncelikle karşılıklı saygı söz konusuydu. Ama "Mayıs Olayları"nda (1937) ve Katalan kurumlarına merkezi iktidarın giderek artan müdahalesinde bu saygının artık kalmadığı görülecektir. Doğrusu, Ekim 1936'da, devrimci olmayanlar için bile bir devrim hipotezini kabul etmeyi kolaylaştıran şey, bu devrimin *daha önceden*, kendiliğinden *olmuş olmasıdır*.

Askeri hareket *genel grev* karşısında yenilmişti. Savaşta militan işçiler silah altına alınıyordu. Peki üretimi kim sağlayacaktı? Bir monografiden öğrendiğimize göre, 21 Temmuz'da iş yerlerini utangaçça ziyaret eden işçiler, 25'inde

daha kalabalıklaşmış, 5 Ağustos'ta ise iş başı yapmışlardı. İktidarların göz alıcı önlemler ilan ettikleri doğrudur; Madrid'de, Malraux bize döşeklerini rehin sandığına bırakan yoksulları anlatmıştır: zaten düşük olan kiralar yarı yarıya düşmüştür. Barselona'da "*Consell*" tüm ücretlerin % 15 artışını karara bağladı (21 Temmuz). Ardından 40 saatlik iş haftasını (27 Temmuz), grev günlerinin ücretten sayılmasını hükme bağladı. Önemli bir sendikacı olan Peiró (Kasım ayında sanayi bakanı olacaktır) 6 Ağustos'ta bu önlemleri "demagojik" bularak ihtiyatsızlık olarak niteledi. Ama seferberliğe hizmet eden sembollerden vazgeçilebilir miydi, Fransız işçilerinin önceki ay elde etmiş olduğundan daha azı vaat edilebilir miydi?

Çoğu önemli durumda *patronların ortada olmadığı* dikkate alınırsa, üretimin ve hizmetlerin aniden yeniden başlaması her koşulda şaşırtıcıdır. Bu deneyimin önemi, *iş yeri düzeyinde kendiliğinden özyönetim* olmasından kaynaklıdır. Kadroların –kimi yerde ihtiyat gösterip, kimi yerde sorumluluk gereği– iş yerlerinde hazır bulundukları doğrudur. Bazı ustabaşılar hariç... Onlar kendilerinden özellikle hoşlanılmadığını biliyorlardı... Teknisyenler, gerekli "bilgi"ye sahip olduklarından dolayı saygı gördüler. İdari kadroların durumu ise daha tartışmalıydı. Sendikalaşmak zorunda kalmış "beyaz yakalılar" memur sendikalarını ya da UGT'yi CNT'ye tercih ettiler. Bazı kadroların firardaki patronlarla teması savaşın sonuna dek sürdürdüklerini bugün biliyoruz. İşçiler de bu durumdan kuşku duyuyorlardı. "Efendisini tanıyan köpek, köpek kalır," der içlerinden biri.

"*İşçi Denetim Komiteleri*" (COC) ve genellikle daha geniş işlevlere sahip "*İş Yeri Konseyleri*" her yerde ve her koşulda

faaliyet gösterdi. *Generalitat* "Kolektifleştirme Kararnamesi"ni yayımladığında tek yapmak istediği, fiili bir durumu genelleştirerek örgütlemekti. Kararname "kolektifleştirme"yi şu üç durumda zorunlu kılar: 1) patronun iş yerini terk etmesi ya da patronun bir "fesat komplosu"na karıştığı bir halk mahkemesince saptandığında; 2) yüzden fazla ücretli çalıştıran her işletmede; 3) patronlardan ve ücretlilerden oluşan karma bir genel meclisin talepte bulunduğu her işletmede.

Peki, "kolektifleştirme" ne anlama gelmektedir? Her düzeyde meydana gelen *incautación* (el koyma, müsadere, istimlak) hukuksal temelden yoksundu; "kolektifleştirme" ise daha toplumsal ama muğlak bir anlam taşıyordu; CNT (branşlara göre federasyonlaşmış sendikaların denetimi yoluyla) bir *toplumsallaştırma* umuyordu; UGT'nin ve komünistlerin (bunlar, Katalan PSUC'sinin içindeki köken itibarıyla sıradan sosyalistlerdir) tercihi ise daha ziyade "*ulusallaştırma*"ydı (kamu iktidarlarının işletmeyi denetleme ve tepeden planlama hakkı); sonuç olarak, zengin bir gelenek ılımlı Katalanların *kooperatif* biçimini teşvik etmesine yol açıyordu (bu biçimi reddetmeyen anarşistler vardı).

Tutarsız ve bağlantısız biçimde tasarlanmış olan bu "kolektifleştirme"nin "işleyip" "işlemediği" sorusu ilginç gelebilir. Ne cevap verilebilir ki? Monografilerden öğrenilenleri genelleştirmek tehlikeli olur. Ayrıca, bir savaş ekonomisinin global sonuçları, kolektifleştirilmiş işletmelerin özel tarzdaki işleyişine doğru dürüst tanıklık edemez.

Büyük işletmeler ve büyük hizmet kuruluşları faaliyetlerine hızla yeniden başladılar. İç ilişkilerini fazla çatışma olmadan yeniden yapılandırdılar (iş saatleri, ücretler...);

birçok işletme açısından bu basit bir "belediye denetimi içine alma" durumuydu.

Daha küçük işletmelerin sorunları farklıydı: mülk sahiplerine ödenecek tazminat, işletmelerin gruplaşması (CNT, yoğunlaşma yoluyla bir modernizasyondan yanaydı). 50 ücretliden birkaç yüz ücretliye dek çalıştıran orta işletmelerin kaderi çok çeşitli oldu: 1939 yılında stoklarını, avadanlıklarını, hatta gayet düzenli tutulmuş hesaplarını bile patronların ellerine bırakanlar olduğu söylenir. Ama mali dengeler ancak *kamu finansmanı* (Kredi Sandığı) yoluyla ve *Generalitat*'ın yarattığı düzenleyici örgütlerin (özellikle ücretliler için) faaliyetiyle mümkün olabilirdi.

Kriz ve işsizlik özellikle tüketim sanayilerini (tekstil) etkilemişti, savaş üretimindeki el emeği ise varlığını daha iyi korumuştu ve bu el emeğinden daha fazla çaba göstermesini talep edebilecek durumdaydı. Kantinler, kooperatifler, genelleşmiş aile ücretleri, genellikle, demir-çelik işçisinin yaşamının nüfusun ortalama kesimlerinden daha rahat olmasını sağlamıştı: savaş dönemi hakikati.

Ne var ki bu deneyim öncelikle Katalan bir deneyimdir. Kolektifleştirilmiş İspanyol işletmelerinin yalnızca % 3'ü kuşatma altındaki Madrid'de bulunmaktadır. Asturias örneği yanlış bilinmektedir. Bask Ülkesi işletme statüsünü değiştirmemiştir. Ama –yüzölçümü bakımından egemen olan– diğer devrimci deneyim, *tarımsal üretimin geniş ölçüde kolektifleştirilmesidir*.

B) *Tarımsal kolektifleştirmeler*. – Gördüğümüz gibi, İspanya'daki tarım sorunu çok *çeşitliydi*. "Latifundio"nun egemen olduğu Endülüs'ün büyük bölümü, "minifundio"lu Galiçya,

"çok yoksul mülk sahipleri"nin Kastilya'sı, hükümet denetiminin derhal dışına çıkmışlardı. Ama hükümete yine de geniş alanlar kalmıştı. Hatta Endülüs'te bile. Özellikle Extremadura'da, Yeni-Kastilya'da, Mançа'da, Aragon'da, eşitsizce işletilen topraklara köylü kitlesinin aç olduğu geniş alanlarda hükümet kesimi egemendi. Doğu'da, Katalonya'da ise entansif tarım, kesenek, pazar gibi başka sorunlar getiriyordu.

Bu karmaşık durum içerisinde, "*pronunciamiento*"nun yenilgisi, politik özelliklerini belirtmiş olduğumuz "komiteler"in bu "komünalizm"ini doğurdu. Tarımsal çelişkilerin somutlaştığı, kişiselleştiği kırsal kasabalarda eski toplumsal tavırlar yeniden ortaya çıktı: mülkiyet kayıtlarının yakılması, yüksek sosyete "gazino"larına saldırı, geçmişteki baskıyı temsil eden "şef"lerin infazı. Ama, "*şehirlerdeki binlerce mikrokozmosta yaşanan sınıf mücadeleleri toplamı*" (Maurice Agulhon) sonuçta gerçek bir "tarım devrimi"ne vardı mı? Bu konuda geçmişe dönük tartışmalar genellikle düşsel ya da cehennemi tablolar çizen *monografilerden* yola çıkan doktriner ya da taraflı argümanlardan beslenmiştir.

Peki bugün daha açık seçik mi görüyoruz? Bir yanda devlet otoriteleri (Tarım Reformu Enstitüsü –IRA– ve tarım bakanlığı, 4 Eylül 1936'dan savaşın sonuna dek komünist Uribe'nin başkanlığındadır) ile diğer yandan anarşist "Aragon Konseyi" ve köylü "federasyonları", hem de yalnızca CNT'ninkiler değil, goşist eğilimli sosyalist Zabalza'nın "Toprak Emekçileri" (FNTT) "federasyonları" arasında da görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı doğrudur. Bu örgütlenmeler, ilk kolektifleştirmeleri sürdürmeye ve federasyonlar halinde örgütlemeye çalışırlarken, komünist yönetim küçük mülkiyete saygıyı ve yukardan emredilen bir tarım reformunu savunuyordu.

Bu durumu, (genellikle dendiği gibi) anarşist eğilimli taraf "devrim" olarak, hükümet ve komünist taraf da "karşıdevrim" olarak mı değerlendirmişti? Komünistlerin doktriner olarak tereddüt ettikleri doğrudur: Sovyet "kolektifleştirmesi"nin geç geldiğini, İspanya'nın henüz bu "evre"de olmadığını ve "zora dayalı" kolektifleştirmeden kaçınmak gerektiğini hatırlatırlar. Aslında, cumhuriyetin ertelediği, köylülerin ise Şubat 1936'da kendiliğinden başlattığı tarımsal ilişkilerdeki devrimi iktidarın tepesinden resmen onaylamaktadırlar. Birkaç saptama yapılabilir.

1) Ağustos ayında kesenek konusundaki önlemler yasalaştı. *7 Ekim 1936'da büyük toprak kararnamesi* "komplocular"ın sahip oldukları (ya da terk ettikleri) toprakların kamulaştırılmasını ve köylüler arasında –savaşçılara öncelik tanıyarak– paylaştırılmasını yasallaştırdı. Bu toprakların nasıl işletileceğine (bireysel olarak mı kolekif olarak mı) ise köy meclisleri karar verecekti. Sosyalistler toprakların *ulusallaştırılması* kavramını kullanırken, anarşistler, sanayide olduğu gibi, *toplumsallaştırmayı* (sendikalar federasyonuna aidiyet) tercih etmişlerdi. Anarşistlerin kararnameye (*cezalandırma* ya da *yarar gereği* mülksüzleştirme) eleştirisi, *başlı başına mülkiyeti mahkûm etmemesi* ve kendiliğinden mülksüzleştirmelerin gözden geçirilme tehdidine müsamaha göstermesiydi. IRA'nın yardımını (alet edevat, kredi...) taraflı olarak dağıtmasından çekiniyorlardı; ama durum böyle gelişmemiştir.

2) Mart 1937'de, ardından 1938 ortasında IRA, sonuçlara dair kendi istatistiki değelendirmesini yaptı: 2.163.402 hektar siyasal sorumluluk adına mülksüzleştirilirken, 2.044.143 hektar "toplumsal yarar" gerekçeleriyle mülksüzleştirildi

(örneğin Madrid'in erzak ihtiyacı, el koymaların haklı gerekçesi olmuştu), son olarak da 1.252.340 hektar doğrudan doğruya köylüler tarafından işgal edildi – muhtemelen bu uygulama gözden geçirilecekti. Bu toplamın (5.458.885 hektar) 2.928.975'i kolektif olarak işletildi (Katalonya bu rakama dahil değildir). Olup biten, küçük bir devrim değildi.

3) Tüm bunları belirttikten sonra ayrıntıya girersek rakamların yorumlanması güçleşir. Mülksüzleştirilen toprakların ekilebilir yüzölçümüne oranı % 5,5'tan (Castellón) % 65'e (Jaén) dek değişmektedir. Kolektifleştirilmiş yüzölçümlerinin mülksüzleştirilmiş yüzölçümlerine oranı % 8,4'ten (Granada) % 92,2'ye (Ciudad Real) dek değişmektedir. Paylaşımdan yararlanan kişi Alicante'de ortalama 6 hektar, Badajoz'da ise 140 hektar toprak alır (Granada'da ya da Badajoz'da IRA'ya kalan miktar nedir?). 382 yerleşimdeki kolektifleştirilmeleri belirttiği için övgüye değer olan son dönemde yapılan bir çalışma da aynı ölçüde hayal kırıklığına uğratır: Niteliksel göstergeler (takas, para, sosyal fonlar) genellikle eksiktir; kolektifleştirilen işletme sayısı ile yüzölçümlerini belirten birçok rakam yüze, hatta bine yuvarlanmış olduğundan, kaynakların niteliğinden kuşku duyulabilir (basından alınma fragmanlar...). Bazı örneklere bakılırsa, halkın ilgisiz kaldığı sınırlı deneyimler olarak görülebilirler.

4) Bir yargıda bulunmak için *betimleyici monografiler* tercih edilmelidir. 1936-1938 tarihli olan ve coşkulu militanlara ya da hoşgörülü ziyaretçilere ait monografiler *tanıklık olarak yararlıdır*. Bunlar, yalnızca *örneklerdir* ve taraflı olarak değerlendirilmişlerdir. Kimilerinin dayanışma ve ahlak örneği olarak gördüğü şeyi, komünist Lister, "Tajo'nun güneyinde" ya da Aragon'da, yalnızca zorbalık, ihtilâs ve kaos olarak

görmüştü. Dolayısıyla, César Lorenzo ile birlikte Aragon'daki kolektiviteler hakkında şunu söyleyebiliriz: "öncülük edenlerin yeteneklerine ve hazırlığına bağlı olarak, kimileri düzgün kimileri kötü işlemektedir...". Ya da, Broué ve Témime ile birlikte şunu diyebiliriz: "Hakikat, hem Souchy'nin liberter cennetine hem de *Frente Rojo*'nun (komünist gazete) çizdiği anarşist cehenneme eşit mesafededir."

Biz epey ilerdeyiz!

Sözlü tarihe dayalı daha yakın dönem çalışmalarında beklenmedik paradokslar ortaya çıkmıştır: bir Aragon komününde köylüler "bireyci" kalmayı tercih etmişlerdi (demek ki kolektifleştirme dayatılmamıştı), "kolektifleştirilenler"in çoğunluğu, Ağustos ayında anarşist birlik tarafından infaz edilmiş olan "büyük toprak sahibi" ailelerdi.

5) Çıkarabileceğimiz en ihtiyatlı sonuç, kuşkusuz ki, *birkaç deneyimin taşıdığı psiko-sosyolojik önem ile bu deneyimler üzerinde temellendirilmeye çalışılan her türlü tarihsel yapının zayıflığı* arasında ayrım yapmak olur.

Buñuel'in vatanı olan (5 bin nüfuslu) Calanda'nın kendi kendine yeterli, paranın olmadığı "komün" olarak yaşamış olması, herkesin "kendi ihtiyaçlarına göre" hizmet vermesi, iyi hastaneleri, iyi okulları olması bir gerçektir. Büyük şehirleri ve orduları beslemesi bir diğer gerçektir. Teorik olarak her komün kendi ihtiyaçlarını karşılıyor ve artı-ürünlerini daha üst topluluklara ("*comarca*", "bölge") ayırıyordu. Bencilliklerin, vatanseverliklerin, hatta küçük grup çıkarlarının varlığı hızla fark edilir. Üretim ille de yerel düzeyde zarar görmez.

Ayrıca, kolektifleştirmeyi, yüceltilmiş ve ardından hızla hayal kırıklıklarına yol açmış bir icat olarak hayal etmemek

gerekir. Çoğu zaman da yönelimsizlikler, "ne yapacağını bilememe"ler daha *başlangıçta* kendini göstermiştir. Başarılar, kök salmalar sonradan gelmiştir. Aragon'da, halkın sevmediğine inanılan toplulukların yok edilmesinin ardından yeni yapılar kendiliğinden oluşmuştur. Ayrıca, yandaş basının (fazlasıyla baskın bir kaynaktır) toprak paylaşımlarını abarttığı da kesindir. Aslında, sayımı yapılan 2.213 topluluğun yalnızca 283'ü yalnızca CNT'ye, 823'ü ise UGT'ye bağlı olup, 1.103'ü *karmadır* (UGT-CNT). Katışıksız özyönetim yanlıları ile otorite ya da uzlaşma yandaşları arasındaki ayrım çizgisi aynı oluşum içinde de bulunabilir.

Farklılık yalnızca bölgeler arasında değildi, bölgelerin içinde de mevcuttu. CNT'nin alanı olan, ama dayanıklı köylülerin de toprağı olan Katalonya'da Barselona banliyösünün ortasında "tarımsal topluluklar" görülmüştür. Bireyci köylüler ile kolektifleştirme yanlısı anarşistler arasındaki (geç kalmış) tek kanlı çatışma Fatarella'da, batının uç bölümünde cereyan etti.

Doğu bölgesinde, Valencia'da da aynı karmaşıklık görülür. Kantoncu bir geçmişi olan Alcoy gibi bir "ilkel-sanayi" kasabası kendi devrimini yaptı. Köyler, 1931'den beri üçüncü kez "liberter komünizm" ilan ettiler. Oysa bölgenin sorunu şuydu: *portakal ihraç edecek miyiz?* "*Naranja es oro*"* diyorlardı. "Meyve ihracatçıları yerel meclisleri"nin (CLUEF) 2785'i CLUA ("Narenciye İhracatçıları Birleşik Doğu Meclisi") içinde federasyonlaştılar. Bu meclis, elde ettiği dövizi hükümete gönderecekti ve karşılığında da, üreticilerin ücretlerinin peseta olarak federasyona geri ödenmesi gerekiyor-

* "Portakal altındır" anlamında. (ç.n.)

du. Anarşistlerin yönetimindeki bu CLUEA'nın güçlükler yaşamış olmasında, ihracatın ortalamanın altında olmasında (yine de 180 milyon pesetadır) şaşırtıcı bir yan yoktur. Ama yine de yönetimine saldırırlar. 1937-1938 hasat dönemi bir devlet örgütüne ve bir "köylü federasyonu"na (komünist) emanet edilir. Bu kez sistem, klasik bir ticari ağ oluşturmakla suçlandı.

Cumhuriyetçi kampta ekonomiye dahil hiçbir global bakış açısı baskın çıkmadığından, bu durumdan sonuçlar çıkarmak riskli olur.

C) *İdeolojiler, zihniyetler, kültür.* – Gerçekten de cumhuriyetçi kampın ne "doktrini" vardır, ne ortak bir "ideolojisi". Rakiplerinin bu kampa atfettiği "Marksizm", 1820'lerin antiliberal din kitaplarına yaraşır türden "anti-komünist elkitabı" karikatürleridir. Aslında anarşistler kitlelerin kendiliğindenliğine inanırken, anarko-sendikalistler sendikalara, ortodoks komünistler ise (genellikle de dönmedirler) demokratik cumhuriyete inanırlar ve bu cumhuriyeti, III. Enternasyonal'in, Sovyet dostluğunun ve yurtsever savaşın iç içe geçtiği bir ideale götürecek (generallerin kesintiye uğrattığı) bir evre olarak görürler. Bu komünistlerin bu bütününün teorik bir iddiası yoktur; ancak Dolores Ibárruri ("la Pasionaria") gibi istisnai bir kişilikte temsil bulduğunda duygusal ve tutkusal bakımdan son derece etkin olur. Tam anlamıyla olmasa da az çok Troçkist eğilimli olan POUM 1917'yi tek başına burada gerçekleştirebileceğine inanmaktadır. "Gerillalar"ı "düzenli birliklere", özyönetimi planlamaya tercih eden goşist eğilimli, anti-otoriter bir sosyalizm vardır. Bir de "savaşmak" isteyen Jakoben bir sosyalizm vardır. Toplumsal konudaki

ılımlılıklarına Franco'cu propagandanın hiç önem vermediğini bilen, kendi davalarının meşruiyetine ve "ögürlükler"e bağlı sıradan cumhuriyetçiler vardır. Merkezi hükümet ile Katalan ve Bask yurtseverlikleri arasında daima mevcut kuşkular da bunlara eklenirse, hükümet tarafını *ideolojik olarak* tanımlamanın mümkün olmadığına (hele ki "doktriner olarak" hiç tanımlanamayacağına) ikna olunur. Ayrıca bu kamp sık sık parçalanır.

Oysa, bununla birlikte, "cumhuriyetçi İspanya" direndi ayakta kaldı, varlığını sürdürdü. 1936 ve 1939 arasında "halk direnişi" ya da "İspanya halkı" kelimeleri yanlış kullanılmış olabilir. Ve sözcüklerle yetinmek istenmeyebilir. Yine de, "*No se puede con el Ejército*" ("orduya karşı bir şey yapılamaz") kalıplaşmış sözü zihinlerden silindiğinden, İspanya'nın bir bölümünün, hayati bir süreç içinde, belirleyici bir mücadeleye katıldığı hissedilir.

Bu, öncelikle bir *sınıf* hakikatidir. Emekçilerin İspanya'sı, hatta, daha basit bir ifadeyle, *yoksulların* İspanya'sı, belki binlerce yıllık, en azından yüzyıllık (Fourier'cilik yüz yaşındadır) bir düşü yaşamaktadır. Bu devrimin "*teorisi*" yoktur (savaşın, teori alanında, önemli bir eser vermesi söz konusu değildir). Ama, tabanda *altüst oluş zihniyeti* egemendir (*deposuit potentes de sede, et exaltabit humiles*).* Çeşitli çağların sembolleri de bu zihniyete eşlik etmektedir.

Dostum coğrafyacı Pau Vila, dünyada eşi benzeri olmayan teşebbüslerin arşivini oluşturmak için kolektifleştirmelerden yararlanmak istediğinde, iki zihniyetle karşı karşıya

* Luka'ya Göre İncil'den (1, 52): "Hükümdarları tahtlarından indirdi, Ve Hakirleri yükseltti." (ç.n.)

geldi: "komiteler" bu arşivleri yakmıştı (eskiden manastır belgelerinin yakılması gibi); diğerleri ise, yeni "mülk sahipleri" olarak bu arşivlerden ayrılmayı reddediyorlardı. Bir geleneksel bir de yeni tavır. Devrim olduğu kuşkusuz.

Ama karşılaştıklarında birbirlerine "hoşça kal" değil de "selam" demeyi ya da bütün yer adlarından aziz isimlerini çıkarmayı çocukça bulan önde gelen burjuva ya da entelektüel tabakaların bile, 1931 öncesi İspanya'sına, onun gecikmişliklerine, dar kafalılıklarına, dinsel baskılarına, polisiye terörüne geri dönmek istemeyecek nedenleri –kimi yerde entelektüel ve ahlaki, kimi yerde ulusal nedenleri– vardı. Ve Franco İspanya'sı hakkında bildiğimiz her şey bu imgeleri doğruluyor ya da güçlendiriyordu.

Şunu da ekleyelim ki, sömürge birliklerinin, İtalyan askerlerinin, Alman hava kuvvetlerinin kullanılması ve sivil halkın kitlesel olarak bombardıman altında kalması korku ektiği kadar, öfke de doğurmuştu. Savaşın uzamasının, yoksunlukların, karamsar tahminlerin, halktaki direniş ruhunu adım adım tahrip ettiği de doğrudur. Ama birçok savaşçı, son saatlerde bile cesaretlerini yitirmemişlerdi. Pireneler'deki hududa geri çekilmiş olan cumhuriyetçi bir İspanyol subayı, kendisine aşağılayarak muamele eden bir Fransız subayına şunu söyleyecek gücü kendinde bulabilmişti: "*Dilerim siz de bizim kadar direnebilirsiniz.*" Haziran 1940'da aklıma sık sık o subay geldi.

Aslında, "zihniyetleri" yeniden düşünürken, "İspanya Savaşı"nı *Avrupa direnişlerinin öncülü* olarak düşünmek gerekir. Tutarlı bir proje yoktur, ama *açık seçik bir red* vardır. "İspanyol cumhuriyetçileri" "*anti-faşist*"tiler (böyle deniyordu). Diplomasi, Londra'da, Cenevre'de, Münih'te hoş karşı-

lanmayacağı düşünülen bu sözcükten kaçınıyordu. Ama, önemli kamuoyu akımlarında "İspanya Savaşı" (Amerikalı bir yazarın "the passionate war"u) hızla *çok büyük bir kültürel olgu* halini aldı.

Öncelikle elbette *ülke içinde* kültürel bir olgu oldu. Franco'cu sloganların donmuş modelinin tersine, cumhuriyetin propaganda alanındaki ifadesi iktidarlardan koptu. Milislerin, alayların, iş yerlerinin, sendikaların kendi gazeteleri, bildirileri, afişleri vardı. Siyasal tehlike elbette vardı. Ama nasıl bir çeşitlilikti bu! *Olgular* ve *düşünceler* konusunda kaynak aranırken bu zenginliğe sık sık başvuruldu. *Düşsellik* konusunda da bunu sorgulamak gerekir. Şunu da unutmamak gerekir ki, cephedeki birçok asker ile cephe gerisindeki birçok kadın *okuma yazma bilmiyordu.* Ama fabrikalarda, siperlerde, hastanelerde "okuma yazma öğretildi". Tiyatrolar sahnelendi. Şiirler okundu.

İlk günlerdeki din-karşıtı coşku nedeniyle, kilise ve manastırlardaki sanat eserleri, belge ve kitaplar tehlikeye düştü. Bunları halka "açıklayarak" kurtarmak için, kültür kadroları seferber oldu. Ardından bombardımanlar geldi. Bombalar Madrid'de Liria Sarayı'na isabet ettiğinde ve Prado'yu tehdit ettiğinde başyapıtları Valencia'ya taşıma kararı verildi. Bu operasyonun sorumlularından biri, bana geceleyin ormanlarda Tiziano'nun *Venüs*'ünü, Goya'nın *Çıplak Maya*'sını kamyonlarla nasıl taşıdıklarını anlatmıştı. Kültürel destanlar yazılmıştır.

Kişilere gelince, Franco'cu propaganda entelektüellerin bir 'holocauste'undan söz etti. Başlangıçta kurbanlar uydurdu (Benavente, Quintero'lar). Sonradan (1953), 174 kişinin adının geçtiği daha ciddi bir liste hazırladı. Bu listeye baka-

rak baskının kimi özellikleri anlaşılır: Taşra gazetecilerinin ezici çoğunlukta olması, dar çevrelerdeki politik hınçların rolünü vurgulamaktadır. Birkaç büyük âlim, din-karşıtı temeldeki dalganın kurbanı olmuştur. Madrid'de, hapishanelerde, nitelikli politikacılar (Melquiadez Alvarez, Victor Pradera) ve tek bir "büyük" edebiyatçı, Ramiro de Maeztú (Ekim 1936) ölür.

1898 kuşağından hayatta kalanların ya da 1931 cumhuriyetçileri "entelijensiya"sının diğer önderlerinin birçoğu –ve en önemsizleri değil– (Ortega, Marañón, Azorín) ya gönüllü sürgünü ya da inzivayı tercih ettiler. Elbette farklı tavırlarla, karşılaştıkları olaylara bağlı olarak, korunma içgüdüsüyle, sınıf aidiyetiyle ya da sonradan edindikleri anti-patilerle bunu yaptılar. Bununla birlikte, yalnızca cumhuriyetçi hükümetler değil, anarşist ve komünist odaklar bile, "tanınmış" entelektüellere karşı kibar davranmakta birbirleriyle yarıştılar. Madrid tehdit altındayken, akademinin seçkinleri de, tıpkı bakanlar kurulu ve Prado'nun tuvalleri gibi Valencia'ya geçtiler.

Ama kültürel inisiyatif genç şairlerden geldi: Rafaél Albertí, Miguel Hernández, Vicente Aleixandre, José Bergamín, Manuel Altolaguirre ve Léon Felipe, Lorca'nın anısıyla ve bir ağbinin –Antonio Machado– himayesinde birleştiler. Machado'nun kaderi onu Şubat 1939'da, bozgunun acısı içinde Collioure'da yakalayacaktır. Bu şairlerin yarattıkları en önemli şey, *Hora de España* dergisi oldu. Ocak 1937'den Kasım 1938'e dek çıkan dergi, Waldo Frank'a göre, "bir savaştan doğan en büyük edebi çaba"dır. Dergi *yurtsever*, son derece İspanyol, ama Amerika'ya (César Vallejo, Juan Marinello, Nicolas Guillén, Octavio Paz...) ve Katalan ifadeye

(Pere Quart'ın *Barselona'ya Od*'u ve Bartomeu Rosselló'nun *Antoloji*'si) de açıktır. Diğer taraftaki "milliyetçiliğin" tam zıddı bir tavırdır bu.

Kültürün daha *popüler* biçimlerini de unutmayalım. Afiş (bugün koleksiyonları didikleniyor), sayısız Avrupa direnişçisinin mırıldanıp durduğu "romanslar" ve "*copla*"lar (Wajda *Küller ve Elmaslar*'da bunu hatırlatmıştır).

Kültürel olgu olarak "İspanya Savaşı"nın evrensel bir değeri vardı. Bu noktada, elbette herkesin aklına önce Malraux, Hemingway ve Orwell gelecektir.

Belki de 1936 Madrid'i üzerine ilk kaygı çığlığının Güney Amerikalı bir şairden gelmiş olması çarpıcıdır:

"Gel de gör:
Caddeler kan-revan
Gel de gör:
Caddeler kan-revan
Gel de gör:
Caddeler kan-revan..."*

Ve bu *tanığın* adı Pablo Neruda'ydı.

Şu da bilinmektedir ki, "Kültürü Savunan Entelektüellerin İkinci Kongresi" 1937 yılında oturumlarını art arda Valencia, Madrid, Barselona ve Paris'te düzenledi. Chamson, Tzara, Benda bu kongrede Fransa'yı temsil ediyorlardı.

Aynı yıl, İspanyol sanatının ustaları bu uluslararası dayanışmaya bir tür karşılık verdiler. Paris'te Sanat ve Teknik sergisindeki İspanyol pavyonu boyutları bakımından mütevazıydı

* Enver Gökçe'nin Türkçe'ye çevirisinden. (ç.n)

ama Josep Luis Sert'in tasarladığı bu pavyonda, Picasso'nun *Guernica*'sı, Joan Miró'nun *Segador*'u, Julio Gonzàlez'in *Montserrat*'sı bulunuyordu. Paris'teki *Occident* dergisinin başka "evrensel" adları Franco'nun "Haçlı Seferi"ne yandaş olmaları için çağırdığı da doğrudur. Claudel'i yandaş olarak buldukları da, Katolik kesimden Maritain, Madaule, Mauriac ve Bernanos bu "sefer"e karşı olduklarını daha önceden belirtmişlerdi. Snuç itibarıyla, hangi taraf tutulursa tutulsun, ayrıntılar ve onay ne düzeyde olursa olsun, İspanya, tüm parçalanmışlığına rağmen, o dönemde, Neruda'nın şiirinin adı gibi –*España en el corazón*– tüm dünyanın "kalbinde"ydi. Bunca ıstırabın tek tesellisi!

VI. Bölüm

TARTIŞMALI BİRKAÇ SORUN

I. – İnsan kaybının bilançosu: Baskı ve terör

"Savaş kurbanları"na gelince, Aragonlu üç kişinin bana Zaragoza'daki ölü sayısı için "3", "10 bin", "en az 30 bin" rakamlarını söyledikleri 1946'dan beri yuvarlak rakamlara ("milyon ölü") ve "sözlü tarih"e karşı ihtiyatlıyım! Bugün, hesaplı davranan ("normal" eğrilere gönderme yapan, kurbanları toptan aktaran, 1 Nisan 1939'la sınırlanan ya da sınırlanmayan) bir suçluluk kompleksiyle, daha ziyade, *tahminleri ortadan kaldırma* eğilimi görülmektedir.

Salas Larrazábal'a göre (*İç Savaşın Gerçek Verileri*) "savaştaki ölü" sayısı düşüktür: 120 bin. Bu rakam "milliyetçiler" (59.500) ile "hükümet yanlıları" (60.500) arasında aşağı yukarı denk paylaşılmıştır. Bu rakam, "insan kıyımı" (Ebro) izlenimlerini yumuşatır. Ama bu rakama yabancılar dahil değildir ("milliyetçiler"de 12 bin, karşı tarafta 13.500). "Savaş eylemleri dolayısıyla" (=bombardımanlar) kurban olan-

ların ayrımı daha eşitsizdir: Franco tarafında 4 bin, karşı tarafta 11 bin. Son olarak da, "tek tek öldürme ve infazlar" cumhuriyetçiler tarafında 72.500 olup, bu rakam karşı taraftakinin yaklaşık yarısıdır. Tabii eğer 1 Nisan 1939 sonrasındaki 23.500 infaz dahil edilmezse (ciddi tarihçilere göre bu rakam 200 bindir). 1961 yılına dek ölen "gerilla" sayısı (500 "kolluk kuvveti" mensubu, 2500 "gerilla", 1000 sivil) ve dünya savaşında ölmüş İspanyollar (4.300 Franco'cu, 6.500 Nazi-karşıtı savaşçı) eklenirse, toplam olarak (1961 yılında) 306.500 rakamına ulaşılır. Bunun % 50,25'i bir tarafta, % 49,75'i diğer taraftadır.

Yarı yarıya! Kuşku duymaya hakkımız vardır, çünkü Cordoba üzerine, Málaga, Rioja ya da Navarro üzerine kimi yerel monografiler, Salas Larrazábal'ın "gerçek veriler"ini iki ya da üç misline çıkarmaktadır. Şu da doğrudur ki, Larrazábal, "savaş ölüleri" sayısını 306.500 olarak belirtse de, 1937'den beri cumhuriyetçi bölgede, 1943'e dek tüm İspanya'da ağır basan *yüksek ölüm oranı nedeniyle* (yetersiz beslenme, hastalıklar) *kayıpları* iki mislinden fazla (630.500) olarak belirtmektedir. Bu rakama, "*doğum ölümlerini*" ve (bilançosu kesin olmayan) *göçü* de eklersek, "*nüfus düşüşü*" kavramı, "milyon ölü" imgesini aşabilir. "Bağımsızlık Savaşı"nın (1808-1814), kanlı sahnelerden ziyade yol açtığı demografik kayıp nedeniyle XIX. yüzyıl İspanyası üzerinde etkili olduğunu hatırlayalım.

Ama rakamlar her şeyi söylemez. "Savaşın felaketleri" arasında, *biçimler* de boyutlar kadar önemlidir. Çoğu zaman *nedenleri* bunlar aydınlatır, anıları şekillendiren de her zaman biçimlerdir. Başkan Azaña, kendi vilayetinde "yalnızca" 60 kurban verildiği için övünen bir sivil valiye, "bir ölü

bir ölüdür" demişti. Asıl ulaşılması gereken şey, *sosyolojik fenomenler* ve *zihniyet mekanizmalarıdır*.

Yakın dönemdeki bir monografi, Katalonya sahilinin bir köşesiyle ilgilidir. "Maresme". İki baskı dalgasının (1936-1939 ve 1939-1945) kurbanları orada ad ad sayılmıştır. İncelemenin sonuçları önemlidir (ama genelleştirilebilir mi?).

1) Burada, 1936'da halka yönelik baskı "ani" olmamıştır. Temmuz ayında çok zarar verilmez ve tesadüfidir; infaz sayısı Eylül ayında doruğa çıkar, Ekim ayında düşer (belediyelerin yasallaşması), ardından tekrar yükselir; 1937 başında hâlâ birkaç infaz sayılır; 1939 bozgunu sırasında 4 infaz olacaktır; ama 1 Nisan 1937 ile 31 Aralık 1938 arasında *hiçbir* infaz kayıtlara geçmez. Demek ki, bastırma belirgin, zaman içinde sınırları olan (yaklaşık altı ay) ve *yerel koşullara* (bastırma organları ve neden oldukları direnişler) bağlı bir olgudur.

2) 1936'daki bu bastırma harekâtı, 100.367 kişilik bir nüfusta 286 kurbana yol açmıştır. 30 yerleşimden en küçük 10 tanesi bu baskıdan kurtulabilmiştir. Diğer 20'si arasında 7 kasabada 4'ten az kurban, 6'sında ise 4 ilâ 10 arasında kurban sayılır; ama, bu rakamları aşan durumlarda, güçlü zıtlıklar görülür: başşehir Mataró'da 29 binlik nüfusta toplam 29 infaz olmuşken, 5 bin nüfuslu Canet'te 41 infaz olmuştur. 886 nüfuslu Sant Vicens de Montalt'da 40 kurban vardır: burası dindar bir topluluktur, Ekim ayına dek kimse bulaşmaz, o tarihte bölge dışından bir "komite" ziyarete gelir, 5 din adamını (Fransız oldukları için!) serbest bırakıp diğerlerini Barselona'ya götürür: 40 ceset bulunacaktır.

3) Dolayısıyla bir nokta üzerinde düşünmek gerekir: *din-karşıtı takıntı: sayılan kurbanların % 43,8'i din adamıdır*. Buna denk bir durum ancak Fransız Devrimi'nde görülür. Ama

1900'lerin anarşist Fransız ezgisini unutmayalım: "Mutlu olmak istiyorsan, as efendini, kes papazları ikiye..." Bu, *toplumsal baskının sorumlusu olarak din adamının görülmesidir.*

Kimi zaman yerel komiteler tepki gösterir. Montalegre Manastırı 20 Temmuz'da saldırıya uğradı; Badalona'ya götürülen 35 din adamından 5'i yolda öldü; ama yaralı olan diğerleri tedavi edildi ve iyileşti; Badalona Komitesi ötekileri kurtarmak için güç kullandı. Manastırda silahlar bulundu. Ama bunlar 1909 tarihliydi! Málaga'da çok sayıda binanın yakıldığı 1936 yılında kiliselerin esirgendiğini, çünkü onların zaten 1931'de yakılmış olduğunu hatırlayalım!

Bu *zihniyet sürekliliği* birçok şeyi açıklamaktadır. Halkın zafer kazanma durumunda olacaklar "bilinmektedir". Bu yüzden önemli semboller korunur: Barselona Katedrali ya da Montserrat Manastırı. Ama her şey kurtarılamaz.

Tabandaki mücadele elbette toplumsaldır. Sanayiciler, tüccarlar, sağcı militanlar ölüm listelerindedir; ama, askerler kendi yargılarına teslim edildiğinden, kelimenin tam anlamıyla sosyo-politik mücadelenin kurbanları sınırlı sayıdadır. Halk Cephesi'nin iç mücadelelerindeki kurbanlar istisnaidir.

4) Artık, *yaşanmış olan şeylere* adların ve rakamların ötesinde, roman yoluyla da erişmek isteriz.

Liberal aristokrat bir İngiliz yazar olan Gerald Brenan, uzun yıllar İspanya'daki olayların tanığı ve analisti olmuş, "hareket"in yenilgisiyle Málaga'da başlayan "devrim"i yaşamış biridir. Bir yiyecek dükkânının yakılmasını anlatır. Nedeni dükkân sahibinin halk tarafından sevilmemesidir: dilencilere küfredip duran biriymiş, ki bu "dinsizlik"tir. Ama dükkândaki erzak dağıtılmaz: "bu hırsızlık olur!" Asetik biri olan anarşist bir fırıncı, iflah olmaz sınıf düşmanını ortadan

kaldırmanın hak olduğuna inanmaktadır, ama böylesi durumlar ona göre enderdir (insan doğası iyidir); kendi yaşamına pek önem vermez; önemli olan *gelecektir*. Barselonalı bir doktor anılarında, insana daha çok tedirginlik veren bir "kontrol devriyesi"nin sonu iyi biten ziyaretini anlatır. Bu arada, milis askeri bir bebeğin beşiğine eğilir ve "sen büyüdüğünde bizden biri olacaksın" der. Anı yazarı ekler: ailenin tüm altınları bebeğin kundağının içindeydi!

Brenan'ın anlatısından, yine de (ve bu genelleştirilebilir), terörün başlangıçta "naif" olduğu sonucu çıkmaktadır. *Sembolik yangın* "eski rejim"in isyanını fazlasıyla hatırlatmaktadır. Bu durum yerini hızla gençlerin baskınına bırakır. Etraflarında ne olduğu belirsiz şüpheli tiplerle, bombardımanların ve Sevilla-Radyosu'nun kışkırtıcı övüngenliklerinin –"Bugün kaç Marksist öldürdük? 500 mü? 500 bin mi? Ne önemi var ki sayının?"– yol açtığı hıncı kullanırlar.

Bu palavracılıklar ile Frankist baskının gerçekliği arasındaki mesafeyi ölçmek önemlidir. Bernanos'un Mallorca kıyımı üzerine açıklamaları, duygusal ve tutkulu üslubu nedeniyle genellikle önemsenmez. Yakın dönem incelemeleri (Massot) Bernanos'u doğrulamaktadır. 1937-1938 tarihli bir başka eser, cumhuriyetçi propaganda tarafından fazlasıyla kullanılmasına rağmen (Ruíz Vilaplana'nın *Doy fe*'si) bana her zaman önemli gelmiştir: göç etmeyi tercih edecek olan, Burgos mahkemesinin zabıt kâtibi bu ılımlı liberal, mesleği gereği, haftalarca, "meçhul" kişilerce öldürülmüş "meçhul" cesetleri teşhis etmeye çalışmıştır. "Düzen partileri"nin bu yurtluğunda, "tek parti"nin inşasından çok önceleri "iyi yurttaşlar"ın kendiliğinden kurduğu ekipler eski sosyo-politik hesapları görmüşlerdi. Belediyenin sosyalist olduğu Granada'da

zafer kazanan "hareket" kendini pek güvende hissetmeyince, sorumluların sertliği ve uygulayıcıların sorumsuzluğu García Lorca'nın ölümü üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştı.

Ama "hareket"in tepesinde çarpıcı olan şey, *sorumluların al aşağı edilmesinde* gösterilen beceridir (kinizm mi bilinçsizlik mi?): isyanla işbirliği yapmayan herkes "âsi" olarak yargılanır (ve çoğu zaman da infaz edilir).

Bu arada, iki baskı arasında paralellikler görülür: önce bireysel kendiliğinden hareketler, ardından organize "temizlik harekâtları", sonra da (1937 ilkbaharı) daha az ölüme yol açan yasal baskı. Ama, Franco'cu taraftaki baskı, ele geçirilen bölgelerle birlikte genişleyerek sürdü.

Maresme'de, Franco'cu zaferden sonra, 85 kişi bireysel tavırları nedeniyle soruşturularak ("genel dava") yargılanıp kurşuna dizildi. Rakam düşüktür, ama Şubat 1939 göçü, baskıdan çekinebilecek olanların çoğunu bu bölgeden uzaklaştırmıştı. Geriye, baskıdan çekinmesi gerekenlerin *kimler* olduğu sorusu kalır. Kişisel bir örnek verelim: Girona'da, yaşlı ve prestijli bir yazar olan ve çok ılımlı makalelerin yazarı Carles Rahola bölgeden göç etmesi gerektiğini düşünmüyordu. Onun hapse atılması sürpriz olmadı. İnfaz edilmesi ise şaşırttı. Bu örnek, Franco'cularda ılımlı entelektüellere yönelik, özellikle basmakalıp "kızıl" ifadesine pek az uygun Katalan ya da Bask Katolik entelektüellerine karşı görülen özel hıncı vurgulamaktadır. Uygunsuz bir "vatan" imgesi adına sınıf mantığını inkâr etmek işe yaramaz.

Terör mantığına varan şey belki de zaferin güçlüğüydü. 5 Ağustos 1939'da, bir suikasta misilleme olarak 60 genç, ki bunların 13'ü on sekiz ile otuz yaşları arasındaki kadın ve

genç kızdır ("on üç gül"), Madrid'de kurşuna dizildiler. Hapishanelerde ise 270 bin zanlı vardı.

Bu tarihte, gayet yakın olan Güney Fransa'da, bağ bozumu için birkaç İspanyol mülteciyi uygun fiyata tutup tutmayacağını düşünenler vardı! Madrid'i her gün yerle bir eden, birkaç saat içinde Barselona'da 2.500 kişinin ölümüne yol açan, Durango'yu, Granollers'i yok eden bombardımanlar karşısında biraz erken mi heyecanlanmıştık? Guernica'nın dünyayı altüst ettiği doğrudur. Basklılar, orası kutsal şehir olduğundan, acılarını haykırdıkları için, konudan haberdar olmuş İngiliz basını bunun Nazi terörünün ilk denemesi olduğunu ve ortaya çıkan sonuçtan endişe duyan Franco'cu genelkurmayın suçu inkâr ettiğini ve faciayı "kaçmakta olan çeteler"e yıktığını söyleyebilmiştir. Bunun üzerine dünya iki *inanç* arasında bölündü: Faşizm tehdidinin sembolü olan Guernica ile "Marksist yalan"ın sembolü (bir diğer cüretkâr tersine çevirme) olan Guernica. Herbert Southworth, XX. yüzyılın bu özelliğini hayranlık verici bir şekilde incelemiştir: *olay imgesi olaydan daha önemlidir*. Elbette Picasso vardı. Guernica'yı siz mi yaptınız, diye sordu ona bir Alman subayı. Hayır, siz, cevabını verdi Picasso. Doğru ya da yanlış; anekdot neyin ne olduğunu gösteriyor.

II. – İspanya savaşı karşısında Avrupa ve dünya

Bu savaşın uluslararası yanları "tartışmalı sorunlar" arasında yer alır. En yanlış bilinen kısım bu olduğundan değil. İyi kaynaklar (diplomatik) ve iyi çalışmalar vardır. Geriye

duygusal engel kalıyor. Kimisi, Guernica'yı inkâr ettiğini hatırlamak istemez, bir diğeri Münih'te ilan edilen "müdahalesizlik" hatırlansın istemez, kimisi Moskova duruşmalarının SSCB ile İspanyol cumhuriyeti arasındaki düşsel sevginin ilk faillerini ortadan kaldırdığını hatırlamak istemez, bir diğeri de Stalin'in bu cumhuriyete Aralık 1938'de yüklü miktarda silah yolladığını hatırlamak istemez. Bunlar, tavırlarının kronolojisini *a posteriori* yeniden yapılandırmak isteyenleri rahatsız etmektedir.

Ne var ki, 1933'ten 1939'a dek İspanya sürekli olarak dış referansa başvurmuştu: Dolfuss, faşizm, Nazizm, Fransız Halk Cephesi, Amerikan tecritçiliği, İngiliz "*appeasement*"ı, SSCB'nin iç krizi, Sovyetlerdeki durum karşısında işçilerin bölünmesi, son olarak da Münih. Bu karmaşık yapı karşısında, durumu basitleştirmek tehlikelidir, ama "doğru" bile olsa "küçük gerçekler" içinde kaybolmak da tehlikelidir.

İspanya, Temmuz 1936'dan önce diplomatları pek kaygılandırmamıştı. Açık görüşlü kişiler askeri "darbe"yi öngörebilmişti. Öngörülemeyen şey, "iki İspanya" arasındaki bir savaştı. Ve bu kamplardan her birinin, dünya çapında bir çatışmaya –kendi iç çelişkilerinin ötesinde– hazırlanan iki kamptan birinin sembolü olma ihtimaliydi öngörülemeyen.

20 Temmuz'da, İspanya'da iki kamp için de önemli olan şey, *silah* –özellikle de *uçaklar* (*nakliye* ve *savaş* uçakları)– ve *petrol* ürünleri *sağlamaktı.* Hükümet yalnızca (sık sık dendiği gibi) "halk cepheleri"nin akrabalığı nedeniyle değil, *yürürlükte sözleşmeler* olduğu için de Fransa'ya yönelmişti. Bu hükümet kendi meşruluğuna (ve saflığına) öyle güveniyordu ki, görevlilerinden biri 18 Ağustos'a kadar Almanya'da kalıp silah teminine çalışmıştı!

1. Alman müdahalesi. – Oysa 25 Temmuz'da Hitler *müdahale kararı aldı.* Franco'cu tarihyazımına göre bu hem *rahatsız edici* hem *elverişli* bir durumdu. 1945'ten sonra Hitler artık açıkça ifade edilebilir bir müttefik değildi. Ama bazı günahlar da onun üzerine yıkılabilirdi (Guernica).

Başlangıçta, "Feuerzauber" operasyonu ihtiyatlıdır (*sivil* sözleşmeler); ve arşivlerden ortaya çıkan, orta düzeyde (denizcilik, diplomasi) vasat bir enformasyondur. Ama, Führer'in rızasıyla, tabandaki Naziler etkindir. Kendi birliklerinin tarihçisi olmuş Franco'cu havacılar, savaşta önem taşımış olan Fas-Endülüs "hava köprüsü"nü kimseye borçlu olmadıklarını belirtirler. Ama, *29 Temmuz'da*, "Lufthansa'dan el konulan" bir nakliye uçağı, ardından da Almanya'dan gelen ilk "Junker" etkili olmuştur ve 6 Ağustos'tan sonra "köprü"yü sağlayan yabancılardı. Ardından, her iki tarafın elde ettiği uçak sayısının eşit olmasının (67-65) artık bir önemi kalmamıştır. Kalite, etkinlik, kesin karar gücü Almanya tarafındadır.

Yalnızca Ekim ayındaki hava çatışmalarında avcı uçakları ile belli bir teknik düzeydeki bombardıman uçakları karşı karşıya gelmiştir. O dönemde İspanya bir *deneme alanı* halini almıştır. Sovyet havacılığının teknik düzeyinin beklenmedik bir şekilde ortaya çıkışı Almanların deneme arzusunu açıklar mı? Mümkündür. Ama 29 Ekim'de Seseña'da "katyuşka"ların varlığı, Berlin'de, *yirmi dört saat sonra*, "*Kondor Lejyonu*"nu örgütleme yönünde alınan kararın *kaynağı* olabilir mi?

Bu "lejyon" –dönem dönem 80 ilâ 150 araç, hizmetlerinde de 4 bin insan olmak üzere– binlerce havacının eğitimini rotasyon yoluyla sağlamaktadır. Luftwaffe'nin* İspanya se-

* Alman hava kuvvetlerinin adı. (ç.n.)

ferleri sayılı olacaktır. Stratejik olarak İspanyol komutanlığın emrinde olan "Kondor Lejyonu"nu teknik ve taktik özerkliğe sahiptir. Başında Sperrle ve Richtofen bulunacaktır. Guernica bombardımanının Richtofen'in bir "hata"sı olduğunu söylemek sıradan bir kaçamaktır. Salamanca ile Berlin inkâr yolunu seçtiklerine göre, yazılı emrin korunuyor olması pek ihtimal dahilinde olmadığına göre, sorumlulukların "doğru noktası"nı saptamak neye yarar?

Bununla birlikte, (askerlerin ve subayların yetiştirilmesinde önem taşımış olan) Alman müdahalesi Avrupa'da, halk çevrelerinde ve kimi entelektüel ortamlarda Nazi saldırganlığının kanıtı ve hava tehlikesinin habercisi olarak derhal yargılanmıştır. Ama hükümetlerin çoğunun azılı tutuculuğu ve sorumluluk korkusu, yakın geleceğe işaret eden şey karşısında –"hava baskınları" "Stukalar"ın pikeleri– tam bir pasifliğin nedeni oldu.

2. **İtalyan müdahalesi** de 25 Temmuz'da Tetuán'a 12 "Savoya"nın gönderilmesiyle kendini göstermişti. Ağustos sonunda, İtalyan havacıları, Mallorca'yı yeniden ele geçirmeye çalışan cumhuriyetçileri yenilgiye uğrattı. Ama İtalyan müdahalesinin egemen biçimi, Ocak 1937'den sonra, piyade ve tank birliklerinin özerk komuta altında bütün olarak gönderilmesi oldu (CTV, Corpo di Truppe Voluntarie).

Bu "birlikler" şanslarının yaver gittiği Málaga operasyonuna, kötü sonuçlanan Guadalajara operasyonuna, ayrıca da kuzeye, doğuya ve Katalonya'ya yönelik seferlere katıldılar. Bu müdahalelerin rolünü burada ayrıntılı olarak değerlendiremeyiz. Görevli birliklerin toplam sayısı (70 bin?), gidip gelen birlikler dikkate alındığında, ne kesindir ne de

anlamlı. İtalyan müdahalesi Alman müdahalesinden daha teatral, daha ideolojik, finansal olarak daha karşılıksız oldu (uzun vadeli bakış açıları ise elbette vardı: Mallorca'da üs elde etmek). Hitler Akdeniz'de bir İngiliz-İtalyan çatışması arzulamıyordu, ama Fransa'nın deniz ulaşımını tehdit etmeyi istiyordu. Hava terörizmine gelince, İtalyan havacılığı Almanya'yla rekabet ettiyse de, bunu siyasal nedenlerden çok deneme türündeki nedenlerle yaptı: Barselona'nın korkunç biçimde bombalanması (Mart 1938), Fransa'nın müdahale edeceği inancına verilmiş bir karşılıktı.

3. İngiltere ve Fransa: "müdahale etmeme". – Demokrasilerde normal olduğu üzere kanaatler çatışır. Ama İngiltere'de *tutucular iktidardaydı.* Bir isyandan yana olduklarını açıkça ifade edemeseler de, sempati ve kanaatleri, yasal olan ama bir devrimle ayakta kalan hükümetten yana olmalarını engelliyordu. Londra'daki çevreler daha ziyade hanedanlığın restorasyonunu hayal ediyorlardı; "hareket"in yarı resmi görevlisi Albe Dükü'nü gayet iyi karşılamışlardı. İşçi partililer bölünmüştü. İspanyol cumhuriyetin koşulsuz yanında olan birkaç kişinin etkisinin ise sınırlı olduğu değerlendirilebilir: Atholl düşesi, Canterbury başpapazı ve "entelijensiya"nın bir bölümü.

Fransa'daki durum tamamen farklıydı. Halk Cephesi orada iktidardaydı, komünistler çoğunluktaydı. İspanyol cumhuriyetinin ılımlı dostları bile vardı (güneydeki bazı politikacılar). İşçi hareketi, 1931, 1934 ve 1936'da İspanya'daki olaylara büyük ilgi göstermişti. Haziran ayından bu yana halk çevrelerindeki atmosfer neşeliydi. Ama muhalif basın iç savaş dili kullanmaktadır. 18 Temmuz'dan beri İspan-

ya'ya dikkat göstererek, bir yanda suç ordusunun varlığını, diğer yanda düzenin, vatanın, dinin, ahlakın savunucularının bulunduğunu ileri sürer. Dürüst röportajlar da yapılmış, ancak bunlar farklı farklı yorumlanmıştır. En ciddi sav şudur: Almanya ile İtalya'nın İspanya'daki tavrını tartışma konusu etmek, "savaş istemek" ("ideolojik savaş") olur. Böylece, bir yanda kitleler, "İspanya İçin Top! İspanya İçin Uçak!" diye slogan atar ve "La Pasionaria"yı alkışlarken, diğer yanda ise, geleneksel pasifizmler (sosyalist, anarşist eğilimliler) ile Hitler ve Mussolini eleştirilirse barışın tehdit altında olacağına inanan "neo-pasifizm" bir aradadır.

Sorumluluk mevkiinde bulunan bir adam, Léon Blum, 20 Temmuz 1936'da, elçisi aracılığıyla ve düzenli ödeme karşılığında 20 uçak ve silah talebinde bulunan Giral hükümetine, mevcut anlaşmalar gereği, evet ya da hayır demek zorundadır. Bu bir "müdahale" talebi midir? Aslında red cevabı müdahale anlamına gelecektir. Blum, "evet" der. 24'ünde küçük bir silah teslimatı yapılacaktır. Ama bildiğimiz gibi Fransız hükümeti o dönemde iki birleşik engel arasında kalmıştı: Muhalefete geçmiş İspanyol diplomatlarının manevraları ile savaş tehlikesi çığlıkları atan basının kampanyası. Léon Blum'un "gözyaşları"ndan çok söz edildi. Çelişki, tek bir insanın değil, *toplumun içindedir*. Blum, 7 Ağustos'ta, istifa etmeye kalkıştığında, İspanyol dostları onu caydırdı: yerine gelecek kişi daha berbat çıkabilirdi.

Londra'da 22-23 Temmuz'da Fransızlara baskı yapıldı. Diplomatik olarak, dolayısıyla kibar bir baskı (Eden, daha sonra, vicdanında rahatsızlık hisetmeye başlayınca bunu reddedecektir). Baskılar Paris'te de mevcuttu (Herriot, Lebrun). 25'inde, bakanlar kurulu kamuflaj fikrindeydi: Meksika'nın

aracı olarak kullanılması, silahsız uçaklar. 1 Ağustos'ta, Cezayir'de düşen İtalyan uçağı tereddütleri ortadan kaldırdı: 5'inde Fransız pilotlar Dewoitine'leri ve Potez'ler teslim ettiler. Londra'da Amiral Darlan, donanmanın isyancılara sempati gösterdiğini saptadı. 8'inde Fransa, iyi örnek olmak için hudutlarını kapatacağını duyurdu.

Blum'un resmi tavrı, "en iyisi tam yansızlık" halini almıştı. İngiltere ve İtalya'ya "karışmama" önerisinde bulundu. Önerisini, (isyancılara bir tür meşruiyet sağlayan) "*müdahalesizlik*" adı altında tüm ülkelere yapması tavsiye edildi. 27 hükümet bunu kabul etti: İtalya 21 Ağustos'ta, SSCB 23'ünde, Almanya 24'ünde. Eylül ayında bir "Müdahalesizlik Komitesi", hudutlarda denetim beklentisiyle Londra'ya yerleşti.

"Müdahalesizlik" genellikle bir "güldürü" olarak nitelenir ("tırmanma"nın bu şekilde "sınırlandırılması"ndan dolayı kendilerini kutlayan birkaç neo-Franco'cu hariç). İnsanın aklına, sivil halkın bombalanmasının tartışıldığı 1937 Mayıs'ında, (bir istisna dışında) kimsenin "Guernica" sözcüğünü telaffuz etmeye cesaret edememesi geliyor! Şehirler yakılırken, filotillalar çarpışırken, denizaltılar gemileri batırırken, İtalyan komutanlık Basklılarla pazarlık ederken, "müdahalesizliğin" yöneticiliğini yapmak, ancak bir aldatmacadan kaynaklanabilir. Münih Anlaşması'nın yapıldığı gün, Vernet-les-Bains'de İskandinav "kontrolörler"le karşılaştığımda, sürrealist bir oyun seyretmekte olduğumu sandım.

Aslında, İspanya Savaşı, "müdahalesizlik" uygulaması her bir ülkenin iç bölünmelerine ve uluslararası ortama bağlanamayacak kadar çeşitli duygusal ve tutkusal tavra yol açmıştı. 1936 sonbaharında, Madrid tehdit altındayken, Blum yarı resmi bir grubu (Vincent Auriol, Jean Moulin...) *esnek müda-*

halesizliğe göz kulak olmakla görevlendirdi! Komünist Parti, Uluslararası Tugaylar'ın saflarına Fransızları kaydediyor, yabancıları alıyordu. Satın almalar ve nakliye için organlar kuruluyordu ("France-Navigation"). İnsani yardımlar akın akın gidiyordu. "Madrid mucizesi" sırasında, tüm dünyadaki demokratik ve devrimci duyarlılıklar bir an için çakıştı.

Şubat 1937'de, hudut kontrollerinin yerleşmesi için, Blum yine de hududu kapattı ve iktidardan düşüşünden önce de (Temmuz) bir daha açılmadı. İtalya'nın denizaltı savaşına Büyük Britanya bir an için tepki gösterdiğinde (Nyon Konferansı), Chautemps Eylül ayında hududu açtı. 1938 başında, değişimler kendini göstermeye başladı: Eden, Foreign Office'den *İspanya sorunu nedeniyle* istifa ettiğinde, İtalya'ya karşı yeniden fazla uzlaşmacı olunacağını düşünüyordu. "Anschluss"* Fransa'da Blum'un iktidara geri gelişine yol açtı. Blum, Çekoslovakya *ve İspanya* olaylarının askeri yanları hakkında "Ulusal Savunma Meclisi"ne danıştı. Sır korunamadı ve "müdahale" çığlıkları atıldı. Kimse önermemiş olsa da, Barselona'daki askeri ataşe Albay Morel, "Bir Fransa kralı savaşı başlatacak" diye takılıp duruyordu. Aslında Morel'in önerisi *doğrudan* bir müdahale değildi (hele "iki bölüm" biçiminde hiç önermiyordu). Ama "Mihver Devletleri"nin İspanya'daki varlığının tehlikeli olduğunu söylüyor, İtalya'nın askeri bakımdan dayanıklı olduğuna inanmıyor ve daha iyi silahlanmış olan İspanyol Cumhuriyeti'nin şansını koruduğunu düşünüyordu. Onun düşüncesine kulak verilmedi. Georges Bonnet ve Lord Halifax'la birlikte, Fransız-Britanya politikası Münih Anlaşması'na doğru yol almaktay-

* Avusturya'nın ilhakı. (ç.n.)

dı. Hem İspanya'nın hem de Avrupa'nın kaderindeki gerçek dönemeç budur.

Yine de, Aralık 1938'de, savaşın en büyük Sovyet silah ve uçak konvoyu Murmansk'tan gelerek Fransa aracılığıyla aktarıldı. Ama bunun bir çırpıda olduğu söylenemez. Çok geç gelmişti. İster "güldürü" densin ister "trajedi", Fransızların "müdahalesizliği" özellikle *tutarsızdı.*

Bunu açıklamak için, Fransa'da "işgal" zamanının habercisi olan *moral iç savaşı* anmak gerekir. *Enformasyonun, kararın* her düzeyinde, içsel inançlar meslek ahlakına baskın çıkar.

1936 yılında, Hendaye'de, Büyükelçi Herbette, Franco'dan daha Franco'cu davranmaktadır. Ağustos-Eylül aylarında, Fransız dışişleri Barselona'daki başkonsolosuna ulaşamamaktadır. 1938 yılında, Erik Labonne ile Albay Morel'in daha dengeli raporları geldiğinde, Georges Bonnet* bunlarla ilgilenmeyecektir. Southworth, Guernica konusunda, Havas Ajansı'na yanlış enformasyon verildiğini belirtmişti. Brenan ise Britanyalı tanıkların İspanya olayını tarif edişlerinin duygusal, tekyanlı niteliğini ifade etmişti. Birçok entelektüel ve halk çevreleri Avrupa'da "değerli İspanyol antifaşist savaşçılar" için heyecanlanıyor olsa da, tüm bir kamuoyu kesimi, basını arkasına alıp, onları yalnızca serseri, katil ve haydut olarak görüyordu.

Bunun sonucu en azından bir trajedidir. Şubat 1939'da 400 bin mülteci Pireneler'den hududu geçtiğinde, derme çatma hazırlanmış kamplarda, tel örgülerin ardında, hatta kumun üzerinde (Argelès) tutuldular. Maddi eksiklikler,

* O dönem Fransız dışişleri görevlisi; anti-komünist, nazi yanlısı. (ç.n.)

durumun aniliği ve yarattığı şaşkınlıkla açıklansa bile, İspanyol sürgünler kendilerine *zanlı* ve *dilenci* muamelesi yapılmasını kolay kolay affedemediler. Anılarını okuyalım! Bununla birlikte, iki yıl sonra, içlerinden en militanları Fransız direnişine katılacaklar ve Nazi ölüm kamplarında ağır bir bedel ödeyeceklerdir. 30'lu ve 40'lı yılların eski savaşçılarının gözünde İspanya savaşının tarihsel önemi bu *mücadele ve ıstırap birliğidir.*

4. Sovyet müdahalesi. – Sovyet diplomasisi de İspanya'da gerçek bir savaşın patlak vereceğini görme konusunda diğerlerinden daha hazırlıklı değildi. Temmuz ayında, SSCB'de İspanya'daki "faşist" hükümet darbesine karşı mitingler düzenlendi, yardım toplandı. Ama iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler canlanma yolunda olsa da, karşılıklı büyükelçi alışverişi ancak ağustos-eylül'de mümkün olabildi. Ve Sovyetler Birliği'nin "müdahalesizliğe" katılım tarihi ise, gördüğümüz gibi, 23 Ağustos'tur.

Sovyet teknisyenlerinden oluşan mütevazı bir grup, eylül ayında İspanya'ya gelmiştir. 7 Ekim'de, isyancılar arasında yabancıların varlığını saptayan SSCB hükümeti yeniden serbest davranacağını duyurur. 29 Ekim'de Seseña'da Sovyet tankları görülür; ve Madrid muharebesinde uçakların ve askeri danışmanların varlığını kimileri "yardım" olarak, kimileri ise "müdahale" olarak değerlendirir.

Savaşın bütününde, düzenli olarak satın alınan maddi malzemeler miktar bakımından önemliydi: yaklaşık 800 uçak (indirilemeyen son teslimat da sayılırsa, 1.100 uçak), 100 tank, 30 bin mitralyöz. Bu rakam dünyanın geri kalanının sağladığı yardımın kuşkusuz ki iki katıdır (ve, hükümetin

silahlanması bakımından en kaliteli yardım budur). Gönderilen personel sayısını Sovyetler yayımlamıştır: 2.064 teknisyen. R. Salas'a göre bu rakam 5 bindir, ama Kondor Lejyonu'yla "analoji" kurarak bunu ileri sürer. Askeri danışmanların niteliksel yardımı ise, elbette ki rakama dökülemez.

Tüm bunlar *politik* sorunlara yol açıyordu. Sovyet yardımı, bu yardımın etrafındaki propaganda ve İspanya Komünist Partisi saflarına halktan savaşçı unsurların (sosyalistler, anarşistler...) katılması, eski siyasal oluşumları rahatsız etti. Stalin ile Molotov'un Caballero'ya bir mektubu (Aralık 1936) şunu öneriyordu: 1) savaşın tek hedefi olarak demokrasinin savunulmasını göstererek orta sınıfları yatıştırmak; 2) isyancı cephenin arkasında bir partizan savaşı başlatmak. Birçok yorumcu, kanıtlamak istediği şeye göre, bu öğütlerin *ya* birini *ya da* diğerini aktarır; *ikisini birden* değil.

Caballero'yu öfkelendiren şey, kendisine öğütler verilmesiydi. Bir süre sonra, büyükelçi Rosenberg'i geri çağırttı ve ülke içindeki komünistlerin düşmanı (ve en tiksinilen kişi) oldu. Komünist Parti'le daima ayrıcalıklı ilişkileri olmuş Negrín bile Sovyet personeline kızmıştı. Buna karşılık, Moskova'daki cumhuriyetçi Büyükelçi Pascua, hem Rus yardımının önemini ve (ondan gizlenmeyen) sınırlarını, hem de Moskova rejiminin iç krizini açıkça görmüştü. Çünkü, büyük mahkemeler dönemiydi.

Troçkizm takıntısı İspanya'da POUM mahkemesiyle yankı bulur. İlk aylardaki dostluğun sembol kişileri (Rosenberg, Antonov-Ovseenko, Koltsov) ülkeye girerlerken esrarengiz biçimde kaybolurlar. Gizli servisler, paralel polisler müdahale etmiştir kuşkusuz. Bu olayın tarihini aktarabilmemizi sağlayacak tek şey, muhaliflerin anılarıdır.

İki yaygın imge bence tartışmalıdır. Biri: Stalin, 1938 yazında İspanya'yı kaderine terk etti. Oysa, Aralık 1938'de, Hidalgo de Cisneros'la görüşmesi ve bunun sonucu olan silah gönderimi, o tarihte, çatışmanın genelleştiği koşullarda mevcut bir İspanyol direnişine hâlâ bel bağladığını göstermektedir. Mart 1939'daki "dönemeç" ise cumhuriyetin bozgunuyla tamamen çakışır.

Belirtilmesi gereken bir diğer yaygın sav: Stalinci baskılar sırasında, İspanya'nın "bütün" eskileri şüpheli muamelesi görecekti. Böyle bir olguyu daha yakından incelemek gerekir. Geriye, *kitlesel olgular* kalır: İspanyol savaşçıların SSCB'deki popülerliği, "anavatan savunması"na katılımları, bu savaşın genelkurmaylarında İspanyol cephenin eski "danışman"larının sayısı ve niteliği, "Uluslararası Tugaylar"ın Avrupa'daki sayısız "direniş" liderindeki anısı.

5. "Uluslararası Tugaylar". – Temmuz 1936'da, İspanya'daki olayların uluslararası yankısı kendini gösterdi. Devrimci mizaca sahip ya da faşizmin kurbanı olmuş birçok kişi, kâh bir devrim olarak algılanan (Orwell, Simone Weil), kâh bir direniş olarak görülen (Roselli'ler, de Rosa, Ludwig Renn) İspanya'daki mücadeleye katılmak istediler. Her türden miliste yabancılar (hatta yabancı birlikler) bulundu. İlk dönemde gelmiş bu savaşçılar arasından bir çoğu (hepsi değil) bir süre sonra "Uluslararası Tugaylar"ı oluşturdular. Çeşitli örgütlerin çağrısıyla oluşmuş, ama Komünist Enternasyonal'in baskın etkisi altında olan ve tüm dünyadan *–yetmiş millet burada temsil edildi–* gönüllü savaşçıların, çoğu zaman da güç yollardan (Almanya, İtalya, Orta Avrupa...) gelip katıldıkları "tugaylar"...

Hükümetin soğuk karşıladığı, anarşistlerin düşmanca baktığı "Uluslararası Tugaylar", kullanımlarına sunulmuş olan Albacete üssünde Ekim ayı sonunda örgütlenebildiler. 8 Kasım'da, "9. Tugay" Madrid'e geliyordu. Diğerleri de onu izledi. Koordinasyonu özellikle Madrid'de komünistlerin oluşturduğu "5. Alay" sağladı. Bu tarihten 1938 sonbaharına dek "Tugaylar" her zaman için çarpışmaların ön safında yer aldılar.

Tahminen kaç kişidirler? 1936 sonunda, Müdahalesizlik Komitesi'nde Ribentrop'un ileri sürdüğü rakam 60 bindi ve bu rakamın 30 bini Rus'tu (askerler arasında bir tane bile Rus yoktu). O tarihte, ayrıntılı bir inceleme "Uluslararası Tugaylar"dakilerin sayısını 35.306 olarak saptar. Bu rakam daha sonra 59.380'e çıkacaktır: bunlar bir liste üzerinde yer alan tüm adlardır. "Tugaylar" tasfiye edildiğinde (1938 sonbaharı) savaşçı sayısı 12.673'tü. Tek tek her bir eyleme yabancıların katılımının gerçek ağırlığını hesaplayamayız. Ama Tugayların yaklaşık 10 bin ölü verdiği (9934), tugaycıların % 7,4'ünün savaştan sağ salim çıktığı ve % 26'sının Fransız olduğu bilinmektedir.

21 Eylül 1938'de, Negrín, bütün yabancı savaşçıların cumhuriyetçi cepheden çekildiğini Milletler Cemiyeti'nde duyurmuştu. 28 Ekim'de Barselona'da alkışlar ve çiçekler arasında geçit töreni yapıldı. Katalonya'ya yönelik son savaşta ise 2 bini yakalanmıştı. Şimdiden "savaş öncesi" bir atmosferdeki Fransız hududunda, bu "yabancılar"ın toplama kampına (Gurs) alınma riski olduğu biliniyordu.

Uluslararası Tugaylar'ın macerası, pek denetlenemeyen yanlarıyla birlikte, sorunsuz olmamıştı. Albacete üssünün örgütleyicisi André Marty'nin firarilere, zayıflara, zanlılara

son derece sert davrandığı bilinmektedir. Özellikle "casus korkusu" çekmişti; oysa ki çevresinin yabancı ajanlarla dolu olduğu söylenmektedir (çelişik bir durum değildir bu).

Ama, Madrid'de, Jarama Nehri üzerinde, Guadalajara yolundaki (Garibaldi Tugayı'nın İtalyan kardeşliğine yaptığı çağrıyla birlikte) "Tugaylar"ın öyküsünü XIX. yüzyılın büyük düşlerinden birinin önemli (belki de son!) anlarından biri olarak görmememiz mümkün müdür? *Enternasyonalist düş*!

Sonuç

SON BİRKAÇ DÜŞÜNCE

Temmuz 1936'da İspanya'nın yaşadığı şok, XIX. yüzyılı hatırlatır türdendi: Fransız Devrimi'nin ilkelerine inanmış orta burjuvaziye ve ütopik sosyalizmlerden miras alınma modeller uyarınca (kısaca) devrim düşüncesine kapılmış çok yoksul bir halka karşı, mülk sahipleri, askerler ve din adamları (onlara itaat etmeyi alışkanlık edinmiş kitleleri de birkaç bölgede peşlerine takmışlardı).

Ama sarsıntı *yüzyılımızın 30'lu yıllarının ortasında* cereyan eder. Bu dönemde sınıf mücadelesinin Avrupa'daki görünümü, saldırgan milliyetçiliklerin saldırı takıntısı ile bu tehdit koşullarında yalnız kalma riski karşısında olan 1917 mirasçılarının kuşatılmışlık saplantısı arasındaki çatışmadır. 1936-1939 arasında, hem anti-faşist hem de anti-komünist olmak tehlikelidir: Batı demokrasileri de anti-Stalinist devrimci partiler de bunun kanıtıdır. Bu nedenle, İspanyol tutuculuğu ile gelenekçiliği, Nazilerin ve faşistlern tavırlarını, yöntemlerini ve ittifaklarını benimserken, İspanyol Cumhuriyeti ancak iktidardaki komünizmden güvenilir ve sürekli dış destek bulabilmişti.

Böylece "İspanya Savaşı" "İkinci Dünya Savaşı'nın ilk muharebesi" (Álvarez del Vayo) oldu. Hitler ile Mussolini'nin Prag'a ve Tiran'a girmek için, Stalin'in ise "başkaları uğruna kendini ateşe atmayacağını" ilan etmesi için bu savaşın sonunu beklemeleri bunun kanıtıdır. 1945 yılında, Franco'nun İspanya'nın başında kalması "soğuk savaş"ın ilk perdesi oldu. XX. yüzyıl tarihinde İspanyol olaylarının bu açınlayıcı rolü üzerinde yeterince durulmamıştır.

Ama iç savaşın İspanyolların bilincinde hâlâ taşıdığı rol nedir? İspanya'da 1965'ten 1980'e, iç savaşa özel bir yer ayırmayan söyleşi ve yayınların yapıldığı tek bir gün bile olmadı. Bugün ise, "artık bunu düşünmeyelim, üzücü bir sapmaydı" deme eğilimi ağır basmaktadır. Ve de kayıpları, destekleri, sorumlulukları ve haksız kıyımları taraflara eşit olarak dağıtma arzusu, kimi çevrelerde, kimsenin kimseye bir eleştiride bulunmamasının ne kadar çok arzulandığını göstermektedir.

Bunu, bakış açısı düzeyi olarak insanın içini rahatlatan bir durum olarak görebilir miyiz? Ama tarihsel mitin tehlikeleri varsa, unutmanın da vardır. Sürgündeki cumhurbaşkanı ve aynı zamanda savaş döneminde her iki uçtaki aşırılıkçıların düşmanı, büyük ortaçağ uzmanı don Claudio Sánchez Albornoz, ölümünden kısa süre önce bir alarm çığlığı attı: "İç savaşı unutmayalım!" İç savaşı *anlamak*, gerçekten de, hem bu savaşın hayaletini kovmak için, hem de bir yandan cumhuriyetçilerin bozgununun, diğer yandan Franco'culuğun vicdan rahatlığını Hitler'in bozgununun yalanlamasının İspanyollarda yol açtığı suçluluk kompleksini aşmak için gereklidir. İspanyolların komşularından daha kanlı olmadıklarını kanıtlamaya gerek olduğunu sanmıyorum. Ne Auschwitz'i ne de Hiroşima'yı onlar yarattı. Don Claudio,

üç devrimin on yılda sürdürülmeye çalışılmasına değer vermiştir: biri dinsel, öteki siyasal, üçüncüsü toplumsal – ki bunlar aslında üç yüzyılı gerektirmişti, hem de başlarında kahraman olarak Cromwell, Robespierre ve Stalin varken...

Ama bu üç devrim gerçekleşti mi? Dinsel evrim (devrim değilse de), 1936 şiddetlerinin geri dönüşü kötü hatıralara yol açacak kadar belirgindir. Toplumsal devrimin yapılamamış olması, Batı Avrupa'da bir istisna değildir. Peki ya *ekonominin modernizasyonu*; inkâr edilemez ama eşitsiz bu modernizasyon, eşitsizliği, sefaleti ve işsizliği, yeni toplumsal çatışma riskini tamamen ortadan kaldıracak kadar yok edebildi mi? Franco'cu bir bakan bir gün şunu dedi: Demokrasi, kişi başına 1000 USD'nin üzeridir (kısacası bir lükstür); ama 1981 yılında "*pronunciamiento*"ya çok yakın olduğumuz evrede 3000 USD'yi aşmıştık ve Bask sorunu çözülmemişti. Dolayısıyla, iç savaşı anarak, *nedenleri* hakkında (bu nedenler artık yok mu?) ve *dünya çapındaki durum* hakkında (belirleyici olmuştu) düşünmek en iyisi. Olayların önemsiz teferruatının ve varoluşsal tercihlerin yerini, *tüm etkenlerin tarihsel bir analizi* almalıdır.

Fransız okurlara yönelik son bir söz. 1936 yılında Fransızlar, tutkulu bir şekilde, İspanyol tarafların birini ya da diğerini tuttular. Ardından da tam bir ilgisizlik baş gösterdi. İspanya'ya giden bir Fransız bir turistten başkası değildir. Ona, 24 Ağustos 1944'te, Paris Belediyesi'ni kurtarmaya gelen ilk askeri birlikler arasında, adları *Madrid*, *Teruel*, *Brunete*, *Guadalajara*, *Ebro*, *Guernica* olan "paletli araçlar" olduğunu hatırlatmak hiç de fena olmaz. Hatta içlerinden birinin adı *Don Quijote*'ydi! Bu küçük kitap bunun nedenini anlatabiliyorsa, görevini mütevazı bir şekilde yerine getirmiş demektir.

İSPANYA İÇ SAVAŞI

PIERRE VILAR

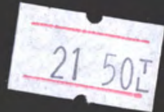
Türkçesi: IŞIK ERGÜDEN

AVRUPA SINIRLARI İÇİNDE YAPILMIŞ BİR DÜNYA SAVAŞI OLARAK BİLİNİR İSPANYA'DAKİ İÇ SAVAŞ. CUMHURİYETÇİLERİN YENİLGİSİ, TÜM DÜNYAYI ATEŞE ATACAK OLAN DAHA BÜYÜK BİR FELAKETİN EŞİĞİNDE, TOTALİTER VE FAŞİZAN HAREKETLERE KARŞI TUTULMUŞ SON MEVZİNİN DE DÜŞMESİ ANLAMINI TAŞIR. ARDINDAN BAŞLAYAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN YARATTIĞI BENZERSİZ YIKIM, İSPANYA TOPRAKLARINDA VURUŞAN İNSANLARIN DRAMINI BAŞKA BİR GÖZLE OKUMANIN DA YOLUNU AÇAR BÖYLECE. "KALPLERDEKİ İSPANYA" O AMANSIZ TAŞKININ ÖNÜNDEKİ SON BENTTİR VE YIKILIR. TARİHİN BU HÜZÜNLÜ VE BELİRLEYİCİ KESİTİNE ODAKLANDIĞI ÇALIŞMASINDA, VILAR, "İÇERİDEN" BİR TANIKLIĞI ANALİTİK GÖZLEMLERLE ZENGİNLEŞTİRİYOR.

Kültür Kitaplığı: 55; Tarih: 15

9 789752 982772

D